

Hannah De Temmerman

***De Hiëronymus-brieven in het
Middelnederlands***

Studie en gedeeltelijke editie van HS. Gent, UB, 904

Masterproef voorgelegd tot het behalen van de graad van
Master in de historische taal- en letterkunde

2016-2017

Promotor Prof. dr. Youri Desplenter
Vakgroep Letterkunde

Voorwoord

Deze scriptie werd geschreven om de graad van Master in de Historische Taal- en Letterkunde te behalen aan de Universiteit van Gent. In een jaar waarin mijn volledige curriculum op de middeleeuwse periode was gericht en ik stage liep bij het Ruusbroecgenootschap in Antwerpen, past deze masterproef over de Middelnederlandse Hiëronymus-brieven perfect.

Enige woorden van dank zijn hier op hun plaats. Allereerst wil ik mijn promotor prof. dr. Youri Desplenter bedanken voor zijn vriendelijke en efficiënte begeleiding. Zijn aanspreekbaarheid en snelle communicatie hebben het voltooien van deze opdracht zeker gemakkelijker gemaakt. Mijn dank gaat ook uit naar de medewerkers van de handschriftenleeszaal, die mij al gauw herkenden wanneer ik in de bibliotheek kwam transcriberen.

Inhoud

Voorwoord

Inleiding 1

Deel 1 Studie..... 3

1 Historische context van de Hiëronymus-brieven 5

- 1.1 Inleiding..... 5
- 1.2 De historische Hiëronymus..... 5
- 1.3 De heilige Hiëronymus 8
- 1.4 De Hiëronymus-brieven..... 10
 - 1.4.1 Over Hiëronymus' dood, grootheid en mirakelen..... 10
 - 1.4.2 Ontstaanscontext 11
 - 1.4.3 Overlevering 13
 - 1.4.4 In het Middelnederlands 14

2 Handschrift Gent, ub, 904 17

- 2.1 Inhoud 17
 - 2.1.1 Overzicht..... 17
 - 2.1.2 Lofrede..... 19
- 2.2 Inleiding..... 21
 - 2.2.1 Pseudo-Augustinus over Hiëronymus' grootheid 21
- 2.3 Ontstaanscontext..... 23
 - 2.3.1 Jericho 23
 - 2.3.2 Liesbeth Vlieghe 25
- 2.4 Geschiedenis van het handschrift na 1783..... 26
- 2.5 Beschrijving..... 27
 - 2.5.1 Tekstblok 27
 - 2.5.2 Boekband 28
 - 2.5.3 Schrift..... 28

Deel 2 Editie 33

1 Verantwoording 35

2 Teksten..... 38

- 2.1 Lofrede..... 38
- 2.2 Inhoudsopgave 49
- 2.3 Over Hiëronymus' grootheid 51

3 Woordenlijst 67

Bibliografie 80

Inleiding

Aan de Middelnederlandse Hiëronymus-brieven, drie teksten over de dood, de grootheid en de mirakelen van de heilige Hiëronymus die in een groot aantal handschriften zijn overgeleverd, zijn nog geen uitvoerige studies gewijd. Evenmin bestaat er al een moderne uitgave van de brieven. Met deze thesis wil ik dan ook een bijdrage leveren aan het opvullen van die leemte.

De thesis bestaat uit twee delen: een studie en een editie. Het eerste deel vormt een inleiding op de teksten in de editie en is bestaat uit twee hoofdstukken. Het eerste hoofdstuk plaatst de zogenoemde Hiëronymus-brieven in hun historische context en bespreekt hun overlevering. Het tweede hoofdstuk behandelt de inhoud, ontstaanscontext en geschiedenis van handschrift Gent, Universiteitsbibliotheek, 904, waarin onder andere de Middelnederlandse Hiëronymus-brieven bewaard zijn, en geeft een beschrijving van dit handschrift.

Het tweede deel bevat een gedeeltelijke editie van het bovengenoemde handschrift. De teksten die in de editie werden opgenomen zijn: een lofrede op de heilige Hiëronymus, de inhoudsopgave van het handschrift en de tweede brief van de Hiëronymus-brieven, namelijk de brief van Pseudo-Augustinus aan Cyrillus over Hiëronymus' grootheid. De lofrede werd geselecteerd omdat de tekst voorzover ik heb kunnen vaststellen nog totaal onbekend is. De inhoudsopgave geeft een idee van de inhoud van de twee Hiëronymus-brieven die niet in de editie werden opgenomen. De tweede brief heb ik gekozen omdat die naar mijn mening het karakter van de Hiëronymus-brieven goed weergeeft en de editie ervan dankzij zijn, in vergelijking met de andere twee brieven, nog beperkte omvang haalbaar leek binnen de beschikbare tijd en de opzet van een masterproef.

Deel 1 Studie

1

Historische context van de Hiëronymus-brieven

1.1 Inleiding

Tegenwoordig is de kerkvader Hiëronymus vooral bekend om zijn Latijnse Bijbelvertaling die bekend kwam te staan als de Vulgaat, de bijbeleditie die door de Rooms-Katholieke Kerk officieel als gezaghebbend werd aanvaard.¹ Voor de christenen in de late middeleeuwen was Hiëronymus echter veel meer dan een geleerde uit de oudheid: hij was een van de belangrijkste heiligen. De verering voor de heilige nam een hoge vlucht in de veertiende eeuw.² In de ontwikkeling van zijn cultus hebben de zogenoemde Hiëronymus-brieven een niet geringe rol gespeeld. Dit hoofdstuk behandelt de historische context van de brieven. Hieronder worden eerst beknopt het leven en werk van de historische Hiëronymus toegelicht, waarna wordt geschetst hoe de historische figuur uitgroeide tot een door legenden omgeven heilige. Vervolgens wordt besproken wat er geweten is over de ontstaanscontext van de Hiëronymus-brieven en welk belang deze teksten hadden. Ten slotte komt de overlevering van de Hiëronymus-brieven aan bod, waarna we de overstap maken naar de Middelnederlandse brieven.

1.2 De historische Hiëronymus

Hiëronymus Sophronius Eusebius werd geboren rond 347 n.C. in Stridon, een plaatsje ergens op de grens tussen de Romeinse provincies Dalmatia en Pannonia. Zijn ouders waren christenen van goede komaf.³ Toen hij ongeveer twaalf jaar oud was, stuurde zijn vader hem naar Rome, waar hij eerst werd onderwezen door de grammaticus Aelius Donatus en vervolgens retorica studeerde. Hiëronymus kreeg dus een klassieke opvoeding die de weg plaveide voor een carrière in het openbaar bestuur van het Romeinse rijk.⁴ Tijdens zijn jaren in Rome groeide Hiëronymus' belangstelling voor het christendom. In een van zijn brieven beschrijft hij hoe hij met zijn vrienden op zondagen de catacomben rond de stad bezocht, waarvan men geloofde dat de apostelen en verschillende

¹ Walter John Burghardt, "Saint Jerome," *Encyclopaedia Britannica*, geraadpleegd 21.05.2017, <https://www.britannica.com/biography/Saint-Jerome>.

² Hoe dat gebeurde wordt uitgebreid beschreven door Eugene Rice, *Saint Jerome in the Renaissance* (Baltimore, London, 1985), 49-83.

³ Stefan Rebenich, *Jerome* (Londen: Routledge, 2002), 3.

⁴ Rebenich, *Jerome*, 5.

martelaren er begraven lagen.⁵ Hij liet zich ook dopen, wat in die tijd een stap was die men vaak uitstelde tot op late leeftijd en die werd opgevat als een teken van een zich verdiepende toewijding aan het geloof.⁶

Na zijn studies was Hiëronymus enkele jaren werkzaam in Augusta Teverorum (het huidige Trier) en vervolgens in het Noord-Italiaanse Aquilea, waar hij deel ging uitmaken van een kring streng ascetische clerici.⁷ In de vroege jaren 370 vertrok Hiëronymus op bedevaart naar Jerusalem. Hij raakte echter niet zo ver. Geveld door ziekte onderbrak hij zijn reis in Antiochië. Daar was hij te gast bij de Griekse priester Evagrius, met wie hij eerder in Aquilea had kennisgemaakt. Onder diens hoede perfectioneerde hij zijn kennis van het Grieks.⁸ Na enkele maanden bij Evagrius besloot Hiëronymus zich terug te trekken in de Syrische woestijn om het ascetisme te beoefenen.

Een tweetal jaar leefde Hiëronymus ergens in de buurt van Chalcis, tussen Antiochië en Palmyra. Uit Hiëronymus' brieven uit die tijd blijkt dat zijn afzondering zeker niet absoluut was. Hij had zijn bibliotheek bij zich en kreeg regelmatig bezoek van Evagrius. Hij had ook jongere monniken in dienst die boeken voor hem kopieerden. Zijn kluizenaarschap verhinderde hem bovendien niet om constant zijn theologische kennis te verbreden en verdiepen en zijn talenkennis uit te breiden. Hij leerde Hebreeuws onder begeleiding van een bekeerde jood, verbeterde zijn Grieks en kreeg ook het plaatselijke Syrisch onder de knie.⁹ Hij mengde zich vanuit de woestijn ook in de discussie over de drievuldigheid die de Kerk van Antiochië in drie facties verdeelde. Zijn stellingname viel bij de Syrische heremieten die rond hem leefden niet in goede aarde. Hun vijandigheid was waarschijnlijk een van de redenen waarom Hiëronymus Chalcis verliet.¹⁰

Na de periode in de woestijn werd Hiëronymus in Antiochië tot priester gewijd. Kerkelijke politiek bracht hem in 381 naar Constantinopel, waar de Romeinse keizer Theodosius alle oosterse kerken had samengeroepen voor het Tweede Oecumenische Concilie. Hiëronymus maakte er invloedrijke vrienden en legde er de basis voor zijn groeiende reputatie als christelijk geleerde en auteur.¹¹ In de nasleep van het concilie maakte Hiëronymus snel carrière. In 382 belandde Hiëronymus opnieuw in Rome, waar hij in de gunst viel van paus Damasus (305-384). Hij trad op als adviseur en was verantwoordelijk voor de correspondentie met de Griekse kerken. Damasus droeg Hiëronymus ook op om de Latijnse vertaling van het Nieuwe Testament te herzien.¹² In 384 stelde Hiëronymus zijn nieuwe standaardversie van de Evangelieën voor aan de paus. Het was de eerste aflevering van de Bijbelvertaling die later zou bekend komen te staan als de Vulgaat. Het vertalen van de volledige Bijbel zou hem de daaropvolgende twintig jaar bezighouden.¹³

⁵ Rice, *Saint Jerome in the Renaissance*, 2.

⁶ Idem.

⁷ Rebenich, *Jerome*, 10.

⁸ Idem.

⁹ Rebenich, *Jerome*, 14-15.

¹⁰ Rebenich, *Jerome*, 15.

¹¹ Rebenich, *Jerome*, 24-30.

¹² Rebenich, *Jerome*, 31-32.

¹³ Burghardt, "Saint Jerome."

Volgens Rebenich is Hiëronymus' positie in de christelijke Romeinse samenleving steevast overschat en was Hiëronymus een omstreden figuur.¹⁴ Het staat vast dat hij ergernis veroorzaakte door zijn spot, satire en scherpe kritiek op de clerus, die hij afschilderde als hypocriet, verwijfd, gierig, gulzig en genotzuchtig. Tegelijkertijd beledigde hij seculiere aristocraten met zijn pleidooi voor oosterse ascetische idealen en gebruiken en met zijn overtuiging dat maagdelijkheid superieur is aan het huwelijk en het monastieke leven boven het burgerlijke verheven is. Zijn spirituele invloed op Romeinse dames met geld en status verscherpte de vijandigheid.¹⁵ Enkele van die vrouwen zouden zijn meest trouwe volgelingen worden: Paula en haar dochters Blesilla en Eustochium.¹⁶ Met de Romeinse dame Marcella onderhield hij een levenslange correspondentie.¹⁷

Na de dood van Damasus in 384 zag Hiëronymus, niet langer beschermd door het gezag van de paus, zich gedwongen Rome te verlaten. Paula reisde hem samen met Eustochium achterna. Na omzwervingen in het Heilige Land stichtten zij een vrouwen- en een mannenklooster en een gastenverblijf voor pelgrims.¹⁸ Ze zouden Bethlehem als plaats voor de nieuwe geloofsgemeenschap hebben gekozen vanwege hun speciale devotie voor Maria en het kindje Jezus.¹⁹ Een meer praktische reden was waarschijnlijk dat de locatie een constante stroom van rijke bezoekers uit zowel het westen als het oosten verzekerde.²⁰ Hiëronymus verbleef tot het einde van zijn leven in Bethlehem, enkele korte reizen nagelaten.²¹ Tijdens de jaren in Bethlehem bracht Hiëronymus een enorme literaire productie voort. Zijn belangrijkste verwezenlijking was de vertaling van het Oude Testament, waarvoor hij teruggreep naar het originele Hebreeuws in de *Hexapla* van Origines, de editie van het Oude Testament in het Hebreeuws en Grieks in zes parallelle kolommen.²²

Hiëronymus' laatste jaren werden overschaduwd door de dood van Paula en Eustochium en de rampzalige lotgevallen van de twee kloosters in Bethlehem. Er waren financiële problemen en de kloosters werden belaagd door invallen van lokale stammen en overspoeld met vluchtelingen uit het westen na de plundering van Rome in 410. Hiëronymus stierf uiteindelijk, ziek en bijna blind, op 30 september 420.²³

Naast de vertalingen van het Nieuwe en het Oude Testament omvat Hiëronymus' oeuvre nog verschillende hagiografieën, biografieën (*De viris illustribus*, een catalogus van christelijke schrijvers), referentiewerken (een aardrijkskundig woordenboek met Bijbelse plaatsnamen en een etymologisch woordenboek met eigennamen), nog meer vertalingen uit het Grieks, Bijbelcommentaren, polemieken en brieven.²⁴

¹⁴ Rebenich, *Jerome*, 39-40.

¹⁵ Rebenich, *Jerome*, 39.

¹⁶ Rice, *Saint Jerome in the Renaissance*, 12.

¹⁷ Rebenich, *Jerome*, 120.

¹⁸ Burghardt, "Saint Jerome."

¹⁹ Rice, *Saint Jerome in the Renaissance*, 14.

²⁰ Rebenich, *Jerome*, 41.

²¹ Burghardt, "Saint Jerome."

²² Idem.

²³ Rice, *Saint Jerome in the Renaissance*, 20 en 22.

²⁴ Burghardt, "Saint Jerome."

1.3 De heilige Hiëronymus

Van de vijfde tot de vijftiende eeuw groeide de legende rond het leven en de literaire productie van Hiëronymus. Nog tijdens zijn leven werden verschillende teksten ten onrechte aan hem toegeschreven en in de loop van de volgende tien eeuwen kwamen er daar steeds meer bij.²⁵ Sommige van deze teksten waren het werk van beroemde en minder beroemde tijdgenoten, andere waren regelrechte vervalsingen uit latere tijden. Ook verdedigers van opvattingen die niet helemaal strookten met de officiële leer van de kerk zochten de bescherming van Hiëronymus' autoriteit voor teksten met een controversiële inhoud. De verzameling teksten die zo op Hiëronymus' naam kwam te staan is extreem heterogeen zowel qua genre als qua inhoud.²⁶

Ook Hiëronymus' levensloop onderging in de legendevorming allerlei uitbreidingen en veranderingen. De middeleeuwse christenen kenden Hiëronymus' levensverhaal uit verschillende korte biografieën: twee anonieme teksten, naar hun openingswoorden de *Hieronymus noster* en de *Plerosque nimirum* genoemd; de *Vita sancti Hieronymi collecta ex tractatibus eius ac sanctorum Augustini, Damasi, Gregorii, Gelasii, et aliorum patrum sanctorum* door Nicolò Maniacora, een Schriftgeleerde die actief was rond het midden van de twaalfde eeuw in Rome; de passage over Hiëronymus in de *Speculum historiale* van de dertiende-eeuwse encyclopedist Vincent de Beauvais; en de biografie die Jacopo da Varazze opnam in zijn *Legenda sanctorum*, beter bekend als de *Legenda aurea*.²⁷

Al deze biografieën hanteren een verwarde chronologie, die teruggaat op een korte vermelding in de *Chronicon* van de zesde-eeuwse historiograaf Marcellinus Comes. Hij schreef dat Hiëronymus na zijn studies priester werd in Rome en zich daarna al op jonge leeftijd terugtrok in Bethlehem.²⁸ De biografieën voegden ook allerlei verzonnen feiten aan Hiëronymus' levensverhaal toe. Ze benoemden bijvoorbeeld Victorinus als zijn leermeester in de retorica en gaven verschillende verklaringen voor Hiëronymus' vertrek uit Rome. In de beeldende kunsten wordt Hiëronymus vaak afgebeeld met een rode kardinaalshoed en bijpassend gewaad en gaat hij vergezeld van een leeuw. Die iconografische attributen gaan terug op nog twee nieuwe elementen uit de biografieën.²⁹ In de twaalfde eeuw werd Hiëronymus tot kardinaal verheven, hoewel de instelling van het college van kardinalen pas aan het eind van de elfde eeuw plaatsvond. In de *Plerosque nimirum* verrichtte Hiëronymus voor het eerst een mirakel, waarbij een leeuw betrokken was. Volgens het mirakel kwam op een dag een leeuw het klooster in Bethlehem binnengewandeld. Terwijl de monniken verschrikt wegvluchtten, ging Hiëronymus onbevreesd op het dier af. Dat stak zijn poot uit, en Hiëronymus zag dat er een doorn in stak, waarop hij de gewonde leeuw verzorgde. Uit dankbaarheid vergezelde de leeuw de heilige voortaan als een mak huisdier.³⁰

²⁵ Francesco Lanzoni, "La leggenda di S. Girolamo," in *Miscellanea geronimiana. Scritti varii pubblicati nel XV centenario dalla morte di San Girolamo*, red. Vincenzo Vanutelli, (Rome: Tipografia Poliglotta Vaticana, 1920), 20.

²⁶ Rice, *Saint Jerome*, 45.

²⁷ Rice, *Saint Jerome*, 23.

²⁸ Lanzoni, "La leggenda di S. Girolamo," 29.

²⁹ Rice, *Saint Jerome*, 37.

³⁰ Idem.

Ondanks de verstoorde chronologie, de anachronismen en andere biografische verzinsels kan het beeld dat de gelovigen hadden van Hiëronymus tot aan het eind van de dertiende eeuw veeleer sober genoemd worden. Hij werd geroemd om zijn verdiensten als literator, kerkleraar en asceet.³¹ Zijn imago als asceet, door Hiëronymus zelf zorgvuldig gecultiveerd, heeft overigens tot ver in de twintigste eeuw niet alleen goedgelovige christenen, maar ook kritische historici misleid.³² In een brief aan Eustochium, bekend onder de titel *de virginitate servandam*, roept Hiëronymus een aangrijpend beeld op van zijn kluizenaarschap. In de middeleeuwen en de renaissance werd deze brief Hiëronymus' meest geciteerde werk.³³ Ook de meeste moderne historici hebben de inhoud ervan voor waar aangenomen. Rebenich wijst er echter op dat de brief ontstaan is in de periode dat Hiëronymus in Rome de ascetische leefwijze propageerde en zich opwierp als ervaringsdeskundige. De omstandigheden die Hiëronymus schetst, zullen in werkelijkheid zeker niet zo bar geweest zijn.³⁴

Hiëronymus' middeleeuwse bewonderaars namen echter niet alles wat over de heilige geschreven was voor waarheid aan. In zijn *Legenda sanctorum* wees Jacopo da Varazze er bijvoorbeeld op dat Hiëronymus zelf in een van zijn brieven duidelijk had verklaard dat hij geen maagd was, in tegenstelling tot wat in de heiligenlevens werd beweerd. Ook bleef tot de veertiende eeuw het temmen van de leeuw Hiëronymus' enige mirakel.³⁵

In de veertiende eeuw verdween elke kritische houding volledig. Rice schrijft: "A dramatically charged image of Jerome emerged, a superhuman miracle worker, the object of a magnetic cult, and the focus of a powerful surge of reverence, ascetic spirituality, and superstition."³⁶ Op een zeker ogenblik tijdens die overgang van de sobere, redelijk nuchtere bewondering in de dertiende eeuw naar de mateloze verering van de veertiende-eeuwse gelovigen zijn de Hiëronymus-brieven ontstaan. Het lijkt er sterk op dat ze die overgang mee op gang hebben gebracht.

De oorsprong van de laatmiddeleeuwse cultus van Hiëronymus ligt in Italië. Een van de protagonisten in de bevordering en verspreiding van Hiëronymus' cultus was Giovanni d'Andrea, rechtenprofessor aan de universiteit van Bologna. Hij schreef tussen 1334 en 1346/7 een boek getiteld *Hieronymianus* of *De laudibus sancti hieronymi*, waarin hij beschrijft hoe misnoegd hij was over het gebrek aan verering voor Hiëronymus in Italië en welke inspanningen hij persoonlijk heeft geleverd om zijn geliefde heilige de eer te bewijzen die hij volgens hem verdiende. d'Andrea vierde Hiëronymus' sterfdag met missen en vieringen, riep hem aan in het begin van al zijn publicaties, spoorde ouders aan hun zonen Girolamo te noemen en monniken om bij hun toetreding die naam aan te nemen. Hij schreef preken, gebeden, hymnes en gedichten ter ere van Hiëronymus en verzamelde en distribueerde zijn relieken. Hij wijdde een kapel in de kathedraal van Bologna aan Hiëronymus, stichtte een kerk op de weg naar Firenze en droeg bij aan een kartuizerklooster, beide opgedragen aan Hiëronymus. d'Andrea beweert dat hij de manier waarop Hiëronymus moest afgebeeld worden

³¹ Rice, *Saint Jerome*, 47.

³² Rebenich, *Jerome*, 17 en 19-20.

³³ Rice, *Saint Jerome*, 7.

³⁴ Rice,

³⁵ Rice, *Saint Jerome*, 48.

³⁶ Idem.

heeft bepaald - met kardinaalshoed en leeuw - en de opdracht heeft gegeven voor de vervaardiging van meerdere schilderijen.³⁷

In de veertiende en de vijftiende eeuw kreeg de cultus van Hiëronymus een nog steviger basis. In Italië en Spanje ontstonden verschillende aan Hiëronymus gewijde religieuze orden. Hun recente ontstaan vergetend situeerden ze de begindagen van hun ordes in de vijfde eeuw en beschouwden ze Hiëronymus als hun directe stichter.³⁸

1.4 De Hiëronymus-brieven

1.4.1 Over Hiëronymus' dood, grootheid en mirakelen

De Hiëronymus-brieven bestaan uit drie teksten over de dood, de grootheid en de mirakelen van de heilige Hiëronymus: de *Epistola de morte gloriosissimi Hieronymi*, de *Epistola de magnificentiis beati Hieronymi* en de *Epistola de miraculis Hieronymi*.³⁹ De brieven kwamen tegemoet aan de behoefte van de gelovigen aan meer en wonderlijkere details over de heilige. Ze gaven informatie over Hiëronymus' dood en mirakelen en vulden zo de hiaten in de vroegere biografieën op. Hun gemeenschappelijk doel was het bevorderen van de cultus van de heilige.⁴⁰ Dat deden ze door te benadrukken hoe effectief de bescherming was waarmee de heilige over zijn vereerders waakte, welke wonderlijke krachten zijn relieken, naam en beeltenis bezaten en door hem te verheffen tot de belangrijkste christelijke heilige.⁴¹ Dat is vooral duidelijk in de tweede brief, waarin wordt verklaard waarom Hiëronymus in alle opzichten gelijkwaardig aan Johannes de Doper mocht worden beschouwd. Om meer geloofwaardigheid te verlenen aan de inhoud, werden de brieven toegeschreven aan drie tijdgenoten van Hiëronymus: Eusebius van Cremona († ca. 423), Augustinus van Hippo (354-430) en Cyrillus van Jerusalem (ca. 315-386).⁴²

De brief van Pseudo-Eusebius is gericht aan Damasus, de bisschop van Portus, en Theodosius, een Romeinse senator en beschrijft Hiëronymus' laatste uren en zijn overlijden. In de tweede brief schrijft Pseudo-Augustinus aan Pseudo-Cyrillus van Jerusalem, over Hiëronymus *magnificentia*, zijn aanspraken op glorie en verering. De derde brief is Pseudo-Cyrillus' antwoord aan Pseudo-Augustinus, waarin hij bericht over de mirakelen die Hiëronymus voor en na zijn dood verrichtte. De vervalsing van vooral de laatste brief is overduidelijk wanneer men bedenkt dat Cyrillus al 34 jaar voor Hiëronymus' dood was overleden.⁴³ Erasmus (ca.1466-1536) was de eerste om de brieven

³⁷ Rice, *Saint Jerome*, 64-65.

³⁸ Lanzoni, "La leggenda di S. Girolamo," 40-41.

³⁹ Bernard Lambert, *Bibliotheca Hieronymiana manuscripta. La tradition manuscrite des oeuvres de Saint Jérôme. Tome III B* ('s-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1970), 642.

⁴⁰ Rice, *Saint Jerome*, 49-50.

⁴¹ Rice, *Saint Jerome*, 49.

⁴² Jan Deschamps, *Middelnederlandse handschriften uit Europese en Amerikaanse bibliotheken* (Leiden: Brill, 1972), 207.

⁴³ Costanzo Di Girolamo, Inleiding in *Libro di lu transitu et vita di misser sanctu iheronimu*, red. Costanzo di Girolamo (Palermo: Centro di studi filologici e linguistici siciliani, 1983), ix.

als vervalsingen af te doen, in zijn *Eximii doctoris Hieronymi Stridonensis*, de inleiding op zijn editie van Hiëronymus' *opera omnia*.⁴⁴

1.4.2 Ontstaanscontext

De Hiëronymus-brieven moeten ontstaan zijn aan het eind van de dertiende of het begin van de veertiende eeuw.⁴⁵ Die datering berust op de vaststelling dat de brieven elementen uit andere teksten gebruiken. De auteur van de brieven kende bijvoorbeeld de *vitae* van Sint-Franciscus van Assisi, geschreven door Bonaventura rond 1260 en die van Sint-Dominicus, geschreven door Teodoricus rond 1290.⁴⁶ Volgens Rice zijn de drie brieven geschreven tussen 1295 en 1334, waarschijnlijk in het eerste decennium van de veertiende eeuw. Voor de eerste brief geeft hij als *terminus post quem* 1295, omdat Pseudo-Eusebius indirect zou citeren uit het pauselijk besluit van Bonifatius VIII (20 september 1295), waarin Hiëronymus' aanspraak op de dubbele titel van kerkvader en kerkleermeester bevestigd werd. De datering van de overgeleverde manuscripten wijst er volgens Rice op dat ook de andere twee brieven van na 1295 dateren. Geen enkel overgeleverd manuscript zou met zekerheid gedateerd kunnen worden voor 1300. In elk geval waren alle drie de brieven in omloop in 1334, aangezien Giovanni d'Andrea ze toen gebruikte in zijn *Hieronymianus*. Rice merkte op dat d'Andrea beweerde dat zijn eigen toewijding aan de heilige vijftwintig jaar eerder begon. Rice leidt daaruit het vermoeden af dat die toewijding werd voorafgegaan door d'Andrea's kennismaking met de brieven van Pseudo-Eusebius, Augustinus en Cyrillus, wat dan zou betekenen dat de *terminus ante quem* van de brieven 1310 is.⁴⁷ Die conclusie is echter gebaseerd op een zeer speculatieve veronderstelling.

Over de mogelijke auteur of auteurs van de brieven is niets met zekerheid geweten. Er bestaat discussie over de vraag of de drie brieven door een en dezelfde auteur zijn geschreven dan wel of de eerste brief door een andere auteur werd geschreven dan de tweede en derde brief. Di Girolamo merkte op dat het verschil inderdaad opmerkelijk is. De stijl en overtuigingskracht en de rijkdom aan onderwerpen die Pseudo-Eusebius behandelt, is veel groter dan die van de naïeve hagiografie van de Pseudo-Augustinus en Cyrillus. De eerste brief geeft een model voor het monastieke leven, bevat scherpe aanvallen op de rijken en de corrupte geestelijken en is doorspekt met citaten uit de Bijbel en Hiëronymus' werken. Volgens di Girolamo moet de eerste brief dan ook niet zozeer opgevat worden als een vervalsing, maar als een moralistisch theologisch traktaat, waarvan de woorden door de echte auteur in de mond van de heilige werden gelegd. Hiëronymus' laatste woorden aan zijn volgelingen, de beschrijving van het overlijden, de loftuiting aan het begin en einde van de brief, het veeleer nuchtere verslag van het visioen van Cyrillus en van de mirakelen die bij zijn dood

⁴⁴ Di Girolamo, Inleiding, ix.

⁴⁵ Lanzoni, "La leggenda di S. Girolamo," 38.

⁴⁶ Di Girolamo, Inleiding, ix-x.

⁴⁷ Rice, *Saint Jerome*, 218, noot.1.

plaatsvonden moeten dan opgevat worden als een literaire fictie, een toegeving aan de vereisten van het genre dat het kader vormt voor de werkelijke interesse van de auteur.⁴⁸

De meeste onderzoekers menen echter dat de brieven het werk zijn van één auteur. De kruisverwijzingen tussen de brieven, het gemeenschappelijke doel en de thematische samenhang wijzen in die richting.⁴⁹ Lambert noemde als mogelijke auteur Johann von Neumark (1310-1380), de bisschop van Olmütz en kanselier van de keizer van het Heilig Roomse Rijk, Karel IV (1316-1378), die de brieven naar het Duits vertaalde rond 1370.⁵⁰ Die hypothese werd echter verworpen door Rice, die erop wijst dat de chronologie die mogelijkheid uitsluit. Het eerste bewaarde manuscript dateert immers al uit 1334.⁵¹ Rice sluit zich aan bij de mening van Lanzoni dat de brieven door één auteur werden geschreven die bovendien “zeker” Italiaans was en misschien in dominicaanse kringen gezocht moet worden.⁵² Die overtuiging is gebaseerd op enerzijds de taal van de brieven, die aan de Italiaanse volkstaal doet denken, en anderzijds op de religieuze gebruiken en opvattingen die erin worden beschreven.⁵³ Naar het dominicaanse milieu wijzen bijvoorbeeld de nadruk die de brieven leggen op het gebed, en de manier waarop de concepten van *gloria* ‘glorie’ en *beatitudo* ‘gelukzaligheid’ worden ingevuld. In Pseudo-Cyrrillus’ brief klinken ook echo’s door van een discussie over het tijdstip waarop de zielen van de overledenen God zullen aanschouwen. In de brief wordt een mirakel verhaald waarin Eusebius van Cremona drie mannen doet opstaan uit de dood door Hiëronymus’ mantel over hun lichamen uit te spreiden. De uit de dood verrezen mannen vertellen over de pijn van de zielen in het vagevuur, de kwellingen van de verdoemden in de hel en de gelukzaligheid van de zielen in de hemel. Het mirakel weerlegt op die manier het onder de Grieken verspreide geloof dat de zielen hun beloning (het aanschouwen van God) of straf pas zullen voelen wanneer ze verenigd zijn met hun lichamen op de dag des oordeels.⁵⁴ Verschillende dominicaanse auteurs bestreden deze Griekse misvatting. Pseudo-Cyrrillus schrijft dus een dominicaanse leerstelling toe aan Hiëronymus en bewijst het met een mirakel.⁵⁵

In het onderzoek naar de brieven is ook al meermaals de opvallende overeenkomst vastgesteld tussen de brieven en een tekst die bekend staat als de *Translatio corporis beati Hieronymi Romam*.⁵⁶ Daarin wordt verhaald hoe Hiëronymus’ stoffelijke resten werden overgebracht van Bethlehem naar de *cappella del presepio*, ‘de kapel van de heilige kribbe,’ in de Santa Maria Maggiore in Rome. Pseudo-Cyrrillus citeert dit document als een profetie.⁵⁷ Aan het eind van zijn brief brengt Pseudo-Cyrrillus verslag uit over Hiëronymus’ begrafenis. Volgens de brief had Cyrrillus een marmeren tombe voorzien voor het lichaam van Hiëronymus, maar waarschuwde de heilige in een droom dat hij er de voorkeur aan gaf om naakt in de grond te worden begraven, aan de ingang van de grot in Bethlehem

⁴⁸ Di Girolamo, Inleiding, x-xi.

⁴⁹ Rice, *Saint Jerome*, 219, noot 1.

⁵⁰ Lambert, *Bibliotheca Hieronymiana manuscripta*, 642.

⁵¹ Rice, *Saint Jerome*, 219, noot 1.

⁵² Lanzoni, “La leggenda di S. Girolamo,” 39.

⁵³ Lanzoni, “La leggenda di S. Girolamo,” 38.

⁵⁴ Rice, *Saint Jerome*, 59 en 223-224, noot 32.

⁵⁵ Rice, *Saint Jerome*, 223-224, noot 32.

⁵⁶ Lanzoni, “La leggenda di S. Girolamo,” 38 en Rice, *Saint Jerome*, 223, noot 32.

⁵⁷ Rice, *Saint Jerome*, 55.

waar Jezus geboren werd. Vervolgens voorspelt hij dat zijn lichaam niet uit het graf gelicht zal worden vooraleer Jerusalem veroverd wordt door de ongelovigen en dat het daarna naar Rome overgebracht zal worden.

De *Translatio* moet in dezelfde periode ontstaan zijn als de brieven. De vermeende verplaatsing van Hiëronymus' stoffelijke overschot zou niet hebben plaatsgevonden voor 1283.⁵⁸ In 1314 schreef de dominicaan Francesco Pipino in zijn *Cronaca* dat Paus Nicolaas IV bij zijn dood in 1292 begraven werd naast het graf van Hiëronymus in de S. Maria Maggiore. Als dat juist is, werd in 1292 dus al geloofd dat Hiëronymus' resten in de S. Maria Maggiore lagen.⁵⁹ Rice reconstrueert de gebeurtenissen als volgt. Een of meerdere kanunniken en kapellanen van de S. Maria Maggiore koesterden een bijzondere verering voor Hiëronymus. De aanwezigheid van de resten van de heilige kribbe in hun kerk en de wetenschap dat het lichaam van Hiëronymus nog begraven lag in Bethlehem aan de ingang van de grot waaruit de kribbe was weggehaald, maakte hen erop attent dat het gepast en wenselijk was Hiëronymus te verenigen met de kribbe in de *cappella del presepio*. Vanuit die wens zou het voor de kanunniken een "kleine stap" zijn geweest om te beweren en geloven dat de resten van Hiëronymus inderdaad in hun kerk begraven lagen. Rice stelt zich voor dat de kanunniken opdracht hebben gegeven aan de auteur van de *Translatio* om deze bewering te documenteren en de verwerving van de belangrijke nieuwe relik bekend te maken.⁶⁰ Omdat de brieven toegeschreven aan Eusebius, Augustinus en Cyrillus in hun streven, opzet en stijl erg gelijkaardig aan de *Translatio* zijn, meent Rice dat ook zij vermoedelijk in het milieu van de S. Maria Maggiore zijn ontstaan. De teksten delen ook verschillende thema's zoals de drievoudige verschijning van Hiëronymus in dromen en fel licht, engelengezing en heerlijke geuren.⁶¹ Lanzoni vermoedde zelfs dat de brieven en de *Translatio* door dezelfde auteur zijn geschreven.⁶²

1.4.3 Overlevering

Of de brieven nu als een eenheid zijn ontstaan of niet, ze lijken in elk geval zo verspreid te zijn. In de meerderheid van de manuscripten verschijnen de brieven samen, apart of gemengd met de echte brieven van Hiëronymus of andere biografische documenten. In enkele handschriften komen de individuele brieven ook apart voor. De Hiëronymus-brieven genoten een enorme populariteit. Talloze manuscripten uit de veertiende en vijftiende eeuw hebben de teksten bewaard. Lambert identificeert bijna 400 manuscripten, maar er moeten er zelfs nog meer zijn, aangezien bijvoorbeeld het handschrift RG Hs. Lat. 2 dat door het Ruusbroecgenootschap in Antwerpen wordt bewaard niet opgenomen is in die lijst.⁶³ De brieven werden bijna onmiddellijk na de introductie van de drukpers ook in druk verspreid. Er verschenen maar liefst 36 gedrukte edities voor 1501.⁶⁴ De brieven werden

⁵⁸ Lanzoni, "La leggenda di S. Girolamo," 38.

⁵⁹ Rice, *Saint Jerome*, 221, noot 17.

⁶⁰ Rice, *Saint Jerome*, 63.

⁶¹ Rice, *Saint Jerome*, 223, 32.

⁶² Lanzoni, "La leggenda di S. Girolamo," 38.

⁶³ Lambert, *Bibliotheca Hieronymiana manuscripta*, 642-663.

⁶⁴ Rice, *Saint Jerome*, 219, noot 2.

niet alleen in het oorspronkelijke Latijn overgeleverd, maar ook in vertalingen in het Italiaans (Toscaans en Siciliaans), Frans, Spaans, Catalaans, Nederlands, Duits, Deens en Engels.⁶⁵ De brieven inspireerden ook talloze kunstenaars die passages ervan verbeeldden in fresco's, schilderijen en boekillustraties, zoals *I funerali di S. Girolamo* van de Italiaanse schilder Carpaccio of de *Apparizione ad Agostino di san Gerolamo e san Giovanni Battista* van Luca Signorelli, om er maar twee te noemen.⁶⁶

1.4.4 In het Middelnederlands

De Hiëronymus-brieven werden waarschijnlijk in het begin van de vijftiende eeuw naar het Middelnederlands vertaald.⁶⁷ Samen staan de Middelnederlandse brieven ook bekend als *Sinte Jheronymus sterfboeck*.⁶⁸ De brieven hebben blijkbaar een ruime verspreiding gekend en zijn in een relatief groot aantal Middelnederlandse handschriften overgeleverd, zodat Stooker en Verbeij meenden ze te kunnen beschouwen als een deel van de Middelnederlandse literaire canon.⁶⁹ Ondanks die rijke handschriftelijke overlevering zijn de Middelnederlandse Hiëronymus-brieven nog amper bestudeerd.

Deschamps gaf in de jaren '70 al een opsomming van de hem bekende manuscripten waarin de Middelnederlandse brieven overgeleverd zijn.⁷⁰ Het aantal bewaarde codices is echter nog groter dan destijds door Deschamps werd vermeld en bovendien veranderden in de laatste decennia sommige manuscripten van bewaarplaats of signatuur. Om die reden volgt hieronder een geactualiseerd overzicht, gebaseerd op de *Bibliotheca Neerlandica Manuscripta & Impressa*.⁷¹

De volgende handschriften zijn bewaard gebleven: Berlijn, Staatsbibliothek zu Berlin - Preussischer Kulturbesitz, Germ. Qu. 1006; Bonn, Universitätsbibliothek, S 723; Brussel, Bollandisten, 494; Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 2810-13, 8027, II 147 en II 3462; Cuijk, Sint Aegten, 204; Deventer, Stads- of Atheneumbibliotheek, Hs. I, 64 (10 V 1 KL); Gent, Universiteitsbibliotheek, 904; Leiden, Universiteitsbibliotheek, BPL 2383 en LTK 277 en 351; Londen, British Library, Egerton 676; Nijmegen, Regionaal Archief Nijmegen, I a 23; Nijmegen, Universiteitsbibliotheek, 301; 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 71 G 56 en 75 E 18 en Tilburg, Theologische Faculteit, TFK HS 4. Bovendien bevatten 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 73 H 7 de eerste en de derde brief; Leiden, Universiteitsbibliotheek, BPL 2260 de eerste en tweede brief en Deventer, Stads- of Atheneumbibliotheek, Hs. I, 51 (101 F 7 KL) de tweede brief. Verder bevatten nog enkele handschriften excerpten: Bernkastel-Kues, Sankt-Nikolaushospital, 116; Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 2559-62; Leiden, Universiteitsbibliotheek, LTK 356; Londen,

⁶⁵ Rice, *Saint Jerome*, 49.

⁶⁶ Lanzoni, "La leggenda di S. Girolamo," 40 en Rice, *Saint Jerome*, 55.

⁶⁷ Deschamps, *Middelnederlandse handschriften*, 207.

⁶⁸ Karl Stooker en Theo Verbeij, *Collecties op orde. Middelnederlandse handschriften uit kloosters en semi-religieuze gemeenschappen in de Nederlanden. Deel 1. Studie* (Leuven: Peeters, 1997), 213.

⁶⁹ Stooker en Verbeij, *Collecties op orde*, 213-215.

⁷⁰ Deschamps, *Middelnederlandse handschriften*, 207-208.

⁷¹ De *Bibliotheca Neerlandica Manuscripta & Impressa* is online doorzoekbaar op <https://bnm-i.huygens.knaw.nl/>, geraadpleegd 8.05.2017.

British Library, Add. 25042 en Rotterdam, Gemeentebibliotheek, 96 E 8. De Middelnederlandse vertaling was ook buiten het taalgebied verspreid, zoals blijkt uit de handschriften Keulen, Historisches Archiv, GB Fol. 88 en Darmstadt, Hessische Landes- und Hochschulbibliothek, 984 en 941, die een Ripuarisch afschrift bevatten, uit Oldenburg, Landesbibliothek, Cim I 75, dat een Middelnederduits afschrift bewaart, en uit Kopenhagen, Koninklijke Bibliotheek, Thott 109 Qu. en Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, 458 Helmst, die Duitse excerpten van de Middelnederlandse vertaling bevatten. Ten slotte zijn een aantal handschriften in de Tweede Wereldoorlog verloren gegaan of sindsdien vermist: Olim Bonn, Universitätsbibliothek, S 315, Olim Lübeck, Stadtbibliothek, Theol. Germ. 11 en 17.

Leiden, Universiteitsbibliotheek, LTK 351 is het oudst gedateerde handschrift, uit 1428.⁷² In 1490 werd de vertaling ook door Peregrinus Barmantlo in Hasselt gedrukt.

Stooker en Verbeij hebben voor de handschriften met Hiëronymus-brieven waarvan ze de herkomst konden nagaan, vastgesteld dat veruit de meeste uit het eind van de vijftiende eeuw en de zestiende eeuw stammen. Bovendien blijken de bewaarde handschriften voornamelijk afkomstig te zijn uit gemeenschappen van regularissen, zusters van het gemene leven, en in iets mindere mate ook uit gemeenschappen van regulieren. Het publiek van de brieven bestond dus vooral uit broeders en zusters die “tot de kern van de moderne devotie” behoorden. Volgens Stooker en Verbeij kan de verspreiding erop wijzen dat er een verband tussen de teksten en de kloosterorde bestaat, al waarschuwen ze ook dat er mogelijk veel tekstgetuigen verloren zijn geraakt, waardoor het verspreidingspatroon een vertekend beeld kan geven van de oorspronkelijke situatie.⁷³

Toch lijkt het erop dat er wel degelijk een verband is. Een zekere gelijkenis tussen de aanhangers van de *devotio moderna* en de Spaanse Hiëronymieten is al eerder opgemerkt. Die gelijkenis uit zich in de innige en intieme spiritualiteit van beide bewegingen, hun gemeenschappelijke liefde voor de Bijbel en de kerkvaders en hun voorkeur voor handenarbeid.⁷⁴ Het lijkt dan ook niet zo verwonderlijk dat ook de moderne devoten net als hun zuidelijke tegenhangers een zekere affiniteit hadden tot de heilige Hiëronymus. De cultus van Hiëronymus moet in de vijftiende eeuw bij de broeders van het gemene leven zeker hebben geleefd, wat blijkt uit de gewoonte om zichzelf hiëronymieten of *hieronymiani* te noemen en het feit dat verschillende van hun huizen en scholen naar de heilige werden genoemd.⁷⁵ In Gent bijvoorbeeld stond het klooster van de broeders van het gemene leven (1438-1569) bekend als het Sint-Jeronimus-huis.⁷⁶

Dat de Middelnederlandse brieven vooral uit vrouwenkloosters zijn overgeleverd, kan ermee te maken hebben dat de zusters het Latijn minder machtig waren dan hun mannelijke tegenhangers. Het

⁷² Jan Deschamps, “De Middelnederduitse vertaling van de Hiëronymusbrieven uit het Middelnederlands overgeschreven,” *Leuvense Bijdragen, Bijblad*, 43 (1953), 100.

⁷³ Stooker en Verbeij, *Collecties op orde*, 214-215.

⁷⁴ Charles F. Fraker Jr., “Gonçalo Martínez de Medina, the Jerónimos, and the Devotio Moderna,” *Hispanic Review* 34, nr. 3 (1966), 204-205.

⁷⁵ Nikolaus Staubach, “The importance of the church fathers for devotio moderna,” in *The reception of the church fathers in the west. From the Carolingians to the Maurists. Volume 1*, red. Irena Backus (Leiden: Brill Academic Publishers, 2001), 443.

⁷⁶ “Klooster van de Broeders van het Gemene Leven te Gent,” Het Rijksarchief in België, geraadpleegd 13.05.2017, http://search.arch.be/eac/eac-BE-A0500_114405_DUT.

zou interessant zijn om de herkomst van de handschriften met de Latijnse Hiëronymus-brieven na te gaan, maar een overzicht van alle handschriften met Hiëronymus-brieven die zich in de Nederlanden bevinden of er ontstaan zijn, ontbreekt. De lijst met handschriften van Lambert is niet volledig genoeg om er een dergelijk overzicht op te baseren. Bovendien waren de Latijnse brieven zoals gezegd ook al vroeg in druk in omloop, zodat een onderzoek naar de verspreiding van de Hiëronymus-brieven over de geloofsgemeenschappen ook met die oude drukken rekening zou moeten houden.

2

Handschrift Gent, UB, 904

2.1 Inhoud

2.1.1 Overzicht

fol. 1r -8v : *Eenen titel vanden lofweerdeghen prise. der werken des gloriosen lieuen vader sinte ieronimus.*

- * Incipit: Al waren alle de tonghen van allen creaturen versament. ende met eender stemmen spraken. soe en souden si niet te vollen moghen volprisen. de weerdecheit ende lof des ouerheilighen mans ende vader Ieronimus ...
- * Explicit: Ende dat dit claerlijc waer es bringhen wi te ghetuyghe enen wel gheboornen heilighen man Eusebius tremonensis een discipel des heilighen jheronimus. Ende den hoghen leerare sinte Augustine bisscop van yponen. Ende den eerweerdeghen Chyryllus bisscop van iherusalem. inder welker drier epistelen die hier achter in dit boock staen dat men beuinden sal dat wi vore gheruert hebben. Gode sijts lof inde weerelt der weerelden. Amen.

fol. 9r - 10r : *Dit es de tafele van desen boeke ende op wat ghetale vanden bladeren datmen elc poent sal vinden. datmen wilt lesen na tghetal dat voer elc poent steet.*

- * Incipit: *Hier beghint depistele des heyleghen eusebij* / Hoe dat Iheronimus sinen bruederen toe sprac VJ / vanden leeraren XV / ...
- * Explicit: Hoe dat den heyleghen lichame van Sinte iheronimus verhauen was vyten graue daer hi in lach / Iheronimus prijs ende sijn loue CXLVIII

fol. 10v-20r : *Sinte iheronimus vite. Ende jerst wat die name bediet*

- * Incipit: Iheronimus es gheseit van ierar Dats heylich. Ende nemus dats bosch Want hi was een heylich bosch. af houwende de ghenuechten [des⁷⁷] sijns vleeschs ...
- * Explicit: Ende doen wert hi vanden here gheroepen. ende ontfaen Int iaer ons heren als men screef CCC ende XCVIII Ende doen was hi out. ende hadde op de weerelt gheleeft XCVIII iaer ende VI maende

⁷⁷ 10v4 des is geëxpungeerd en met rood doorgestreep.

fol. 20r-173r : [Pseudo-Eusebius, Pseudo-Augustinus, Pseudo-Cyrillus, *De Hieronymus-brieven*, Middelnederlandse vertaling]

fol. 20r - 93r : *Hier beghint die epistele des heilighen Eusebij die hi screef tot Damasum bisscop portuensen Ende tot theodosium den senatoor van romen van der doot des gloriosen Confessoers sinte Iheronimus. Die gheschiede jnt iaer. drie hondert ende. acht ende neghenttech ...*

- * Incipit: ENen eersamen vader Damaso bisscop portuensen. Ende den alre ghetrousten keerstenen Teodosio senator van romen Eusebius hier voer maels een discipel des heileghen Iheronimi ...
- * Explicit: Hier omme lieue vader iheronimo ny blijft salich. ende wilt onser altoes ghedincken voer gode. daer du best. op dat wi ouermidsdijnre alre goedertierenster beden moghen bescermt werden van allen die dat ons hinderlec mach wesen. ende op dat wi die toe comende blisscapen di ghi besittet met v vercrighen moghen. Amen.

fol. 93r -106v: *Hier beghint die epistele die de leerare Sinte Augustijn sinde Sinte Chyrrillus die de ander bisscop van iherusalem was Vander grootheid des heileghen Iheronimi des weerdeghe priesters.*

- * Incipit: O Eerleke vader Chirille en wane niet datmen swigen sal. den lof des gloriosen kempen ende striders des kerstenen gheloofs Iheronimi des priesters ...
- * Explicit: Want daer en twifele niemen ane. wat dat Iheronimus begheert dat mach hi van gode vercrighen. Ende die biddet hi en wert in gheenre wijs bedroghen van sinen begeerten. *Hier eyndet Sinte Augustijns des heilighen bisscops epistele die hi screef aen Chyrrillus den bisscop van iherusalem. van den loue ende weerdicheit des ouerheilighen mans Sente iheronimus.*

fol. 106v - 173r : *Ende hier beghint voert die epistele sente Chyrrillus voer ghenuept sendede. sente Augustine den hoghen leerere bisscop van yponen vanden groten weerdeghe miracelen des ouerhoghen leerere Sente ieronimo.*

- * Incipit: ENen eerweerdeghen man ende hoghen onder allen bisscopen. Augustine bisscop te yponen. Chyrrillus bisscop te iherusalem. een die alre nederste der priestere. Des voetstapen na te volghene ...
- * Explicit: Ende hebbickere yet quaets. oft onnuts. oft ouervleodichs in gehset dat neme een yghelijc in dien dat het van mijnre onwetenschap oft versuemenessen ghesiet es. ende dat mijn scout es. o wel lieue Augustine Ghedinct mijns in dinen ghebede. // Dit boeck van sinte Iheronimus es vol sreuen int jaer ons heren M IIII^c ende LX op onser lieuer vrouwen auont natiuitas op den sondach van suster lijsken vlieghe Ghedinct harer

fol. 173v -176v : blank, afgelijnd en gelinieerd

fol. 177r - v : [Proloog op het navolgende *Casteel* (berijmd)]

- * Incipit: Die metten [vader⁷⁸] borghers van hogher name / Als hi van deser weerelt sceydt / gherne te herberghen quame / Int hoech paleys der tryniteit / Sal hier een casteel gheestelijc / Int herte stichten sterck ende vast ...
- * Explicit: Ende voer den ghenen diet casteel maecte // Wilt gode bidden vriendelike / Dat hi he gheue want hijre om waecte // Voer sinen arbeit hemelrike Amen

fol. 177v -184r : *Dit es alte goeden. scoenen ende ghenuchliken leeringhe om elken mensche te comenne int eewighe leuen Op de maniere van enen preciosen casteele.*

- * Incipit: SOe wat menschen beghert gheherberghet te sine vander eewigher driuoldicheit metten hemelschen poerters in hemelrike Die sal hem pinen te herberghene in dat casteel van sijnder herten. den minliken coninc iesum christum ...
- * Explicit: Ja dat vier allene es al soe vele heeter. dat onse heetste vier heeter es dan dat viert datmen mach scriuen met crite ofte met veruuen op een bert. Wee hem ende altoes wee die daer in comt. Van [welken⁷⁹] welken wee wil ons verlossen ende verbidden. Maria gods moeder ende alle sijn heilighen Amen

2.1.2 Lofrede

De eerste tekst in het handschrift is een lofrede waarin de heilige Hiëronymus wordt geprezen. De tekst is voorlopig in nog geen enkel ander handschrift geattesteerd en werd nooit eerder bestudeerd. Waar en wanneer de tekst ontstaan is en of deze tekst net als de Hiëronymus-brieven uit het Latijn werd vertaald, is niet bekend. Lambert somt verschillende *Laudes* van Hiëronymus op, maar geen enkele daarvan begint met een gelijkaardig incipit.⁸⁰

Het doel van de tekst lijkt hetzelfde als dat van de Hiëronymus-brieven, namelijk de cultus van de heilige te bevorderen. De inhoud van de brief moet de gelovigen ervan overtuigen dat Hiëronymus niet voldoende geprezen en vereerd kan worden. Hiëronymus naar volle verdienste prijzen is immers onmogelijk (1r3-7). Bovendien zou het onachtzaam en zelfs misdadig zijn om hem niet te prijzen, terwijl God zelf de heilige heeft uitverkoren en door middel van *meneghen wonderleken teekenende miraculen* zijn waardigheid heeft geopenbaard, opdat Hiëronymus' glorie nimmer vergeten zal worden (1r12-1v2). De auteur gebruikt ook hetzelfde argument dat in de brief van Pseudo-Augustinus over Hiëronymus' grootheid (zie 2.2.3) voorkomt: wie Hiëronymus looft en hem eer bewijst, bewijst tegelijkertijd eer aan alle andere heiligen in de hemel (7v24-8r4).

⁷⁸ 177r1 vader is met rood doorgestreept.

⁷⁹ 184r21 welken is geëxpungeerd om aan te geven dat het woord er ten onrechte twee keer staat.

⁸⁰ J. Reynaert, *Catalogus van de Middelnederlandse handschriften in de bibliotheek van de Universiteit van Gent* (Gent: Faculteit van de letteren en wijsbegeerte, 1996), 68; Lambert, *Bibliotheca Hieronymiana manuscripta*, 686 en verder.

In vier punten wordt uiteengezet waarom Hiëronymus alle lof en eer verdient (2r6-5v2): *Siet in desen vorseiden vier poenten es openbaer: in den yersten sijn heilighe leven, in den anderen poente sijn loffelike werken, in den derden poente sijn groote behuetsamheit in sinen regemente van sinen lichaem, in den vierden poente de ynneghe oeffeninghe sijnre zielen* (5v2-8).⁸¹ Het betoog wordt gestructureerd door verdere onderverdelingen. Hiëronymus' leven was heilig omdat zijn levenswijze volmaakt was. Die levenswijze bestond uit drie 'staten': *als in den meechdeleken staet, confessoorscap ende martieliscap* (1v17-19). Zijn werken worden verbonden aan de vier kardinale deugden: *als wijsheit, ghematicheit, sstercheit [sic.] ende gherechticheit* (1v21-23). De beheersing van zijn lichaam is verdeeld volgens de vijf zintuigen: *als sien, horen, rieken, smaken, tasten ende ghevuelen* (2r1-2). Van zijn ziel heeft hij drie krachten geoefend: *als memorie, verstennessen ende wille* (2r5).

De tekst somt vervolgens een reeks titels op die van toepassing zijn op Hiëronymus en beschrijft zijn goede eigenschappen en werken in kernachtige zinnen (6r11-7r19). In twee langere passages wordt Hiëronymus vergeleken met een landbouwer, een *ghetrouwe werckman in den wijngart des heren*, en de stuurman van een schip, een *voersienich wijs stierman*. De twee vergelijkingen worden uitgewerkt met nog meer beeldspraak die aan de wijnbouw en scheepvaart refereert (5v8-6r1 en 7r19-7v17). In de eerste vergelijking staat de wijngaard symbool voor het christelijk geloof. De arbeid die Hiëronymus in die wijngaard verricht, is geestelijke arbeid. Hij heeft zijn geloof als een wijnrank gecultiveerd en de vruchten ervan geplukt. Als beloning voor zijn noeste arbeid drinkt hij nu wijn aan de tafel van de Heer (6r1-3).

De vergelijking met de stuurman van een schip verwijst naar Hiëronymus' levensloop. Hij heeft de lading (zijn ziel) van zijn schip (zijn lichaam) door stormen en baren (door de duivel gestuurde beproevingen en verleidingen) veilig naar de haven (de hemel) gevoerd.

Tegen het einde van de lofrede spreekt de tekst het publiek aan: *ende hier bi uytvercorene lieve vriende, een yeghelijc mensche die dit hoert oft leest, neem des ware soe wie hi es. Wijf oft man, wie dat ...* (8r16-18). Tot het beoogde publiek van de tekst behoorden dus zowel mannen als vrouwen en de auteur voorzag dat zijn woorden zowel gelezen als voorgelezen zouden worden. De lezers of toehoorders worden nogmaals aangespoord een keer per dag een gebed tot Hiëronymus te richten, wat hun lichaam en ziel gedurende een etmaal tegen alle kwaad zal beschermen (8r18-8v2).

Vervolgens worden de drie Hiëronymus-brieven aangekondigd: *Ende dat dit claerlijc waer es bringhen wi te ghetuyghe enen welgheboernen heilighen man Eusebius Cremonensis, een discipel des heilighen Jheronimus, ende den hoghen leerare sinte Augustine, bisscop van Yponen, ende den eerweerdighen Chyryllus, bisscop van Jherusalem, in welker drier epistelen die hier achter in dit boock staen dat men bevinden sal dat wi vore gheruert hebben* (8v2-10).

De lofrede functioneert in het handschrift dus als een proloog op de Hiëronymus-brieven. De brieven vormen het bewijs dat Hiëronymus werkelijk over alle kwaliteiten beschikte die hem in de lofrede worden toegedicht. Of de lofrede ook door de oorspronkelijke auteur als een proloog werd

⁸¹ In de delen 2.2.2 en 2.2.3 zijn omwille van het leesgemak en de verstaanbaarheid spelling van i/j en u/v/w, hoofdlettergebruik, woordscheiding en interpunctie van citaten uit de Middelnederlandse tekst aangepast naar hedendaags gebruik.

opgevat, kan door het gebrek aan informatie over de ontstaanscontext van de tekst niet met zekerheid worden vastgesteld. Het lijkt ook mogelijk dat het einde van de tekst van de bestaande lofrede werd aangepast om samen met de Hiëronymus-brieven in een handschrift gevoegd te worden.

De laatste woorden van de lofrede zijn een lofprijzing van God: *Gode sijns lof in de weerelt der weerelden. Amen* (8v10-11).

2.2 Inleiding

Handschrift Gent, Universiteitsbibliotheek, 904 bevat verschillende teksten over de heilige Hiëronymus. De eerste tekst is een lofrede op Hiëronymus. Daarna volgt een inhoudsopgave en een levensbeschrijving van de heilige. Het grootste deel van het handschrift wordt ingenomen door de Middelnederlandse vertaling van de hierboven besproken *Epistola de morte Hieronymi*, *Epistola de magnificentiis beati Hieronymi* en *Epistola de miraculis Hieronymi*. Na de brieven volgt nog een korte tekst, *Een gheestelijc casteel*, voorafgegaan door een berijmde proloog. Het *Gheestelijc casteel* staat inhoudelijk los van de andere teksten en wordt ook niet vermeld in de inhoudsopgave.

Dit hoofdstuk bespreekt eerst de inhoud van het handschrift. Na een overzicht wordt dieper ingegaan op de inhoud van die teksten die in de editie zijn opgenomen: de lofrede op Hiëronymus en de tweede Hiëronymus-brief, de Middelnederlandse vertaling van de *Epistola de magnificentiis beati Hieronymi*, waarin Pseudo-Augustinus aan Cyrillus schrijft over Hiëronymus' grootheid. Vervolgens komen de ontstaanscontext en de geschiedenis van het handschrift aan bod. Het hoofdstuk sluit af met een beschrijving van het handschrift.

2.2.1 Pseudo-Augustinus over Hiëronymus' grootheid

De tweede brief van de Hiëronymus-brieven in het handschrift is de Middelnederlandse vertaling van de *Epistola de magnificentiis beati Hieronymi*. In die brief schrijft Pseudo-Augustinus aan Cyrillus over de *magnificentia* van Hiëronymus, de grootheid waaraan de heilige zijn glorie ontleende en de reden waarom de gelovigen hem dienden te vereren. Het doel van de Hiëronymus-brieven, namelijk het bevorderen van de cultus van de heilige, komt in deze brief duidelijk tot uiting.

Om de gelovigen aan te sporen Hiëronymus te eren, moesten ze er van overtuigd worden dat Hiëronymus een van de allerbelangrijkste heiligen was. Pseudo-Augustinus betoogt dan ook dat Hiëronymus voor geen enkele heilige in grootheid onderdoet en de meesten van hen in heiligheid overtreft. Hij noemt Hiëronymus een tweede Elia, een tweede Samuel en een tweede Johannes de Doper (94r7-10). De Augustinus in de brief stelt zich heel nederig op, en benadrukt bij herhaling op verontschuldigende toon dat hij onwaardig en onmachtig is om Hiëronymus' grootheid te loven. Dat de grote kerkvader Augustinus zichzelf zo in de schaduw stelt van Hiëronymus, vergroot natuurlijk Hiëronymus' aanzien nog meer.

Pseudo-Augustinus wijst de gelovigen op de verschillende wijzen waarop Hiëronymus' heiligheid tot uiting kwam. Ten eerste was Hiëronymus' levenswijze heilig omdat hij net als Elia en Johannes een heremiet was. De brief gaat in op de details van de ascetische levenswijze van de heilige:

Hiëronymus dronk geen wijn, at geen vlees of vis en voedde zich met ongekookt voedsel bestaande uit vruchten, kruiden en wortelen. Hij ging gekleed in ruwe gewaden en was bruinverbrand door de zon. Hij sliep weinig en wanneer hij zich dan toch rust gunde, strekt hij zich uit op de blote aarde. Hij geselde zichzelf driemaal daags, een detail dat uit het leven van Sint-Dominicus afkomstig is.⁸² Hij bad veel en schuwde overbodige woorden. Zijn tijd bracht hij steeds nuttig door met lezen, schrijven en onderwijzen (94r13-95r1).

Ten tweede blijkt Hiëronymus' heiligheid uit zijn intellectuele verdiensten, die hem tot een tweede Samuel maken. De al aanzienlijke geleerdheid van de historische Hiëronymus wordt in de brief behoorlijk aangedikt. Volgens Pseudo-Augustinus kende Hiëronymus niet alleen Latijn, Grieks en Hebreeuws, maar beheerste hij ook Arabisch en de talen van de Caldeeuwen, Perzen en Meden, en was hij vertrouwd met de literatuur in deze talen alsof hij onder de sprekers van die talen geboren en opgegroeid was. Hij was de geleerdste man op aarde en wat Hiëronymus niet wist, dat wist geen sterveling (95r2-95v20).

Pseudo-Augustinus verhaalt drie wonderbaarlijke verschijningen die Hiëronymus' buitengewone grootheid bevestigen. De verschijningen demonstreren Hiëronymus' oneindige wijsheid, het aanzien dat hij in de hemel geniet en zijn hoge positie onder de heiligen. De eerste verschijning vindt plaats op de dag en het uur dat Hiëronymus in Bethlehem sterft. Augustinus zit in zijn *celleken* in Hippo en wil net een brief schrijven aan Hiëronymus om zijn mening te vragen over de vraag *hoe ghedanech die grootheid der bliscap ware der zielen die met christo verblijden* wanneer plotseling een helder licht en een heerlijke geur de ruimte vullen. Uit het licht komt een stem die zich aan Augustinus voorstelt als de ziel van Hiëronymus. Hij maant Augustinus aan niet te proberen de onmetelijke, ondoorgrondelijke glorie van de zielen te begrijpen. Vervolgens onderwijst de ziel Augustinus urenlang over andere moeilijke vraagstukken zoals de aard van de drievuldigheid en de hiërarchie der engelen. Voordat de ziel verdwijnt smeekt Augustinus Hiëronymus om hem als zijn *cnecht* te aanvaarden en hem bij te staan op zijn weg naar de verlossing (98v17-99r7).

Op hetzelfde moment dat Hiëronymus' ziel met Augustinus spreekt, vindt in de stad Tours de tweede verschijning plaats. Sulpicius Severus, een volgeling van de heilige Martinus, en drie gezellen worden verrast door een hemelse symfonie en een licht dat zeven keer feller schijnt dan de zon. Een stem kondigt aan dat Christus onderweg is om Hiëronymus op zijn hemelvaart te begeleiden met een gevolg van engelen, patriarchen, profeten, apostelen, discipelen, martelaren, confessoren, heilige maagden en Maria, die hun 'landgenoot' tegemoetkomen (101r12-101v8).

Vier dagen voordat hij de brief aan Cyrillus schrijft, heeft Augustinus een tweede visioen, waarin hij de exacte aard van Hiëronymus' glorie verneemt (102v5-104v10). Hij droomt dat er twee mannen in een schare engelen naar hem toe komen. De twee mannen blijken Johannes de Doper en Hiëronymus te zijn. Ze zijn gekomen om Augustinus over de grootte van Hiëronymus' glorie te onderwijzen. Johannes De Doper benadrukt dat Hiëronymus in alle opzichten zijn gelijke is. Het enige verschil tussen de twee heiligen is dat Johannes de Doper drie kronen draagt, en Hiëronymus slechts twee, omdat hij niet als een martelaar gestorven is.

⁸² Rice, *Saint Jerome in the Renaissance*, 50.

De brievenvervalser lijkt de gelijkwaardigheid tussen Johannes de Doper en Hiëronymus te hebben beschouwd als het doorslaggevende argument om Hiëronymus te loven. De redenering erachter wordt twee keer uitvoerig uiteengezet. Pseudo-Augustinus herhaalt wat de droom-Johannes al heeft uitgelegd, namelijk dat de heiligen elkaar alle eer gunnen en dat ze in hun onbaatzuchtigheid niets liever willen dan dat hun medeheiligen hoger geplaatst worden dan zichzelf, want alle eer die een bepaalde heilige ontvangt, ontvangen alle andere heiligen met hem (105v10-106r1). De conclusie van de redenering luidt dat wanneer men Hiëronymus minder belangrijk acht dan Johannes de Doper, dat ook afbreuk doet aan de glorie van Johannes: *Want segghen wi Jheronimus mendere dan Johannes, soe schinen wi te ontreckene de glorie Johannes Baptista ende wi doen hem meer onghelijcs dan loves* (106r6-9).

De geloofwaardigheid van wat er in de brief wordt beweerd, wordt op verschillende manieren versterkt. Ten eerste is de brief toegeschreven aan de kerkvader Augustinus, aan wiens autoriteit de gelovigen nauwelijks zouden durven te twijfelen. De geloofwaardigheid van de drie Hiëronymus-brieven wordt ook versterkt doordat ze naar elkaar verwijzen, wat de correspondentie een schijn van natuurlijkheid verleent. De tweede brief verwijst terug naar de mirakelen in de eerste brief waarover Eusebius Augustinus zou hebben geschreven (96r19-22), en vooruit naar de derde brief, want Augustinus vraagt Cyrillus om hem in te lichten over de andere mirakelen die Hiëronymus verrichtte (96v5), wat Pseudo-Cyrillus in de derde brief dan ook doet. Als bewijs voor de echtheid van de droom waarin Hiëronymus en Johannes verschijnen, verklaart Pseudo-Augustinus dat hij sinds de droom geen haat of ijdelheid meer heeft gekend en vervuld is geweest van een brandende *minne* en naastenliefde, een onmiskenbaar teken dat de droom door God gezonden werd. Hij wijst er ook op dat het wel vaker voorkomt dat God *grote verholene dinghen* in dromen openbaart (104v10-105r7).

2.3 Ontstaanscontext

2.3.1 Jericho

Op het eerste schutblad vooraan in het handschrift is geschreven: *Dit boeck hoert toe te jhericho binnen bruesele bij sinte katherinen*. Het handschrift was inderdaad in het bezit van het Brusselse regularissenklooster *Onze Lieve Vrouw ter Rosen gheplant in Jericho*, en is daar ook geschreven. Het klooster werd in 1456 opgericht door Philips de Goede (1396-1467), hertog van Bourgondië, en zijn vrouw Isabella van Portugal (1397-1467). Bij de stichting van het klooster Jericho werden twee kloostergemeenschappen samengevoegd: het Brusselse Catharinaklooster van de Witte Zusters van Sint-Victor en het klooster van de reguliere kanunnikessen van Onze-Lieve-Vrouw ter Cluysen in Eigenbrakel.⁸³ Toen ter Cluysen in 1456 werd verwoest door een brand, werden de dakloos geworden zusters ondergebracht in het Catharinaklooster, waar ze feitelijk het bestuur van het convent

⁸³ Patricia Stoop, *Schrijven in commissie. De zusters uit het Brusselse klooster Jericho en de preken van hun biechtvaders (ca. 1465-1510)* (Hilversum: Verloren, 2013), 43.

overnamen.⁸⁴ Het klooster bleef bestaan totdat het in 1783 werd opgeheven ten gevolge van het edict waarmee keizer Jozef II (1741-1790) de contemplatieve kloosters in zijn rijk afschafte.

Het klooster Jericho was gerelateerd aan het Kapittel van Windesheim, “de kloostertak van de Moderne Devotie”, echter zonder er in juridische zin toe te behoren.⁸⁵ Sinds 1436 werden er immers geen vrouwenkloosters meer toegelaten tot het kapittel. De Windesheimse *cura monialium*, de zielzorg voor vrouwelijke religieuzen, strekte zich echter niet alleen over de aangesloten vrouwenkloosters uit. Windesheimse priesters werden ook uitgezonden naar huizen die niet tot het kapittel waren toegelaten.⁸⁶ Het klooster Jericho stond onder toezicht van de commissarissen van het kapittel en de rectoren en visitatoren waren afkomstig uit Windesheimse conventen (Ten Troon, Mariënhage in Woensel bij Eindhoven, Groenendaal in Hoeilaart bij Brussel, Rooklooster in Oudergem bij Brussel en Bethlehem in Herent bij Leuven). Paul van Someren, die in 1479-1489 biechtvader was van de zusters, had zeer directe banden met het kapittel. In opdracht van de overste prior van Windesheim preekte hij regelmatig voor het generale kapittel.⁸⁷ Het is zeer goed mogelijk dat de legger voor handschrift Gent, UB, 904 via die Windesheimse rectoren, biechtvaders en visitatoren in Jericho is terechtgekomen. Voor enkele andere handschriften die in het bezit waren van Jericho is inderdaad vastgesteld dat die in het klooster terechtkwamen via de priesters die instonden voor de *curia monialium*.⁸⁸ Een verklaring waarom de Hiëronymus-brieven voor de zusters van het klooster Jericho interessant waren, kan worden gezocht in de hier eerder al vermelde bijzondere devotie die de moderne devoten koesterden voor de heilige Hiëronymus.⁸⁹

De handschriftencollectie die uit Jericho is overgeleverd, is de op twee na grootste uit een vrouwenklooster. Van veertig handschriften is bekend dat ze in het bezit van het klooster zijn geweest, waarvan 29 Middelnederlandse.⁹⁰ Veruit de meeste van die handschriften werden ook in Jericho geschreven.⁹¹ Schrijven was in Jericho, net als in andere vrouwenkloosters onder invloed van het Windesheimse kapittel, een belangrijke bezigheid.⁹² Een groot deel van het boekenbestand werd dan ook door de zusters zelf bijgeschreven. Boeken werden in de eerste plaats voor eigen gebruik geschreven, ten dienste van de liturgie en voor de refter of de bibliotheek. In Jericho schreven de kanunnikessen daarnaast ook *pro pretio*, tegen betaling, voor de buitenwereld.⁹³ De handschriften die bewaard zijn uit het klooster hebben waarschijnlijk deel uitgemaakt van de bibliotheek. Een aantal daarvan werd waarschijnlijk ook gebruikt in de refter, maar er zijn weinig sporen die wijzen

⁸⁴ Stoop, *Schrijven in commissie*, 47.

⁸⁵ Idem.

⁸⁶ W.F. Scheepsma, *Deemoed en devotie. De koorvrouwen van Windesheim en hun geschriften* (Prometheus: Amsterdam, 1997), 256.

⁸⁷ Stoop, *Schrijven in commissie*, 50.

⁸⁸ Stoop, *Schrijven in commissie*, 152.

⁸⁹ Zie 1.4.4 In het Middelnederlands

⁹⁰ Stoop, *Schrijven in commissie*, 27.

⁹¹ Stoop, *Schrijven in commissie*, 28.

⁹² Stoop, *Schrijven in commissie*, 39.

⁹³ Idem.

op de concrete gebruikscontext.⁹⁴ Uit het Jerichoklooster is vooral een grote hoeveelheid preken overgeleverd. Daarnaast bezaten de zusters ook mystieke teksten, Bijbelcommentaren, allerhande devotionele teksten en een aantal heiligenlevens.⁹⁵ De Hiëronymus-brieven in handschrift Gent, UB, 904 liggen in die lijn. Het handschrift is de oudste gedateerde codex uit Jericho.⁹⁶

2.3.2 Liesbeth Vlieghe

Uit het colofon weten we dat het handschrift op 7 september 1460 werd voltooid door Liesbeth (Lijsken) Vlieghe: *Dit boeck van sinte Jheronimus es volscreven int jaer ons heren M IIII^c ende LX op onser liever vrouwen avont nativitas op den sondach van suster Lijsken Vlieghe. ghedinct harer (f. 173v).* Er zijn nog twee andere handschriften bewaard gebleven waaraan de zuster heeft gewerkt: handschrift Brussel, KB, 15139 en handschrift Brussel, Bollandisten, 487.⁹⁷ De colofons van die handschriften verschaffen ons enkele gegevens over de kopiïste.

Liesbeth Vlieghe werd geboren in 1422 of 1423. Haar geboortjaar is afgeleid uit het colofon van handschrift Brussel, KB, 15139. Daar lezen we dat ze 51 jaar oud was in 1474: *Dit boec es volscreven op Sinte Symon ende Yuden avont int jaer ons heren M CCCC ende LXXIII van suster Lijsbeth Vliechs doen si out was LI jaer. bidt voer haer om gode. Dit boec hoert toe int cloester tot onser liever vrouwen te Yericho dat men heet te sinte Katerinen (f. 74v).*⁹⁸

Liesbeth was een conversin, een zuster die de kloostergeloften had afgelegd en binnen het klooster verbleef, maar niet deelnam aan het koorgebed. Uit het colofon van handschrift Brussel, Bollandisten, 487 blijkt dat zij in Ter Cluysen tot conversin geprofest was: *Dit boeck heeft geschreven suster Lijsbeth Vlieghe conversinne profes int cloester Ter Clusen. Bidt voer haer om gods wille (f.50v).*⁹⁹

Het is mogelijk dat Liesbeth naast de drie bekende handschriften nog andere handschriften heeft geschreven. In een tweede colofon in hs. Brussel, KB, 15139 prijst een anonieme zuster Liesbeth om haar grote ijver: *In den jaer ons heeren M CCCC ende LXXIII soe heeft suster Lijsbeth Vlieghe desen boeck volscreven ende met groeten arbeyde op sinte Simon ende Juden avondt volyndet ter eeren gods ende tot stichtinghen ende salicheit alre devoter menschen doen sij out was LI jaer. Bidt getrouwelijc om die minne gods voor haer, want sij seer neerstelijc ende vlietelijc vele jaren ghearbeidt heeft in vele goeder boeken te scrivene (f.164v).*¹⁰⁰

Liesbeth stierf in 1502, toen ze ongeveer 79 jaar oud was.¹⁰¹ Het jaar van overlijden wordt vermeld in de *Beschrijvinghe van het klooster van Jericho in Brussel vernietigd den 1783* (handschrift

⁹⁴ Stoop, *Schrijven in commissie*, 150.

⁹⁵ Stoop, *Schrijven in commissie*, 151.

⁹⁶ Stoop, *Schrijven in commissie*, 124.

⁹⁷ Stoop, *Schrijven in commissie*, 118.

⁹⁸ Stoop, *Schrijven in commissie*, 51.

⁹⁹ Idem.

¹⁰⁰ Stoop, *Schrijven in commissie*, 118-119.

¹⁰¹ Stoop, *Schrijven in commissie*, 51.

Brussel, KB, Fonds Goethals, ms. 1610). Daarin zijn onder andere lijsten opgenomen met de namen en sterfdata van alle bewoonsters van Jericho en de twee gemeenschappen die erin opgenomen waren, en van hun mannelijke begeleiders.¹⁰²

Het is onzeker of Liesbeth in het klooster van Jericho heeft leren schrijven of dat al kon voordat zij intrad. Onderwijs in de kloosters was vooral gericht op de koorzusters.¹⁰³ De aanwezigheid van een kloosterschool en schrijfmeesteres is waarschijnlijk wel bepalend geweest voor de schrijfstijl van de zuster. Net als de andere kopiïstes uit Jericho schrijft ze in een nette *littera hybrida*, die in de verschillende bewaarde handschriften opvallend uniform is.¹⁰⁴

2.4 Geschiedenis van het handschrift na 1783

Nadat het klooster van de reguliere kanunnikessen Jericho in Brussel ten gevolge van de religieuze politiek van Jozef II in mei 1783 werd opgeheven, werden de bezittingen door het ‘Comité de la Caisse de Religion’ beheerd.¹⁰⁵ In 1879 kocht de Gentse Universiteitsbibliotheek het handschrift van Constant-Antoine Serrure (1835-1898).¹⁰⁶ C.A. Serrure had de bibliotheek van zijn vader Constant-Philippe Serrure (1805-1872) geërfd. De vader was een verwoed verzamelaar van boeken, manuscripten, munten, archiefstukken en andere antiquiteiten.¹⁰⁷ Het is niet bekend hoe het handschrift met de Hiëronymus-brieven precies in zijn bezit is geraakt.¹⁰⁸

Er bestaat echter wel een vermelding van het handschrift die iets ons iets meer leert over de geschiedenis van het handschrift. C.P. Serrure vermeldt het handschrift namelijk in het *Vaderlandsch museum voor nederduytsche letterkunde* uit 1859-1860, waarin hij de berijmde proloog van het *Casteel* overnam.¹⁰⁹ Ter inleiding schreef Serrure dat hij het handschrift waarin deze tekst zich bevond een kleine dertig jaar eerder gezien had bij de boekhandelaar B. De Bruyne in Mechelen:

“Ten jare 1831 was by den boekhandelaer B. De Bruyne, te Mechelen, een papieren handschrift der XVe eeuw, in-4°-formaet voor handen, waeruit ik het hier volgende gedicht heb afgeschreven. Het boek bevatte eene verzameling van geestelyke traktaten en mirakelen. Byna aen het einde kwam een stuk voor van den heiligen Hieronimus, waerna deze vier-en-twintig verzen geschreven waren, welke tot inleiding schynen te dienen van het laetste traktaat, hetwelk in het boek begrepen is. Vooraen in het handschrift las men: *Dit boeck hoert toe te Jherico, binnen Bruesele, by Ste Katherinen*, en op eene der laetste bladzyden stond er:

¹⁰² Stoop, *Schrijven in commissie*, 426.

¹⁰³ Stoop, *Schrijven in commissie*, 119.

¹⁰⁴ Idem.

¹⁰⁵ Reynaert, *Catalogus*, 68.

¹⁰⁶ Jan Pauwels. "Constant Philippe Serrure (1805-1872)," in *Les seigneurs du livre. Les grands collectionneurs du XIXe siècle à la Bibliothèque royale de Belgique*, red. Marcus de Schepper e.a. (Brussel, KBR, 2008), 141.

¹⁰⁷ Reynaert, *Catalogus*, 68.

¹⁰⁸ Idem.

¹⁰⁹ C.P. Serrure, "Het geestelyk Kasteel. Gedicht der XVe eeuw," in *Vaderlandsch museum voor Nederduitsche letterkunde, oudheid en geschiedenis. Derde deel*, red. C.P. Serrure (Gent: H. Hoste, 1859-1860), 217-218.

Dit boeck van Sinte-Jheronimus es volscreven int jaer Ons Heren M.III^c ende LX, op Onser-Liever-Vrouwen avont Nativitatis, op den Sondach, van suster Lijsken Vlieghe. - Ghedinct harer.”

De beschreven inhoud, het opschrift en het colofon doen er geen twijfel over bestaan dat het om het handschrift gaat dat nu in de Gentse Universiteitsbibliotheek bewaard wordt. Na de verzen van het “Geestelyk Kasteel” sluit Serrure af met de woorden:

“De heer A. De Bruyne, opvolger van zynen vader, heeft my niet kunnen zeggen, wat er van dit handschrift is geworden, of het destijds voor eene binnen- of buitenlandsche bibliotheek aangekocht is geweest. Wordt het terug gevonden, dan ware het der moeite waard, denk ik, eenige der daerin bevatte prozatraktaten, die my niet zonder verdiensten schenen, te laten drukken.”

In 1831 was het handschrift dus in het bezit van de boekhandelaar B. De Bruyne, waarna het waarschijnlijk is verkocht. C.P. Serrure moet het handschrift dan teruggevonden en verworven hebben tussen 1860 en 1872.

2.5 Beschrijving

Handschrift Gent, UB, 904 is op papier geschreven. Het telt 184 folio's. De afmetingen van het boek zijn 216 x 143 mm.¹¹⁰

2.5.1 Tekstblok

Het handschrift is vervaardigd in quarto-formaat. Het tekstblok is opgebouwd uit 23 katernen die elk vier dubbelbladen bevatten, met uitzondering van het elfde katern. In het elfde katern wordt het binnenste diploma gevormd door twee met hieltes over elkaar geschoven folio's. Het eerste hielte is afgesneden op de rand van wat een geheel ingevulde tekstkolom is geweest. Waarschijnlijk gaat het om een corrigerende vervanging van een eerder gekopieerd blad, want de rubricering op dit blad (fol. 85) ontbreekt. Alle katernen zijn aan de binnenzijde verstevigd met een onder het bindtouw vastgekleefde strook perkament.

Op de laatste versozijde van alle katernen zijn onderaan rechts custoden aanwezig, met uitzondering van fol. 8v, 176v en 184v, waar geen tekst overloopt, en van fol. 88v, waar de custode vermoedelijk is weggesneden, zoals op andere plaatsen gedeeltelijk is gebeurd.

De tekst is in één kolom geschreven van ongeveer 140 x 90 mm en een kolom van 145 x 100 mm in de laatste katern (folio's 176-184). De kolom is afgeschreven en gelinieerd met inkt. Een bladzijde telt 24 regels, in de laatste katern 23 regels. De prikken voor afschrijving en liniëring zijn meestal bewaard.

¹¹⁰ De beschrijving van tekstblok en boekband zijn gebaseerd op Reynaert, *Catalogus*, 67-68. De beschrijving van het schrift is het resultaat van eigen bevinding, tenzij waar anders aangegeven.

Het handschrift bevat oude foliëring in rode Romeinse cijfers op fol. 28r (.xi.), 33r (.xv.), 35r (.xvij.), 37r (.xix.), 38r (.xx.) en zo op onregelmatige wijze verder, in overeenstemming met de inhoudstafel, tot fol. 171r. Een moderne foliëring is aangebracht met potlood.

Onder de vouw zijn verschillende watermerken in het papier zichtbaar, onder andere een letter P, gelijkend op Briquet 8684 (var. 1452-1461) en een letter Y gelijkend op Briquet 9177 (var. 1451-1453).

2.5.2 Boekband

Het handschrift heeft een oude, gehavende band. De band is gemaakt uit kalfsleder op houten borden. Op het voor- en achterplat is het leder versierd in blinddruk met een ruitenveld van ca. 140 x 70 mm in dubbele filet en losse stempels van een vijfbladige bloem van ca. 9 mm diameter. Op het voorplat bevindt zich bovenaan een nauwelijks leesbare gotische inscriptie: *S. Hieronymus leven ende sterven*. Op de rug bevinden zich sporen van twee sluitriemen. De rug heeft vier ribben. In de vlakken bevinden zich resten van twee papieren etiketten. Op het bovenste: ...NU[JRI ... / SERRURE, op het onderste een nummer beginnend met 1, de rest is weggescheurd. Reynaert kon nog ...NUSCRIT lezen. Derolez kon nog het getal 13 noteren. Boven op het onderste etiket is een recenter groenlederen strookje aangebracht met de huidige signatuur (904).

Het handschrift heeft perkamenten dekbladen waarop onleesbaar geworden teksten geschreven zijn. Het achterste dekblad is los. Vooraan heeft het handschrift vier schutbladen, achteraan drie. Alle schutbladen zijn geprikt. Het tweede blad van de drie schutbladen achterin is ook gedeeltelijk gelinieerd en beschreven met: *scop [van (doorstreept)] te ih*, de tekst waarmee het huidige folio 107r begint. De kopiïste besloot waarschijnlijk na het transcriptiefoutje (*van* voor *te*) zo vroeg op de pagina dat ze liever opnieuw begon en het afgedankte papier als schutblad gebruikte. Opmerkelijk is dat het blad slechts gedeeltelijk werd gelinieerd, met name voor zeven regels, wat er volgens Reynaert op zou kunnen wijzen dat de liniëring geleidelijk aan werd aangebracht, met het kopieerwerk mee. Op het eerste schutblad recto vooraan is een eigendomskenmerk geschreven: *Dit boeck hoert toe te jherico binnen bruesele bij sinte katherinen*.

2.5.3 Schrift

Het volledige handschrift is in één hand geschreven, een *littera hybrida*. Correcties gebeurden in de hoofdhand, meestal direct na een doorstreeping.¹¹¹ Een enkele keer komt er een correctie in de marge voor die in een andere hand lijkt geschreven. In de getranscribeerde teksten is dat het geval met de correctie *daghelijcsche sonden* in de marge van f. 94v (r. 17, noot 110) (zie foto 1). De *g* in *daghelijcsche* heeft een veel rondere staart dan de letter *g* zoals de kopiïste van de hoofdttekst die normaal schrijft. De *d* in *sonden* is een rechte *d*, die de kopiïste van de hoofdttekst nooit gebruikt.

¹¹¹ Stoop, *Schrijven in commissie*, 415.

De kopiïste gebruikte beide inktkleuren en heeft zelf in de tekst rubrieken, rubricering en rode onderstreping aangebracht.¹¹² Op folio 10v bevindt zich een rode initiaal met pentekening in paarse inkt. Rode lombarden zijn meestal twee, bij tekstaanvang soms drie of vier regels hoog. Representanten zijn dikwijls nog te zien in de open ruimten van de lombarden.

Het hoofdlettergebruik in het handschrift is niet consequent. Hoofdletters zijn gebruikelijk bij persoonsnamen, aan het begin van een zin en in opsommingen. Hoofdletters zijn meestal met rood opgehoogd. De letter na een lombarde is vaak ook een hoofdletter of met rood opgehoogd. Behalve hoofdletters worden soms ook minuskels gerubriceerd, vooral bij de woorden *maer* en *met* en in opsommingen. Hoofdlettergebruik en rubricering lijken elkaar aan te vullen en ongeveer dezelfde structurerende functie gehad te hebben.

De rode onderstreping is niet altijd even consequent aangebracht, maar werd wel duidelijk gereserveerd voor bepaalde woorden. Zo zijn persoonsnamen bijna altijd onderstreept evenals getallen en namen van bepaalde tijdstippen, bijvoorbeeld *vespertide* (94v8). Woorden die voor of na een getal staan, werden soms mee onderstreept, bijvoorbeeld *Ten vierden male* (3r19). Bij plaatsnamen wordt Bethlehem wel onderstreept, maar iherusalem niet. Soms onderstreepte de kopiïste ook woorden uit de religieuze sfeer zoals *Confessoren* (2r12) en *drieuuldigheid* (5r12), *gloria patri* (6v15), *apostelen* (102r14) en *here* (105v1). In de inhoudsopgave gebruikte de kopiïste geen onderstreping, behalve voor het woordje *drien* (10v8).

Om structuur in de tekst aan te brengen gebruikte de kopiïste ook twee verschillende types paragraaftekens. Het eerste type ziet eruit als een C met een verticale streep erdoorheen (zie foto 2). Het wordt gebruikt als een soort opsommingsteken, bijvoorbeeld voor: ¶ *Inden yersten poente* (1v14), ¶ *Inden anderen poente* (1v19), ¶ *Inden derden poente* (1v23), ¶ *Inden . vierden poente* (2r3). Het gebruik ervan is niet systematisch: ¶ *Inden tweesten . poente* (2v16), ¶ *Ind[en] vierd[en] poente* (4v12). Hetzelfde teken wordt ook een keer gebruikt om de directe rede in te leiden, vlak voor *Augustine* (103r19) in: *ende hi seide . ¶ Augustine ouerdinkestu wat dat...*

Het tweede type paragraafteken is meer hoekig. Dit teken is waarschijnlijk wat de Franse codicoloog Muzerelle een *crochet alinéaire* ('alineahaak') noemt. Hij beschrijft het als een "signe de forme angulaire introduit dans le texte pour signaler le passage d'une partie à la suivante."¹¹³ Het heeft in dit handschrift de vorm van een hoofdletter T waarvan de stam naar onderen verlengd is en naar links afbuigt (zie foto 3). Het wordt in het handschrift op twee manieren gebruikt. Ten eerste duidt het aan dat een woord nog bij de bovenstaande regel hoort. Die situatie komt echter enkel voor waar er tegelijkertijd ook een nieuw tekstdeel of een nieuwe regel begint. Dat is het geval bij *eynde* (7v18) en drie keer in de inhoudsopgave: voor *aenbedde LVII* (9v5), *hiet CXXXII* (10r11) en *lach CXLVIII* (10r20). Ten tweede wordt het gebruikt om de overgang van het ene naar het andere tekstgedeelte aan te duiden. Het teken markeert in de brief over Hiëronymus' grootheid het begin van de drie verhalen over de visoenen en verschijningen na de dood van Hiëronymus: het visoen van Augustinus waarin hij spreekt met de ziel van Hiëronymus (96v8), het visioen van Severus en zijn

¹¹² Reynaert, *Catalogus*, 67.

¹¹³ Denis Muzerelle, *Vocabulaire codicologique : répertoire méthodique des termes français relatifs aux manuscrits* (Paris: CEMI, 1985), 125, §421.09.

gezellen (100v7) en de verschijning van Hiëronymus en Johannes De Doper in Augustinus' droom (102v5). In het gesprek tussen Augustinus en de ziel signaleert het paragraafteken ook een lang antwoord van de ziel, beginnend met *Die ziele antworde ...* (99r11).

Hier en daar is er tekstverlies doordat het papier is aangetast door inktvraat.

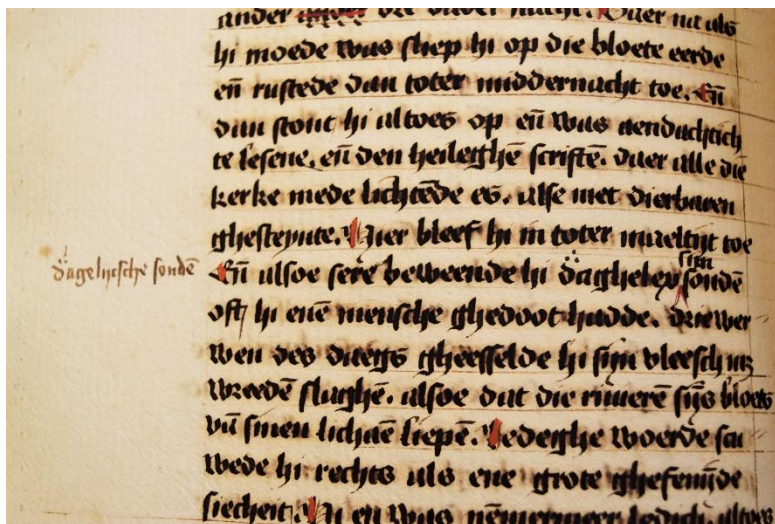

foto 1. Correctie in de marge

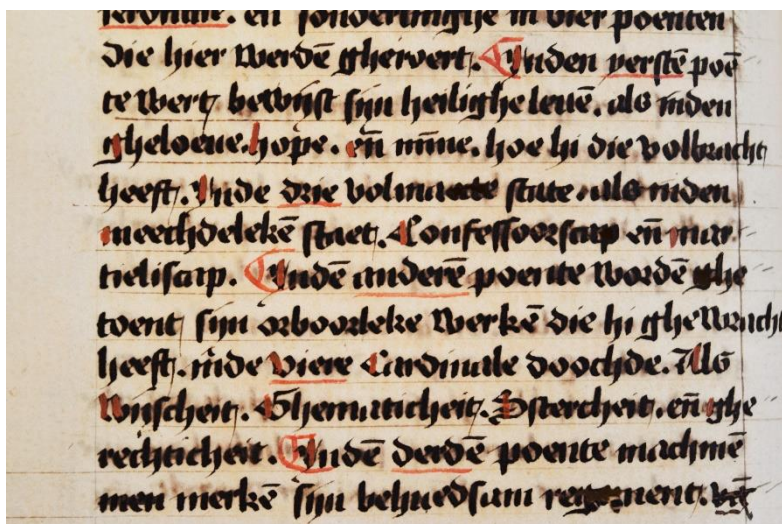

foto 2. Paragraafteken van het type 1

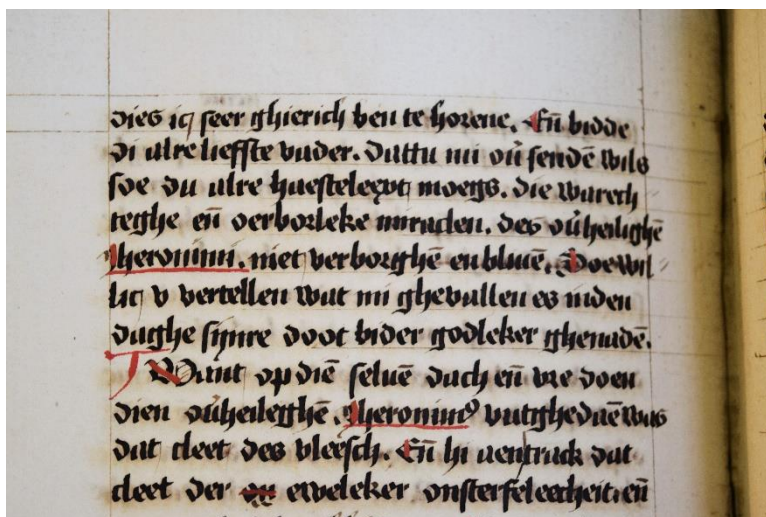

foto 3. Paragraafteken van het type 2

Deel 2 Editie

1

Verantwoording

Omdat er nog geen enkele moderne uitgave van de Middelnederlandse Hiëronymus-brieven bestaat, werd hier gekozen voor een diplomatische editie. De editie heeft tot doel de teksten toegankelijk te maken voor verder onderzoek. Ze kan eventueel ook als basis dienen voor een latere kritische editie. De regels die voor deze editie gevolgd werden, zijn gebaseerd op de richtlijnen in de syllabus *Teksteditie I. Middelnederlandse handschriften* van Thom Mertens.¹¹⁴ Die richtlijnen liggen in de lijn van de regels die werden geformuleerd in het kader van de reeks *Middeleeuwse Verzamelhandschriften uit de Nederlanden*.¹¹⁵

De editie imiteert met typografische middelen de oorspronkelijke middeleeuwse vorm van het handschrift. Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen de ronde *r* en de stok-*r* of tussen de ronde *s* en de stok-*s* (ʃ), maar de lettervormen *i*, *j*, *ij*, *y*, *u*, *v* en *w* uit het handschrift werden bij de transcriptie ongewijzigd overgenomen. De verlengde *i*-klank die in het handschrift als *ii* of *ij* geschreven is, is steeds getranscribeerd als *ij*. Het woord *ijdele* (4r3) bijvoorbeeld ziet er in het handschrift uit als *iidele*. Omdat *iheronimus* in kleine letter op één uitzondering na (8v5) systematisch met een *i* wordt geschreven, is er in de transcriptie voor gekozen een hoofdletter *i* altijd met de majuskelvorm *I* weer te geven, ook wanneer die in het handschrift verlengd is.

Romeinse cijfers worden weergegeven in klein kapitaal. De punten die deze getallen vaak markeren, werden daarbij weggelaten. Hun functie is typografisch al weergegeven door het klein kapitaal. De Romeinse cijfers werden letterlijk getranscribeerd, waarbij de eventuele verlengde *i* als *I* werd getranscribeerd.

Woorden die in het handschrift afgekort werden, zijn in de transcriptie voluit geschreven. De oplossing wordt gemarkeerd door cursivering. Oplossingen zijn waar mogelijk gebaseerd op voluit geschreven vormen in de nabije context.

De interpunctie in het handschrift is in haar geheel overgenomen, waarbij opgemerkt moet worden dat interpunctietekens door spaties omgeven worden, ook als het een ‘eindpunt’ betreft. Hiervoor is gekozen omdat niet altijd duidelijk is hoe een interpunctieteken geïnterpreteerd moet worden.

Het hoofdlettergebruik van het handschrift werd gevolgd. Kleine letters die met rood zijn opgehoogd werden eveneens als hoofdletters beschouwd.

¹¹⁴ Thom Mertens, *Teksteditie. I Middelnederlandse handschriften*. Syllabus (versie 1.2.) (Universiteit Antwerpen: Letterenfaculteit, 2010-2011), 10-18.

¹¹⁵ Mertens, *Teksteditie*, 11.

Tekst die in het handschrift gerubriceerd is, wordt in de editie vet gedrukt. Woorden die in het handschrift met rood onderstreept zijn, werden in de editie onderstreept. In deze editie is ervoor gekozen om ook de ophoging met rode inkt weer te geven. Letters die rood opgehoogd zijn, worden eveneens vet weergegeven. Hierdoor worden de verschillende systemen waarmee er is gerubriceerd zichtbaar, wat inzicht geeft in hoe de tekst werd gestructureerd.

Alle correcties werden geïntegreerd in de transcriptie zonder ze te markeren. In een noot wordt een beschrijving gegeven van de situatie in het handschrift. Zoals vermeld werd er eenmaal een correctie in de marge aangebracht die waarschijnlijk door een andere, latere hand werd toegevoegd. Die correctie werd niet in de tekst geïntegreerd, maar werd wel in een voetnoot beschreven.

Plaatsen waar tekst verloren is gegaan door beschadiging van de inkt of van de schriftdrager, of door vlekken, worden gemarkeerd door vierkante teksthaken, []. Als het mogelijk is letters of woorden te reconstrueren op grond van inktresten in het handschrift, worden deze tussen de vierkante haken gegeven. In een noot wordt toegelicht wat de aard en omvang van de beschadiging is.

Bij de paragraaftekens worden de twee types die hierboven zijn beschreven verschillend weergegeven. Het teken dat eruit ziet als een C met een verticale streep erdoorheen wordt getranscribeerd als ¶. Het meer hoekige paragraafteken, dat eruitziet als een T met een verlenging van de stam die naar links afbuigt, wordt weergegeven met ¶. Wanneer in het handschrift woorden onder de regel staan waartoe ze behoren, wordt die situatie in de transcriptie nagebootst.

Links van de tekst zijn regelnummers toegevoegd om verwijzingen gemakkelijker terug te vinden. De regelnummering herneemt bij elke wisseling van de bladzijde in het handschrift. Waar het handschrift naar een nieuwe bladzijde overgaat, wordt de foliëring aangegeven tussen rechte haakjes, bijvoorbeeld: [f. 1r]. De letters *r* of *v* duiden de recto- of verso kant van een folio aan.

Abbreviaturen

In het onderstaande overzicht zijn de in het handschrift voorkomende abbreviatuurtekens en hun oplossingen opgesomd:

1. Apostrof

voor <i>er</i>	in ou'heilighē (1r7) ouerheiligen
<i>r</i>	in he'e (4v24) here

2. Suspensie door middel van een apostrof

voor <i>eider</i>	in voers' (104v19) voerseider
-------------------	-------------------------------

3. Bovengeplaatste horizontale streep

voor	<i>n</i>	in lieuē (1r2) lieuen
	<i>m</i>	in stē/men (1r4/5) stemmen
	<i>de</i>	in eñ (1r4) ende
	<i>l</i>	in middēl (3v20) middell
	<i>at</i>	in p̄ri (6v15) patri

4. Contractie door middel van een bovengeplaatste horizontale streep

voor	<i>e usa e</i>	in ihrlm (96r16) iherusalem
------	----------------	-----------------------------

5. Representatie door quasi-Griekse letters en contractie door middel van een bovengeplaatste horizontale streep

voor	<i>christu</i>	in xp̄s (2v9) <i>christus</i>
	<i>christ</i>	in xp̄i (3r17) <i>christi</i>

6. Streep door de p

voor	<i>er</i>	in psone (5r11) persone
	<i>ro</i>	in ppheciē (6v11) prophecien

7. Superscripte t

voor	<i>eit</i>	in versuemelech ^t (3v4) versuemelecheit
------	------------	--

8. Suspensie door middel van een streep door de lange s

voor	<i>inte</i>	in f (1r2) <i>sinte</i>
------	-------------	-------------------------

9. Contractie door middel van een streep door de lange s

voor	<i>ista</i>	in bapt ^f (106r8) baptista
------	-------------	---------------------------------------

10. Het 3-teken

voor	<i>et</i>	in m3 (4r20) met
	<i>iet</i>	in n3 (3r12) niet
	<i>at</i>	in d3 (8r1) dat

11. Het ⁹-teken

voor	<i>us</i>	in ieronim ⁹ (1r9) ieronimus
	<i>s</i>	in Eusebiu ⁹ (9v15) Eusebius

2

Teksten

2.1 Lofrede

[f° 1r]

Eenen titel vanden lofweerdeghen prise . der werken des gloriosen lieuen vader sinte ieronimus

- A** Lwaren alle de tonghen van allen cre
atueren versament . ende met eender stem¹¹⁶
5 **A**men spraken . soe en souden si niet
te vollen moghen volprisen . de weerdecheit ende
lof des ouerheiligen mans ende vader Ieronimus
Ende des en sal nieman meynen datmen desen
prijs ieronimus toe leegt te vergheefs ofte vyt
10 coenre sotheit . **O**fte vyt ghecker vermetelheit
van een willeghen opsette dat men versiert
maer het soude schinen grote onachtsamheit
ende als eenrehande mesdaet . dat de minsche soude
achter¹¹⁷ setten ofte verswighen
15 den lof des gheens die van sinen scepper in soe
groter liefden es vercoren . ende soe hoocheleec van
hem verhauden¹¹⁸ ende gh[ee]jert¹¹⁹ . als dese lieue ieronimus
Welkes weerdicheit¹²⁰ dat de heere openbaerleec
he[e]ft¹²¹ ghe¹²²toent in meneghen wonderleken teeke
20 nen ende miraculen . die hi doer ieronimus heeft
ghewracht . Soe ouer groet¹²³ dat cuyme gheen
meerdere en hebben ghesien . noch ghehoort ghe
weest . want de here heeft sijn heilige¹²⁴ leuen open
baer¹²⁵ ghe[ma]ect¹²⁶ in allen eynden der weerelt . **Ende**

¹¹⁶ 1r4 stemmen: *Er zit een gaatje in de s.*

¹¹⁷ 1r14 *Tussen achter en setten zijn een vijftal onleesbare letters in rood doorgestreept en afgeschraapt, gevolgd door wel nog leesbaar ver, met rood doorgestreept en geëxpungeerd.*

¹¹⁸ 1r17 *hem verhauden: Er loopt een barst door de woorden, met heel kleine gaatjes in de letters tot gevolg, vooral in de e van hem. De woorden zijn nog goed leesbaar.*

¹¹⁹ 1r17 *gheeert: Er zitten gaatjes in de letters hee.*

¹²⁰ 1r18 *weerdicheit: Er loopt een barst door het woord, met gaatjes in de letters w en t.*

¹²¹ 1r19 *heeft: Er loopt een barst door het woord, met gaatjes in de letters eef.*

¹²² 1r19 *ghetoent: Er zit een gaatje in de laatste t.*

¹²³ 1r21 *groet: De r is superscript geschreven, met invoegteken op de schrijffregel.*

¹²⁴ 1r23 *heilige Er zitten gaatjes in de letters e en ghe.*

¹²⁵ 1r24 *baer: Er loopt een barst door het woord.*

¹²⁶ 1r24 *ghemaect: Er loopt een barst door het woord, met gaatjes in de letters ma.*

[f¹v]

- op dat sinen name soude bliuen in ewigher
memorien¹²⁷ . heeft hi sijn werken cont ghe
daen allen den gheslechten onder den firmamen
ten¹²⁸ des hemels . Ende heeft in sinen mierakelen
5 bewijst . die onsprekele vroede ende glorie
die ieronimus nv ghebruyct . Vanden welken
die apostel paulus sprekt . Dat nye oghe
en sach . Noch ore en hoorde . noch in men
schen herte en es ghecomen . dat god bereet
10 heeft die hem . mynnen
Wonderleec¹²⁹ ende menechsins heeft de
heer ghewracht¹³⁰ doer sinen lieuen sone
ieronimus . ende sonderlinghe in vier poenten
die hier werden gheroert¹³¹ . ¶ Inden yersten poen
15 te wert bewijst sijn heiliche leuen . als inden
Gheloeue . Hope Ende minne . hoe hi die volbracht
heef . Inde drie volma[ect]e¹³² state . als inden¹³³
Meechdeleken staet . Confessoorscap¹³⁴ ende Mar
tieliscap . ¶ Inden anderen poente¹³⁵ worden ghe¹³⁶
20 toent sijn orboorleke werken die hi ghewracht
heeft . inde viere Cardinale doochde . Als
Wijscheit . Ghematicheit . Sstercheit . ende Ghe
rechticheit¹³⁷ . ¶ Inden derden poente machmen
merken¹³⁸ sijn behuedsam reg[e]ment¹³⁹ .

[f²r]

- vanden . vijsinnen sijns lichamen . Als Sien
Horen . Rieken . Smaken . Tasten ende ghevuelen .
¶ Inden . vierden poente . ventmen¹⁴⁰ die yn
neghe oeffeninghe . der drie crachten sijne
5 zielen . Als Memorie . Verstennesse . ende Wille
Merct inden iersten poente als inde volmaec
te state . heeft hi bewijst dat hi ghewarich
leec gheloefde . Dat niemen ten rike ter he
mele en mach haesten te gane . het en si dat

¹²⁷ 1v2 Voor memorien is glorien met rood doorgestreept.

¹²⁸ 1v4 ten: Er zit een gaatje in de t.

¹²⁹ 1v11 Wonderleec: Representant w op de regel.

¹³⁰ 1v12 ghewracht: De r is superscript geschreven, met invoegteken op de schrijflijn.

¹³¹ 1v14 gheroert: Er loopt een barst door de letters rt.

¹³² 1v17 volmaecte: Er zitten gaatjes in de letters ecte.

¹³³ 1v17 als inden: Er loopt een barst door de woorden.

¹³⁴ 1v18 Confessoorscap: Er loopt een barst door fessoorscap, met gaatjes in de stok van f en de buik van p.

¹³⁵ 1v19 poente: Er zitten gaatjes in de letters nt.

¹³⁶ 1v19 ghe: Er loopt een barst door de letters, met gaatje in de buik van g.

¹³⁷ 1v23 rechticheit: Er loopt een barst door eit.

¹³⁸ 1v24 Voor merken is men doorgestreept.

¹³⁹ 1v24 regement: Er loopt een barst door het woord, met gaatjes in de letters gem. Na regement is van geëxpungeerd.

¹⁴⁰ 2r3 Tussen ventmen en die is vier met rood doorgestreept.

- 10 hi hier werke goede doeghdeleke werken .
Ende al¹⁴¹ heefti¹⁴² als een oetmoedich knecht des
heren . inden staet¹⁴³ der Confesso
ren ghearbeidt¹⁴⁴ in stringher abstinencien
ende in hoogher leeren . daer hi dat heilighe ghe
15 loue groteleec met heeft ghesterc . ende es ghe
weest de orbolextē sone onser moeder der
heiligher kerken bouen alle haer kindere . dooc
tors ende leereren . **T**en anderen male heeft hi ghe
hadt **G**anse hope inde belofte des heren die
20 heeft ghesproken . Salich sijn die suuere van
herten . want si selen gode aenscouwen . **O**p desen
hope gode aen te scouwene . heeft hi den meeg
deleken staet vercoren . ende heeft hem suuer ende
onbeulect ghehouden van allen smetten . **T**en der

[f²v]

- den male heeft hi ghehadt volcomene minne
dwelke dat hi bewijst heeft inder martieli
scap . die hi met dagheleken gheeselslaghen
hem seluen heeft aen ghedaen met menegher
5 ontelleker wonden die hi sinen lichame heeft
gheslaghen dat bloet van sinen lichaem ouervloet
dichleec neder ran . in herteleken medelidene
der passien sijns verloossers¹⁴⁵ ons here iesus
christus . dien hi alsoe vierichleke heeft ghemint
10 na volghende sinen voetstapen alsoe hi heeft
gheleert segghende . **D**ie volcomen wilt sijn
die verloechede sijns selfs . ende neme op sijn
cruce . ende volghe mi na . **A**ldus heeft ieroni
mus in sijns selfs martieliscap sinen behou
15 dere gheuolgt sijn cruce met hem draghende .
C Inden tweesten¹⁴⁶ . poente heeft hi ghethoent
sijn oerborleke werken . inde . viere . Cardinael
doogde . **T**en ersten sijn grote ende vyt nemen
de wijsheit . die heeft aen ghesien dat den
20 weerdichten ende behaecheleecsten dienst die
men gode hier in deser tijt mach doen oft wer
ken¹⁴⁷ . **D**at es in dambacht des priester
scaps gheleghen . **W**ant priesterscap dat gheet
bouen de hoecheit der ynghelen . **O**uermids

¹⁴¹ 2r11 al: Aan het woord is -s verticaal met rood doorgestreept. Na al is hi si doorgestreept.

¹⁴² 2r11 heefti: Superscript geschreven en met invoegteken op de schrijffregel.

¹⁴³ 2r12 Tussen staet en der is des heren ghea met rood doorgestreept.

¹⁴⁴ 2r13 Tussen ghearbeidt en in is heeft met rood doorgestreept.

¹⁴⁵ 2v8 verloossers: De tweede o is in kleine letter boven het woord geschreven.

¹⁴⁶ 2v16 tweesten: Het einde van het woord buigt omhoog, zodat de -e(n) boven de eropvolgende punt staat.

¹⁴⁷ 2v22 Voor ken is w doorgestreept.

[f°3r]

dat die priester presenteert den persoen ons
heren¹⁴⁸ iesu christi . **Hier omme** heeft ieronimus
den priesterleken staet vercoren . ende heeft met
groter deuocien dagheleecs gheoffert gode den
5 vader inden heilighen sacramento . dat vleesch¹⁴⁹
ende bloet sijns gheminden soens . in een afdwaen
der weerelt sonden . Ten anderen male heeft hi
ghethoent sijn seedebareghe ghematiciteit in
den hoghen state sijns cardinaels scaeps¹⁵⁰ . daer
10 hi hem niet ynne en heeft verhaen . Noch oec in
den smadeleken lachter die hem die boese¹⁵¹ clerke
indien hoghen staet deden . en heeft hi *niet* berueert¹⁵² ghe
weest tot weder wraken . **Ende** aldus heeft hi hem
in eeren ende in onneren . in gheliker ghematiciteit
15 doer ghedraghen . Ten derden male inder doegt
der stercheit . soe heeft hi als een vroem riddere
christi in der heermitedgien¹⁵³ veruochten sijns selfs¹⁵⁴
vleesch . ende in sterker macht tonder ghebracht
na sinen wille . Ten vierden male . die doegt der
20 gherechticheit heeft hi volcomeleec ghewracht
Want hi heeft elken ghegeuen dat hem toe behoert
Inden iersten Gode sinen sceppere heeft hi nacht
ende dach met grooter reuerencien ende weerdicheiden
benedijnghe ende lof ghegeuen alsoe hi sculdich

[f°3v]

was te doene . **Hem** seluen heeft hi gherechtuer
dicht met meneghen suchtene ende ouerlopenden¹⁵⁵
tranen . in ghenoechdoene sijnre ionghere uoer
ledender versuemelecheit . Sinen evenkersten heeft
5 hi oec rechtuerdicheit bewijst . **Want** den riken
noch den mechteghen en heeft hi niet ghespaert
noch ontsien . **Maer** hi heeft elken sijn ghebre
ke ghelachtert ende ghecalengiert . **Ende** heeft hen
ghebroken dbroet¹⁵⁶ der saligher leeren .
10 **Ende** ghewijst den rechten wech ten ewighen
leuenne . **Inden**¹⁵⁷ derden poente als vanden regemen
te der v sine sijns lichamen . soe machmen mer
ken . de grote behuedsamheit . daer hi die me

¹⁴⁸ 3r2 heeren: *Er zit een gaatje in de eerste e.*

¹⁴⁹ 3r5 vleesch: *Aan het woord is -s verticaal doorgestreept.*

¹⁵⁰ 3r9 scaeps: *De e is in kleine letter boven het woord geschreven.*

¹⁵¹ 3r11 boese: *Er zit een gaatje in de s.*

¹⁵² 3r12 berueert: *Op de regel staat v'ueert, de v is doorgestreept; ber is boven de rest van het woord geschreven, met invoegteken op de schrijfregel.*

¹⁵³ 3r17 heermitedgien: *De tweede e is verbeterd uit een r.*

¹⁵⁴ 3r17 sijns selfs: *Er loopt een barst door ns selfs.*

¹⁵⁵ 3v2 ouerlopenden: *Er zit een gaatje in de laatste e.*

¹⁵⁶ 3v9 Tussen dbroet en der is sijnre met rood doorgestreept.

¹⁵⁷ 3v11 Inden: *Er zit een gaatje in de I.*

de heeft bewaert . **Inden ersten** **sijn** lijfeleke
 15 oghen heeft hi toe gheloken **ende** af ghekeert van
 alle eerdschen begheerten . **Ende** hi heeft **sijn** inwen
 deghe ghesichte¹⁵⁸ opweert verhaen indat he
 melsche paleis aldaer biden hoghen borghers
 voer dwelke dat hi nv heeft ontfaen vanden
 20 here . **Sonder middell ende onderlaet** van aen
 schine te aenschine te aenschouwene dat min
 lec godleec aenschijn . in welken aenstaren dat es
 alle die vroude **ende** blisscap der heilighen . **Want**
 si daer in sceppen alle dat si begheeren . **Ten an**

[f° 4r]

deren male **sijn** natuerlec hooren¹⁵⁹ dat heeft hi
 ghesloten **ende**¹⁶⁰ bewaert voer alle¹⁶¹ onvruchtbare
 woerde . **ende** ijdele achterspraken **Ende** hi heeft
sijn inwendich horen ghegheuen . om te horene
 5 wat dat de here in hem ghesproken heeft . **Ende**
 des heeft hi ware ghenomen **ende** heeft dat vol
 bracht na des heren wille . **Waer** vore dat hem
 de here nv heeft ghegheuen te hoorne . die sue
 te heme[l]s[ch]e¹⁶² melodye der yngelen . **ende** dien vyt
 10 nemenden sanck der meeghden . **Ten derden**
 male **sijn** lichamelec ryeken en h[e]ft¹⁶³ hi niet
 ghegheuen¹⁶⁴ toter gh[eu]uechel[ec]heit¹⁶⁵ des roochs
 van specien **ende** dierbaren cruyden te riekenne . maer
 hi heeft hem ghestopt voer den vuylen stanc
 15 der sonden . dat si hem *niet* verstonken en hebben .
Ende daer omme heeft hi nv vercreghen veruul
 linghe van dien edelen sueten gore des heilighen
 gheests . **Ten vierden** male sinen vleescheleken
 smaeck . heeft hi verbittert met deruene . **ende**
 20 *met* disciplinen alsoe dat hem de weerelt . noch
 gheen van haren ghenuechten . nader wel lost
 en heeft ghesmaect . **Waer** bi dat hi nv es
 weerdich worden te¹⁶⁶ ghesmakene . **Hoe** suete
ende goet dat de here es . in welken smaeck es

¹⁵⁸ 3v17 deghe ghesichte: *Er loopt een barst door deghe ghe.*

¹⁵⁹ 4r1 hooren: *De tweede o is in kleine letter boven het woord geschreven.*

¹⁶⁰ 4r2 ghesloten ende: *Er loopt een barst door de woorden, met een gaatje in de buik van g.*

¹⁶¹ 4r2 bewaert voer alle: *Er loopt een barst door de woorden, met gaatjes in de r van voer en de ll van alle.*

¹⁶² 4r9 hemelsche: *Er loopt een barst door het woord tot de m van melodye, met gaatjes in el en ch.*

¹⁶³ 4r11 heeft: *Er loopt een barst door het woord, met gaatjes in ee en t.*

¹⁶⁴ 4r12 ghegheuen: *Er loopt een barst door het woord. De tweede e is moeilijk leesbaar door een gaatje.*

¹⁶⁵ 4r12 gh[eu]uechel[ec]heit: *Er loopt een barst door het woord, met gaten in [eu]u en l[ec], waardoor de gereconstrueerde letters onleesbaar zijn.*

¹⁶⁶ 4r23 Tussen te en ghesmakene is een stok-s verticaal met rood doorgestreept.

[f°4v] 5

ghegheuen volle sadinghe van allen goede
dat deziele¹⁶⁷ begripen mach¹⁶⁸ . **Ten v sten** male sijn
vytwendighe tasten oft gheuuelen heeft hi
met groter behuedsamheit bewaert van allen
5 ongheoorlofdon dinghen aen te gheryuerne
Ende heeft den stedighen ezel sinen lichaem ghe
breydelt met den thoome¹⁶⁹ der onderscheidenheit .
ende alsoe heeft hijne beleidt tot allen doeg
deliken¹⁷⁰ werken na sinen will[e] . [**D**]oer¹⁷¹
10 dwelke dat hi hem nv ghevult omhanghen
metten dierbaren¹⁷² cleede der ewigher onsterfe
lijcheit . **C** Ind[en] vierd[en]¹⁷³ poente . als inde¹⁷⁴
drie crachten sijnre zielen . ventmen sijn inwen
deghe oeffeninghe . **Ten versten** sijn ghedach
15 te heeft hi dagheleex ouerghevuert in dat
scoenste . hoegste . **ende** minleexste goet dat god
selue es . **Ende** heeft vytter ghedachten ghe
daen alle dinc . dat god niet en es . **Ende** heeft
vaste inder memorien herpeinst . hoe dat hi
20 vore alle tijde in god heeft gheweest . **ende**
hoe dat hi vyt gode gheuloten es . van ghe
naden . **Ende** hoe dat hi daer ewelec in hanghen
de sal bliuen **ende omme** dit stadeleec herdinken
soe heeft den here ghevesticht in ewegher¹⁷⁵ .

[f°5r]

versekertheit dat hi van dien goede nemmermeer
verscheiden en sal werden . **Ten anderen** male de
cracht sijnre verstennessen . heeft¹⁷⁶ hi enechlec in
ghekeert **Ende** heeft ghemerct dien grooten¹⁷⁷ rijchdom
5 des heren . **ende** die ouervloedeghe miltheit sijnre
menechfuldeghe gauen . daer hine mede heeft
beghifft . **Ende** hier af heeft hi den here met onder
worpender oetmoedicheit alle tiden ghedanct . **Ende**
hier omme heeft den here weerdich ghemaect
10 te bekinnenne die hoghe godheit in ondersceide
der persone inder drieuuldigher¹⁷⁸ enincheit . **ende** inder

¹⁶⁷ 4v2 dzeile: *De eerste e is in kleine letter boven het woord geschreven, met invoegteken op de schrijflijn.*

¹⁶⁸ 4v2 begripen mach: *Er loopt een barst door gripen mach, met een gaatje in r.*

¹⁶⁹ 4v7 thoome: *De tweede o is boven het woord geschreven.*

¹⁷⁰ 4v9 Voor deliken is dek, met een lus aan de stok van de k, met rood doorgestreept.

¹⁷¹ 4v9 wille . Doer: *Er zit een gat in lle . D.*

¹⁷² 4v11 dierbaren: *Er loopt een barst door het woord, met gaatjes in de i en rb.*

¹⁷³ 4v12 Ind[en] vierden: *Er loopt een barst door de woorden, met gaten in [en] en en, waardoor de letters moeilijk leesbaar zijn.*

¹⁷⁴ 4v12 als inde: *Er loopt een barst door de woorden, met een gaatje in de s.*

¹⁷⁵ 4v24 Tussen in en ewegher is ew met rood doorgestreept.

¹⁷⁶ 5r3 heeft: *Er zit een vlek op de letters eft.*

¹⁷⁷ 5r4 grooten: *De tweede o is in kleine letter boven het woord geschreven.*

¹⁷⁸ 5r11 drieuuldigher: *De laatste r is superscript geschreven . Eronder staat -it, de t is geëxpungeerd en met rood doorgestreept.*

e[ne]gher¹⁷⁹ drieuuldicheit . **Hoe** dat de drie persone
 zijn een sempel godleec wesen . ende een eneghe
 onghedeilde natuere . in welc¹⁸⁰ bekennen der edel
 15 der godheit es ghelegghen den loen van allen hei
 legghen . **Want** die daer gode hoogst ende naest be
 kent . heeft die meeste vroude ende glorie . **Ten der**
den male die cracht sijns vryen eyghenen willen
 heeft hi bloteleec ouerghegheuen inden wille
 20 des heren . ende hi en heeft neghenen wille . noch niet
 wille behouden . dan den wille sijns hemelschen
 vaders te volbringhene . daer vore dat hi nv be
 sittet onversceidene vereninghe met den here
 inden bande der minnen . in welke¹⁸¹ vereninge¹⁸²

[f° 5v]

es te ghebrukene alle vroude sueticheit ende iubi
 lacie der vercorender heilighen . Siet indesen vor
 seiden . vier . poenten¹⁸³ es openbaer . Inden yersten
 zijn heilighe leuen . Inden¹⁸⁴ anderen poente zijn
 5 loffelike werken . Inden derden poente zijn
 groote behuetsamheit in sinen regemente van
 sinen lichaem . Inden vierden poente de ynneghe
 oeffeninghe sijner zielen . **Biden** welken datmen
 wel mach segghen . dat Ieronimus heeft gheweest
 10 een ghetrouwe werck man inden wijngart des
 heren . daer hi ynne heeft ghearbeit . als een nern
 stig oerborleec sone der moeder der heilig[he]¹⁸⁵
 kerken . **Want** hi heeft den wijngaert ghe
 plant inden acker der onbevleeter consiencien
 15 **Ende** ghemest met vele tribulacien . **Ende** thout ver
 sneden . met scarper abstinencien . **Ende** de ranken
 ghebooght met dieper oetmoedicheit . ende aen
 den stake der rechtueerdicheit¹⁸⁶ . ghebonden met
 eendrachtigher vreedsamheit . **Ende** de rype dru
 20 ven ghelesen met ynnegher contemplacien . ende¹⁸⁷
 ter perssen¹⁸⁸ ghedraghen met vierigher caritaten
Ende den wijn vyt gheperst met bitteren medeli
 dene der passien ons heren iesu christi . ende hi
 heeft den wijn ghevaet in sconen vaten der suue

¹⁷⁹ 5r12 enegher: *Er zit een gat in de letters en.*

¹⁸⁰ 5r14 Tussen welk en bekennen is *k* verticaal met rood doorgestreept.

¹⁸¹ 5r24 welke: *Superscript geschreven en met invoegteken op de schrijflijn. Eronder is wolle geëxpungeerd. Tussen in en wolle is welke met rood doorgestreept.*

¹⁸² 5r24 vereninge: *De laatste twee letters zijn dunner geschreven en staan vlak na de rest van het woord in de marge.*

¹⁸³ 5v3 Tussen poenten en es bevindt zich een vlek, de kopiïste heeft die plaats vrijgelaten.

¹⁸⁴ 5v4 Inden: *Aan het woord is re geëxpungeerd en met rood doorgestreept.*

¹⁸⁵ 5r12 heiligher: *Er zit een gat in ghe.*

¹⁸⁶ 5r18 rechtueerdicheit: *De tweede e is in kleine letter boven het woord geschreven.*

¹⁸⁷ 5v20 Na ende is vyt doorgehaald met een bruinige vlek als gevolg.

¹⁸⁸ 5v21 perssen: *De eerste s is superscript geschreven.*

[f°6r]

- re herten . waer bi dat hine nv drinct met groter
melodyen inder hogher weerscap des heren . daer
hi niet en besit een vanden nedersten tafelen . **Maer**
een vander hoogstere van¹⁸⁹ welker tafelen dat
5 hi sinen dienres mach mildeleec deylen . vanden
relieue der vetter¹⁹⁰ cruymen sijnre goedertieren¹⁹¹
der bescermenissen . daer si hier in deser pelgri
maedgien onghescent ende onghenoest sekerlijc
met moghen comen toten berghe gods oreb . daer
10 ruste es ende vrede . vroude ende blisscap ewilijc son
der verganck . **Ende** daer omme corteleec gheseit . de
se weerdighe ieronimus es gheweest een gheroe
pen cnecht vanden here ende een ghetrocken disci
pel **Met** swaren slaghen . ende een¹⁹² ver
15 coren vrient . **Een** lief sone minleec ontfaen van
den here . **Hi** es gheweest een ghehoorsam
moenck¹⁹³ . een deuoet priestere **Een** weerdich
Cardinael . **Een** spiegel der prelate **Een** hei
lig confessoer **Een** suuer maghet¹⁹⁴ **Een** abstineer
20 dere sijns vlechs **Een** karkerereerder sijns lic
hamen **Een** versuchter der herten **Een** wtstor
ter der tranen **Een** ondersueker der conciencien
Een uerblijdere der tsegheheit **Een** ynnich
contempleerdere **Een** bedroeuere sijns ontbliuens
25 **Een**¹⁹⁵ willich martelere **Een** eennich heremite

[f°6v]

- Een** verblidere der thegenheit . **Een** ynnich
contempleerdere¹⁹⁶ **Een**¹⁹⁷ bescouwere der hoec
heit **Een** pastoer der bruedere **Een** reghel
gheuere der¹⁹⁸ moencken **Een** bewaerde
5 re gods crebbe **Een** ouersetter der scrift **Een**
translateerdere der nuwer ende ouder wet **Een**
ghewarich dichtere **Een** ernstich scriuere . **Een**
bediedere der subtijlre dinghen **Een** ontbindere
der sware questien **Een** verlichtere der duyste
10 re dinghen **Een** claer makere der verborghender
dinghen **Een** exponeerder der prophecien **Een** oerde

¹⁸⁹ 6r4 van: De v is onduidelijk, waarschijnlijk verbeterd uit t.

¹⁹⁰ 6r6 vetter: De v is verbeterd uit w.

¹⁹¹ 6r6 goedertieren: Aan het woord is heit geëxpungeerd en met rood doorgestreept.

¹⁹² 6r14 Tussen een en ver is ghetrocken met rood doorgestreept.

¹⁹³ 6r17 moenck: De e is in kleine letter boven het woord geschreven.

¹⁹⁴ 6r19 maghet: Superscript geschreven met invoegteken op de schrijffregel. Wat eronder stond is doorgehaald en onleesbaar.

¹⁹⁵ 6r24 Voor een is Ende doorgestreept.

¹⁹⁶ 6v2 contempleerdere: De tweede e is in kleine letter boven het woord geschreven.

¹⁹⁷ 6v2 Tussen Een en bescouwere is d met een fijn lijntje verticaal doorgestreept.

¹⁹⁸ 6v4 Tussen der en moencken is brued met rood doorgestreept.

neerdere alle der dienste der heiligher kerken
 Een onderschedere der salmen **Een** setter der
 epistelen *ende ewangelien* . **Een** lof gheuer der hei
 15 ligher ghogher¹⁹⁹ drieuuldicheit **Met gloria patri** dat hi ten
 einde van elken salme maecte . **Hi** heeft bewijst al
 len staten haren sekeren wech . **Hij** heeft gheweest een
 ghetrouwe ridder christi Een vroem kympe der stri
 dender kerken **Een** breker der onghelouegher wape
 20 nen **Een** vernyeler der quader secten **Een** verdriuer
 der heresyen **Een** gheessel der booser menschen **Een** ha
 tere der sonden **Een** minnare der doet **Een** vonnesse
 re sijns selfs **Een** standaert des gheloefs **Een** tor
 re der stercheit **Een** behueder der palen der kerken

[f°7r]

Dese ouerheilighe man en was gheenen tijt
 ledich . hi en was ghenen tijt traghe tot gode
 Hi was goedertieren sinen naesten **Hi** was sober
 inden toren . **Hi** was een scuwere²⁰⁰ der gulsicheit
 5 **Hi** was behuedsam teghen die nydicheit . **Hi** was
 ghevesticht inden vrede . **Hi** was ghefondeert
 in oetmoedicheiden . **Hi** was een ontfermich richtere
Hi was een versmadere der²⁰¹ eerdscher rijcheit . **Hij**
 was verschiert met goedertierenheiden . **Hi** was
 10 een houdere der ghematicheit . **Hi** was deuoet
 in sinen dienst . **Hi** was ynnich in sinen ghebede .
Hij was een gheuer der aelmoesenen . **Hi** was
 een goetdoenre der ellendeghere . **Hi** was
 15 een troestere der bedruefdere . **Hi** was een gedoech
 sam verdraghere sijns lachters die men hem dede
Hij was een lichtende sonne inder kerken gods
 van wiens rayen alle die gheesteleecheit haer
 licht ontfaen hebben . **Ende** hi was al in allen dat
 ten volmaecten staten toe behoert . **Ende** alsoe heeft hi
 20 gheweest een voersienich wijs stierman . die dat
 broessche scyep sijns lichamen metten op rechten
 maste der waerheit aenhanghende tvolle zeyl
 der oetmoedicheit ghevest metten cabele der
 stercheit **Ende** ghedect metten denne der Caritaten

[f°7v]

bestyerende metten royerre der paciencien . **Heeft**
 cloeckeleec gheuuert doer dese verueerlike wilde
 zee der onghestegher weerelt . voer waghe *ende*
 wint . doer storm *ende* baren *ende* aen vechten vre
 5 seleker viande . **Als** de weerelt . **Tvleesch** . *ende* de

¹⁹⁹ 6v15 ghogher: *Superscript geschreven en met invoegteken op de schrijflijn.*

²⁰⁰ 7r4 scuwere: *Tussen de c en u is o met een fijn zwart lijntje verticaal doorgestreept.*

²⁰¹ 7r8 der: *Superscript geschreven en met invoegteken op de schrijflijn.*

duuel . die dit scep met meneghem²⁰² manieren van
 temptacien bestoten ende op ghelopen hebben . de
 welke hi alle inden gront heeft²⁰³ ghezeylt
 Ende heeft sijn scyp ouer ghebracht . behouden
 10 scyp ende comenscap van grooter weerden . dat
 es sijn edele ziele die hi doer alle dese vreese
 heeft bestiert toten ouere der salicheit . ende es
 ghestreken inde hauene der sekerheit . daer hi
 met grooter eeren es ontfanghen vanden coninc der
 15 ewigher glorien . onsen heer iesum christum . diene
 heeft gheloent metten ghebruken sijnre godleker
 glorien in sijnre ewigher vereninghen sonder
Wie²⁰⁴ eest dan die den wille des heren²⁰⁵ **P**eynde
 heeft in enighen dinghen²⁰⁶ volbracht ende niet dese gloriose
 20 Iheronimus . Voerwaer iheronimus heeft volmaec
 teleec hier alle staten beleeft op haer hoogste
 waer omme dat hi weerdich es dat hem alle
 menschen louen . ende na alle haer vermoghen
 eeren . **W**ant alle den dienst die men iheronimus

[f°8r]

doet . Ende alle den lof die men hem gheeft dat
 doetmen alle den heilighen inden hemel . ende
 elken heilighen bi sondere . alsoe eyghenleec
 als ieronimusse selue . Ach oft god dan ver
 5 ghauet dat alle creatueren met eenre stemmen een
 paerleec sonder cessen en oft ophouden condech
 den den hoghen prijs ende lof des weerdeghe
iheronimus hem dienende . Op dat sijn ghe
 woenleke goedertieren beede . eneghe verduys
 10 terde herten . inden sonden verblint Metten rayen
 der godleker bekennissen mocht verclaren ende
 ontsteken metten lichte der waerheit . dat daer
 sonder vytwayen eweleec in bleue berrende .hoe
 salichleec ende weerdichleec hadde die mensche
 15 Iheronimus dan ghedient ende ghe eert²⁰⁷
ENde²⁰⁸ hier bi vytvercorene lieue vriende
 Een yghelijc mensche die dit hoert oft
 leest . neem des ware soe wie hi es . wijf oft man
 wie dat desen ouer heilighen man den glorio
 20 sen ieronimus . Met enen cleinen ghebedekene oft
 loue des daegs eert ende hem iheronimus beueelt²⁰⁹ .

²⁰² 7v6 meneghenr: Dit lijkt een fout te zijn. Mogelijk schreef de kopiïste eerst menegher maniere en voegde ze daarna op beide woorden nasaalstrepen toe om er meneghen manieren van te maken.

²⁰³ 7v8 Tussen heeft en ghezeylt is ver met rood doorgestreept.

²⁰⁴ 7v18 Wie: Representant w op de regel.

²⁰⁵ 7v18 here: Superscript geschreven, met invoegteken op de schrijflijn.

²⁰⁶ 7v19 in enighen dinghen: In de linkermarge en met invoegteken op de schrijfregel en in de marge.

²⁰⁷ 8r15 ghe en eert worden gescheiden door een fijn verticaal lijntje.

²⁰⁸ 8r16 Ende: Wachtinitiaal e op de regel, zichtbaar onder de rode verf.

²⁰⁹ 8r21 beueelt: De derde e is in kleine letter boven het woord geschreven.

binnen dien daghe noch binnen dier nacht . en mach
hem de viant noesen noch scaden . noch hem en
mach aen ziele noch aen lijf messchien . alsoe

[f°8v]

ghetrouwichleec behuettene ende beschermtene
die gloriose iheronimus . Ende dat dit claerlijc
waer es bringhen wi te ghetuyghe enen welghe
boernen heilighen man Eusebius tremonensis²¹⁰
5 een discipel des heilighen jheronimus . Ende den
hoghen leerare sinte Augustine bisscop²¹¹ van ypo
nen . Ende den eerweerdighen Chyryllus bisscop
van iherusalem . in welker drier epistelen die
hier achter in dit boock staen dat men beuinden
10 sal dat wi vore gheruert hebben . Gode sijns
lof inde weerelt der weerelden . Amen

²¹⁰ 8v4 tremonensis: *Foutief voor cremonensis* (‘*van Cremona*’).

²¹¹ 8v6 bisscop: *De p is vlekkelig, verbeterd uit een letter met een schacht.*

2.2 Inhoudsopgave

[f°9r]

**Dit es de tafele van dese boeke ende op wat
ghetale vanden bladeren datmen elc poent
sal vinden . datmen wilt lesen na tghetal dat
voer elc poent steet**

5	Hier beghint depistele des heyleghen eusebij	
	Hoe dat Iheronimus sinen bruederen toe sprac	XI
	Vanden leeraren	XV
	Vander eermoeden	XVII
	Vander oetmoedicheit	XIX
10	Vander eeren	XX
	Vander starcheit	XXVII
	Vanden lydene	XXX
	Vander ontfermherticheit	XXXI
	Hoe wi alle kindere selen wesen	XXXIII
15	Vander oncuyscheit	XXXV
	Van mynnen die wi onderlinghe hebben selen	XXXVII
	Hoe wi die sonden scouwen selen	XL
	Hoe dat wi sweren scouwen selen	XLI
	Hoe wi steruen moeten ²¹² ende weder verrysen	XLII
20	Vanden leuene der weerelt	XLIII
	Hoe dat Iheronimus ionghers sijn doot becla gheden ende sijn leuen prijsden	XLVI
	Hoe dat Iheronymus den yongheren antworde	XLVII
	Hoe dat Iheronymus eusebium toe sprack	XLVIII
25	Hoe dat iheronimus beual tscriuen tot damaso ²¹³	XLIX

[f°9v]

	Hoe Iheronimus sinen broeders toe sprac	L
	Hoe dat Iheronimus theilighee ²¹⁴ sacrament begheerde	LIII
	Hoe Iheronimus theilighe sacrament gruetten ende	
5	Hoe iheronimus theilighe sacrament ¶ aenbedde	LVII
	ontfinc	LXII
	Vanden woerden die eusebium ²¹⁵ sprack	LXIII
	Hoe dat iheronimus begrauen wert	LXV
	Vander epistolen die Sinte Augustijn den	
10	bisscop Chyryllus sendede	LXXIII

²¹² 9r19 Tussen steruen en moeten is een stok-s met een fijne zwarte lijn schuin en met rood verticaal doorgestreep.

²¹³ 9r25 damaso: Tussen s en o is een i uitgewist maar nog net zichtbaar.

²¹⁴ 9v2 theilighee: Aan het woord is rde geëxpungeerd en met rood doorgestreep.

²¹⁵ 9v7 Eusebium: Je zou hier Eusebius verwachten. Overal elders wordt de nominatiefuitgang -(u)s echter afgekort met het ⁹-teken. Om die reden is toch voor de oplossing met m gekozen.

- Vander epistolen die sinte Chyrrillus weder
sant Sinte Augustine LXXXVI
Een schoen mirakel van eender quader secten LXXXVII
Ende hoe hem Iheronimus eusebium verthoende
15 Een schoen mirakel . ende hoe Eusebius sterf XII
Een mirakel noch van eenre quader secten C
Een mirakel vanden bisscop siluanus CII
Een mirakel van tween heydenen mannen
van alexandrien CXI
20 Een mirakel van tween ionghelinghen van romen XIII
Een mirakel van enen nonnen cloester²¹⁶ dat ver
sanck int ouerste thebayden CXVIII
Een mirakel van enen ongheloueghen CXXI
Een mirakel van een der arrianen CXXI
25 Ende van eender secten der arriane CXXII

[f 10r]

- Een mirakel van iohannes Cyrillus neue CXXIII
Een mirakel dat aen een nonne gheschiede CXXIII
Een mirakel van rufine Cyrillus neue die
verdoempt was CXXVII
5 Een mirakel van enen die in samarien speelde CXXIX
Van enen kinde dat de duuel leuende wech
droech . CXXIX
Een mirakel van hen . drien die in de stad van
tyro speelden CXXIX
10 Van enen priester die inder stad van Candi
da coster was CXXXI
Een scoen mirakel van enen ionghelinc die tytus
Van enen ionghen moenc in egypten CXXXIII ¶ hiet CXXXII
Van enen Cardinael van romen CXLI
15 Noch van enen Cardinael die andries hiet CXLI²¹⁷
Van helyas den moenck in egypten CXLIII
Van enen visioene dat Cyrillus sach CXLVI²¹⁸
Hoe dat den heylegghen lichame van Sinte ihe
ronimus verhaen was vyten graue daer hi in
20 Iheronimus prijs ende sijn loue ¶ lach CXLVIII²¹⁹

²¹⁶ 9v21 cloester; *De eerste e is boven het woord geschreven.*

²¹⁷ 10r15 *Na het getal is een 1 uitgewist.*

²¹⁸ 10r17 *Na het getal is een 1 uitgewist.*

²¹⁹ 10r19 C XL VIII: *de rode verf is uitgeveegd.*

2.3 Over Hiëronymus' grootheid

[f°93r]

[...]

Hier beghint die epistele die de leerare
Sinte Augustijn sinde Sinte Chyrrillus
die de ander bisscop van iherusalem was
Vander grootheid des heileghen Iheroni

15

Omi des weerdeghen priesters .

20

Eerleke vader Chirille en **Wane**²²⁰ niet
datmen swigen sal . den lof des glo
riosen kempen ende striders des kerstenen gheloofs
Iheronimi des priesters . **Die** een hoecksteen
der heiligher kerken heeft gheweest . daer si
in ghevestet es . welke iheronimus nv es een
schinende sterre inder hemelscher glorien . **Maer**

[f°93v]

hier af maghic spreken als een man *met* beulec
ten lippen . oft als een tonghe eens stamerende
kints . die hemelle die vertellen die glorie gods
ende alle dinghen die de here ghemaect heeft .
5 die louen hem in sinen heilighen . **Sal** die rede
leke creatuere dan swighen vanden loue gods .
als die onredeleke creatuere niet en swijcht .
Weder salic spreken oft weder salic swighen .
Swighic den steenen wert gheboden te roepene .
10 **Ende** trouwen ic sal spreken ende niet verswighen
den lof des heilighen iheronimi . **Ende** al eest dat
ic des niet werdich en ben . ende alte cleyne hem
te louene . om dat den lof indes sonderen mont
niet schone en es . nochtan en willic niet af
15 laten . ic en willen louen . **Hier omme** laet ons
wenschen dat onse hant ghesterct werde .
ende onse tonghe in onsen mont niet en clyue
Want dese man es groet ende wonderleec . sere
heilich ende ontvruchtende . bouen den ghenen die
20 hier omtrent sijn . **Groet** ende bouen gaende
in heilicheit des leuens . **Groet** inder diep
heit der onsprekeleker wijsheit . **Nu** ter tijt
groot inder grootheit . der ouergroter glorien
Wonderleke ende onghewoenleke teekene

[f°94r]

te ontfiene . ouermids der macht die hem van go
de ghegheuen es . **Hoe** soude mijn tonghe dat

²²⁰ 93r18 wane: De n is superscript geschreven, de letter eronder in het woord is onleesbaar door een vlek.

5 cont connen ghemaken . hoe groet hi was in
 heilighen leuenen . **Want** daer toe waren alte
 cleyne . alre sterfeleker creaturen tonghen dat si
 vut souden connen²²¹ ghespreken sijn hoecheit .
Het si gheoorlooft datmen hem heete te wese
 ne **Een** ander Elyas . **Een** ander Samuel
 10 **Ende** een ander Iohannes baptista . ouermids
 ouer een draghen der heilecheit sijns leuens
Helyas ende sint ian waren heremiten . ende die heb
 ben dat vleesch ghemaghert met groter hart
 heit van deruenne . spisen ende clederen . Iheronimus
 die gloriose heremite . die en was van gheen²²²
 15 minderen leuene . **Want** . vier iaer . ende . vijf . maen
 de was hi inder wildernessen metten wilden
 dieren . **Hij** was vijftich iaer . dat²²³ hi nye wijn
 noch ghemaecten dranc en smaecte . alsoe die
 eersame Eusebius tuygde . indesen brieuen die
 20 hi mi eerghisteren sendede . ende als du voerwaer
 wetes . **Hij** abstineerde hem alsoe van allen vlees
 sche ende vissche . dat hi gheen nemen en woude
Gheene ghecoochte spise en at hi . dan . twee
 werf nv inder lester siecheit . **Met** enen armen

[f°94v]

sacke maecte hi sijn vleesch²²⁴ magher . ende
 ghelijc enen moriane was hi²²⁵ vander sonnen
 brande verborren . bouen bedecte hi hem met sonder
 linghen snoeden ghewande . **Hi** en bekende noch
 5 en wiste gheen ander bedde dan die bloete
 eerde . **Niet** dan eenwerf inden daghe en at
 hi . ende dat waren vruchten ofte bladeren van cruy
 de oft wortelen . **Te** vespertide ghaf hi hem in
 ghestadegher bedinghen . ende waecte tot inder
 10 ander²²⁶ vren vander nacht . **Daer** na als
 hi moede was sliep hi op die bloete eerde
 ende rustede dan toter middernacht toe . **Ende**
 dan stond hi altoes op ende was aendachtich
 te lesene . ende den heileghen scriften . daer alle die
 15 kerke mede lichtende es . alse met dierbaren
 ghesteynte . **Hier** bleef hi in toter maeltijt toe
Ende alsoe sere²²⁷ beweende hi daghelex sijn sonden²²⁸
 oft hi enen mensche ghedoot hadde . drierwer

²²¹ 94r6 Tussen connen en ghespreken is ghemaken met rood doorgestreept. Dit is een geval van dittografie, vergelijk 94r3.

²²² 94v14 gheen: De tweede e is in kleine letter boven het woord geschreven.

²²³ 94r17 dat: Moeilijk leesbaar door een gaatje in de letter d.

²²⁴ 94v1 Tussen vleesch en magher is tonder met rood doorgestreept.

²²⁵ 94v2 Tussen hi en vander is sijn met rood doorgestreept.

²²⁶ 94v10 Tussen ander en vren is ander geëxpungeerd en met rood doorgestreept.

²²⁷ 94v19 Tussen sere en beweerde zit een gaatje in het papier.

²²⁸ 94v17 daghelex sijn sonden: sijn superscript geschreven en met rood invoegteken op de schrijflijn. Boven de verwijzen drie puntjes in de vorm van een driehoekje naar een correctie in de linkermarge: dagelijksche sonden, met eveneens boven de d drie puntjes.

20 wen des daegs gheesselde hi sijn vleesch met
wreeden slaghen . alsoe dat die riuieren sijns bloets
van sinen lichaem liepen . Ledeghe woerde scu
wede hi rechts als ene grote ghefenijnde
siecheit . **Hi** en was nemmermeer ledich . altoes
veronledichde hi hem heileghen lesene ofte

[f°95r]

scriuenne . oft ander liede te leerene . **Wat** willic
meer segghen . **Al** waert dat sake dat ic alre
heilighen leuen ondersochte . ic vermoede dat ic
gheenen meerderen en vonde . **Maer** want wi
5 hem hier vore den prophete Samuel gheheten
hebben . **Soe** laet ons nv bewisen . hoe dat hi
Samuel²²⁹ gheweest heeft . **Voerwaer**
es dit de ghewareghe²³⁰ Samuel . die
van sinen kintschen daghen vanden ydelen leerin
10 ghen af ghetoghen heeft gheweest . ende ghe
vuegt toten dienste der heilegher scriften . **Ende**
inden²³¹ lichte sijns aensichs . ouermids der
godleker gracen in vloeyende . **Hebben** wi ghe
sien dat licht vanden ouden testamente . ende van
15 den nyeuwen . **Ende** inder stracheit sijns arms
es verstroyt dat meeste deel vanden ongheloue
ghen . **Hi** heeft gheweest een glorie onsen
crachten . **Hij** heeft²³² ouerghesedt beide de
testamente van hebreuscher tonghen . In griex
20 scher talen . **Ende** voert in latijnscher talen . **Ende**
heeftse²³³ bereet ghemaect sinen na comelin
ghen eweleec . die sware sentencien heeft hi ver
claert . ende oec die duyster dinghen . ende die twife
leghe heeft hi ontbonden . **Ende** die onbereede

[f°95v]

heeft hi bereet ghemaect . **Die** maniere der
godleker dienste heeft hi gheordenert . ende
bereidt den dieners der heilegher kerken
Ende hi heeft bi na alde²³⁴
5 heileghe kerke ghesticht . **Hij** es wel groet
in diepheit der onsprekeleker wijscheit . die na
tuerleke conste conde hi alsoe volcomelec dat
hem niement ghelijc en schijnt . alsoe men ghe
meynlec van hem segt . Vander heilegher scrif
10 tueren en hebbic nye sijns ghelike bekent .
Alsoe ic dat wel beuonden hebbe ende des wel
te binnen ben vyt de epistelen di hi mi ghe
sonden heeft . **Hij** conde bi na de tale van allen

²²⁹ 95r7 samuel: De e is verbeterd uit een l . Tussen samuel en gheweest is gheert met rood doorgestreept.

²³⁰ 95r8 Tussen ghewareghe en Samuel is samule met rood doorgestreept.

²³¹ 95r12 Tussen inden en lichte is dienste met rood doorgestreept.

²³² 95r18 Tussen heeft en ouerghesedt is ghe met rood doorgestreept.

²³³ 95r21 Voor heeftse is heeffse met rood doorgestreept.

²³⁴ 95v4 Na alde is weerelt ghesticht met rood doorgestreept.

15 tonghen . **A**lse hebreusche tale . **G**rixsche tale
Caldeeusche . **V**an persen . **V**an **A**rabien . van
Meden . **E**nde al haer letteren rechte oft hi in
elc lant gheboren hadde gheweest . ende op
ghevuedt . **W**at maghic meer segghen . dat
20 Iheronimus niet en conde . dat en conde in na
tueren negheen mensche . **O** eersame vader en
nemt dit niet in dien dat ic dit di daer omme
segghen . omme dat ic wane dattu qualekere
wets dat leuen ende de doogden van Iheronimi
dan ic doe . **W**anttu meneghen tijt sijn ghe

[f°96r]

selle gheweest heefts . **M**aer ic neme²³⁵ des go
de te ghetuyghe²³⁶ al haddic willen swighen
ic en hadde niet moghen swighen . die grote
heilicheit des onsprekeleken mans . die hemele
5 belien²³⁷ sine heilicheit ende
sine miraclen daer hi meerdere en es . inder
grootheit der glorien . dan vele heileghen . ende
daer woent hi eweleec sonder eynde . **N**iemen
en twifele daer ane . hi en besittet enen vanden
10 ouersten ende meesten stoelen . binnen der woenin
ghen des vaders . **W**ant die mensche daer ghe
loent wert naden werken . **E**nde want hi dan na
den volcomensten leuene gheleeft heeft . **S**oe
schijnet openbaer . dat hi een es vanden ouer
15 sten ende meesten borghers der hemelscher stad
iherusalem . **E**nde op dat ghi dit te volcomeleker
ende te sekerleker gheloeft . soe schijnt hi won
derleec inder weerelt voer alle de ghene die
wi ghedencken comen . **O**uermids onghewoenle
20 ke tekenen ende miraclen die mi someghe . die
eersame Eusebius met sinen letteren heeft laten
weten . **M**aer van anderen miraclen die daer
daghelix gheschien wonderleec ende dicwile
alsic versta van meneghen diet mi vertellen .

[f°96v]

dies ic seer ghierich ben te horene . **E**nde bidde
di alre liefste vader . dattu mi ouer senden wils
soe du alre haesteleext moegs . die warech
teghe ende oerborleke miraclen . des ouerheilighen
5 Iheronimi . niet verborghen en bliuen . **S**oe wil
lic v vertellen wat mi ghevallen es inden
daghe sijnre doot bider godleker ghenaden .
¶ **W**ant op dien seluen dach ende vre doen
dien ouerheileghen . Iheronimus vutghedaen was

²³⁵ 96r1 mene: *Superscript geschreven, eronder is meyne geëxpungeerd en met rood doorgestreept.*

²³⁶ 96r2 Tussen ghetughe en al is wat ruimte gelaten wegens een vlek.

²³⁷ 96r5 Voor belien is vertellen sijn glorie met rood doorgestreept.

10 dat cleet des vleesch . **Ende** hi aen²³⁸ track dat
 cleet der²³⁹ eweleker onsterfeleechheit . **ende**
 ondenckeleker bliscap . **Alsic** rustede inder
 stad van yponen in minen cellekene . **Ende** ic ouer
 15 dachte nernsteleec . **Hoe** ghedanech die groot
 heit der bliscap ware der zielen die met
 christo verblijden²⁴⁰ . **ende** ic begheerde hier na enen
 corten tractaet daer af te makene . **Omdat**
 mi des ghebeden heeft onse Seuerus . die
 hier voermaels een discipel was des eersa
 20 men mertens bisscop van tonrs²⁴¹ . **Ende** alsic
 aldus sat . **Ende** hadde in mijn hant ghenomen
 ghereetscap te scriuevenne . enen cleinen sende brief
 dien ic soude senden . desen ouerheileghen
 man Iheronimo . dat hi mi antwerden wou

[f°97r]

de wat hi daer hier²⁴² af ghevuelde . want ic wiste
 dat mi niemen daer af so wel onderwisen
 en mochte als hi . **Ende** alsic begonnen hadde
 te scriuenne . **ende** dat beghin vanden brieue ghe
 5 teekent hadde . **Soe** quam rechtvoert in mijn
 celleken een onsprekeleec licht . **Hoe** daneghen
 licht ic nye bi onser tijt ghesien en hadde
 noch niet en soude comen volspreken . **Met** ouer
 wonderleken sueten²⁴³ roke . **ende** dit was te
 10 Compleetijt . alsic dit licht sach was mi seer
 wonderleec te moede . recht oft ic die crachte²⁴⁴
 mijns siens **ende** mijnre lede verloren hadde . **Want**
 ic en wiste niet dat die wonderleke moghent
 heit des heren haren dienstcnecht dus verho
 15 ghet hadde onder den volke . **Ic** en wiste niet
 dat die ontfermhertighe god . sinen cnecht
 ontbonden **Hadde** vander onreyncheiden des
 vleesch . **Ende** dat hi hem soe hoghen stoel be
 reet hadde . inden hemel . **Ic** en bekinde niet
 20 die ondervindeleke weghe des heren . **Ic** en
 bekende niet die scatte der oneyndekeker
 wijscheit gods . **ende** des wetens . die heime
 leke **ende** verborgheene oerdele gods . die en
 wistic niet . **Hier** en binnen alsic menechsins

²³⁸ 96v10 aen en track zijn gescheiden door een dun verticaal streepje.

²³⁹ 96v11 Tussen der en eweleker is on geëxpungeerd en met rood doorgestreept.

²⁴⁰ 96v16 verblijden: De j is boven het woord geschreven, met een zeer licht invoegteken op de schrijflijn.

²⁴¹ 96v20 tonrs: Foutief voor tours (de Franse stad Tours).

²⁴² 97r1 hier: Superscript geschreven en met een rood invoegteken op de schrijflijn.

²⁴³ 97r9 Tussen sueten en roke is ge met rood doorgestreept.

²⁴⁴ 97r11 Op deze regel is het papier op verschillende plaatsen beschadigd . Door wonderleec loopt een barst, uit de letters on zijn stukjes weggevallen, evenals uit de letters f en i van oft ic en de te van chrachte. Alle woorden zijn nog goed leesbaar.

[f°97v]

- ouerdachte wat dit wesen mochte . Soe quam
van desen lichte een blickende stemme . ende sprac
dese woerde . **Augustine** wat suecstu . du waens
die zee sceppen in een klein vaetken . waenstu
5 al eertrike besluyten in een klein handeken
Waenstu den hemel heffen dat hi sinen ghemey
nen loep niet houden en sal . **Sal** dijn oghe sien
dat nye menschen oghe ghesien en mochte
Sal dijn ore horen . dat nye ore en hoorde
10 **Waenstu** dattu dat verstaen moghes . dat nye
menscheleke herte en verstont . noch en ver²⁴⁵
peinsde . **Wat** eynden sal wesen van eneghen din
ghen dat oneyndelegen es . dat onmeteleece
es . **Met** wat maten salmen dat meten . **Men**
15 soude lichtelekere alde grote zee in een cleyn
vaetken beluyken . ende al eertrike in een cleyn
handeken besluyten . **Ende** die hemel soude eer
sinen loep laten . eer du verstaen soudes dat men
ste deel der blisscapen ende der glorien . die de zie
20 len der salegher ghebruyken²⁴⁶ sonder eynde . **Het**
en war dat sake dattu dat²⁴⁷ onder vonden hads
alsoe ic doe . **Daer** bi loept enen corten tijt
noch omme ende en pine negheene onmogheleke
dinghen te doene . toter tijt toe dat den loep dijns

[f°98r]

- leuens veruullet werde . **Ende** en suect niet hier
in deser tijt dat men nyewer elder venden en
mach . dan daer ic nv alsoe haesteelic pine
te varene . **Ende** vuegt di hier alselken werken te
5 doene . waer mede dattu na maels eweleec
hebben moegs aldaer . die dinghen die du hier
begheers te verstane . **Want** die van²⁴⁸ hier daer
in comen . **Sij** en gaen daer nemmermeer vyttē
Noch was mi sere wonderleec te moede van
10 desen dat ic noyt meer ghesien en hadde . ende was
deruende bij na alle mijnre crachte . **Doch** ic wert
een²⁴⁹ luttel coendere van dese woerden . ende sprac
met eender beuender stemmen . **Och** oft het²⁵⁰ mi gheor
looft ware te wetene . wie du best . die dus sa
15 lich best ende vol glorien . ende die dus eerlike haes
tet toten blisscapen . **Ende** die dus sueten woeden tot

²⁴⁵ 97v11 *Op deze regel is het papier op verschillende plaatsen beschadigd. In verschillende letters zitten kleine gaatjes: in de m en de laatste e van menscheleke, de h van herte en in de v van ver. Door noch en ver loopt een barst. Alle woorden zijn nog goed leesbaar.*

²⁴⁶ 97v20 *ghebruyken: De y is in kleine letter boven het woord geschreven.*

²⁴⁷ 97v21 *dat: Superscript geschreven en met een rood invoegteken op de schrijflijn.*

²⁴⁸ 98r7 *Tussen van en hier is d geëxpungeerd.*

²⁴⁹ 98r12 *Voor een is al met rood doorgestreep.*

²⁵⁰ 98r13 *het: Superscript geschreven en met een rood invoegteken op de schrijflijn.*

mi sprekes . **Doen**²⁵¹ antwoerde hi mi ende sprac .
 du vraghes minen name . **Ic** ben die ziele **Ihe**
ronimi²⁵² des priesters . dien du begonnen hads te
 20 sriuene enen sentbrief . ende die in deser vren . in
Bethleem iuda ontladen ben vanden laste des
 vleeschs . Ende int tgheselschap vergadert ben met
 christo . ende met al den hemelschen gheselscape . ende
 ben verchiert met alre scoenheit . ende verlichtet

[f°98v]

met alre claerheit . **Ghecleet** met enen guldenen
 cleede²⁵³ der onsterfelecheit . beuaen met²⁵⁴
 met menichfuldegheniden alre goeder dinghen
 ende alre blisscapen . ende hebbe verwonnen alle eerd
 5 sche dinghen . ghetroent metten ewighen cronen
 ombevanghen met alre salicheit . dus onspre
 keleker vol glorien vare ic toten rike der glorien
 ende der hemelen . daer ic sonder eynde voert
 meer bliuen sal . verbeidende gheene vermende
 10 ringhe van glorien . **Maer** alle vermeerderinghe
 alsic weder verenecht sal werden . ende niet meer steruen
 maer het sal²⁵⁵ hebben die glorie . die ic nv hebbe
 alleen . alse inder verrisenessen des ghemeinen
 vleeschs . **Hier** na als die crachte mijs sins een
 15 deel vergadert waren van groter blijscap en con
 dic mi niet onthouden van tranen . ende ic antwoer
 de hem aldus . **O** ouerhoghe man oft ic verdie
 nen mochte dijn cnecht te werdene . Ende ic bid
 du dattu dijns cnechts ghedinckes al es hi seer
 20 snoede . dien du hier inder tijt met groter be
 gheerten mindes . op dat ic mi van minen sonden
 beteren mach . ouermids hulpe van dijnre beden .
Ende op dat ic mids dinen²⁵⁶ beleide voert

[f°99r]

gae inden rechten wech met onghestotenen
 voeten . ende dat ic met dinen ghestaden beschermin
 ghen . beschermt mach werden vanden vianden
 die mi altoes laghen legghen . ende dat ic met dijn
 5 re bedinghen ghenaken moghe die hauene der
 salicheit . **Och** woutstu mi antwoorden ic soude
 di vraghen . **Die** ziele sprac dattu begeers dat
 segt . ende ic wille dij na dine begeerde antwer
 den . **Ic** sprac ic woude gheerne verstaen . oft

²⁵¹ 98r17 Doen: Tussen d en o is een o schuin met rood doorgestreept.

²⁵² 98r19 Iheronimi: De -i is iets lager dan normaal geschreven omdat er ook een afkortingsteken voor -us staat, dat ter correctie met een verticaal lijntje is doorgestreept.

²⁵³ 98v2 cleede: Er stond cleedenen; de weggelaten letters zijn ter correctie met drie puntjes onderlijnd.

²⁵⁴ 98v2 Na met is enen doorgestreept.

²⁵⁵ 98v12 sal: Superscript geschreven en met een invoegteken op de schrijflijn.

²⁵⁶ 98v23 Tussen dinen en beleide is belieue met rood doorgestreept.

- 10 die salighe zielen yet moghen willen dat hen niet
 werden en mach . ¶ **Die** ziele antworde . August
tin[e?]²⁵⁷ een dinc saltu weten . dat die zielen der hei
 leghere alsoe inder ewegher glorien in gode al
 soe ghevestet sijn . dat daer negheen en es . die
 15 anders willen dan god wilt . want si en moghen
 anders niet willen dan god wilt . **Ende** hier omme
 alle dat si willen dat hebben si . want si willen dat
 god wilt . **Ende** alsoe veruult hi haren wille . **On**
 ser gheen en es hi en²⁵⁸ heeft al sijn
 20 begheerte . **Want** onser negheen en begheert an
 ders niet dan god . **Want** hoe wi gode hebben
 willen . alsoe hebben wi hem . **Want** onse begeer
 ten sijn al veruult in hem . **O** wel lieue va
der Chirille . die woerden die souden sere lanc

[f°99v]

- vallen²⁵⁹ soudic alle die dinghen beschriuen
 in dese epistele . die mi die ziele vol glorien open
 baerde . doen ics haer vraegde . want ic hope eer
 iet lanc vele iare liden selen oft god wilt . dat
 5 ic comen sal tot Bethleem . **Om** te versuekene
 dat grote heilichdom . daer saltu dan openbaer
 leec sien . die dinghen²⁶⁰ die ic ghehoert
 hebbe **ende** ghescreuen . **Want** al waert dat sake dat
 ic alre menschen tonghe hadde mede te sprekenne
 10 soe en soudic niet connen te woerde ghebringhen
Hoe wonderleken . hoe claerleken . **ende** hoe subtiyl
 leec . die selue ziele vol glorien langhen tijt bij
 mi bliuende . mi gheopenbaert heeft . die²⁶¹
 een uuldicheit der alder heilechster . Drieuuldicheit .
 15 **Ende** die alder hooghste drieuuldicheit²⁶² inder eenvuldicheit . **ende** die gheboorte des soens
 vanden vader . **ende** den voertganck des heilighen
 gheests vanden vader **ende** vanden sone . **Ende** die
Ierarchien der inglen . **ende** die oerdenen . **ende** die
 dienste der seluer saligher gheeste . **Ende** vele an
 20 dere nuttere dinghen . die seer swaer sijn den
 menschen te verstane . **Daer** na werdic²⁶³ dat
 licht quite van minen oghen . **Maer** meneghen
 dach daer na . bleef daer een onsprekeleke sue
 ticheit van roken . **Hoe** wonderleec es dan de

[f°100r]

se heyleghe man . die dus meneghe won

²⁵⁷ 99r12 Augustin[e]: De laatste letter van het woord is onleesbaar door een vlek.

²⁵⁸ 99r19 Tussen en en heeft is begheert met rood doorgestreept.

²⁵⁹ 99v1 Voor vallen is seer lanc doorgestreept.

²⁶⁰ 99v7 Tussen dinghen en die is dinghen doorgestreept.

²⁶¹ 99v12 Na die is ewl met rood doorgestreept.

²⁶² 99v15 Ende die alder hooghste drieuuldicheit: In de ondermarge, aangeduid met een invoegteken op de schrijffregel en in de marge.

²⁶³ 99v21 werdic: Het einde van het woord is onduidelijk, na de c staat een beetje vlekkelig nog een schacht van een letter, een horizontaal streepje en een punt eronder. Mogelijk schreef de kopiïste bijna werdich.

derleke dinghen doet . **Ende** dus groten tekene
dier die liede niet ghewone en sijn . **Hier**
omme laet ons tot hem roepen . met onsen mon
5 de . *ende* laet ons verbliden . *ende* laet ons gheuen
lof sijnre glorien . **Want** hi es alles loofs weer
dich . noch wi en connens niet vol louen . noch
volprisen . **Want** hi es blenckende *ende* schone
10 in ghegaen in dat huys des heren . daer hij
sonder twifel enen vanden hooghsten *ende* schoen
sten stoelen besittet . **Ende** op dat dat licht der
waerheit . noch claerleker cont woerde . Soe
willic hier mede vertellen . **Wat** gheschiede
onsen voerscreuen . **Seuerus** . die een man es
15 van ouergroter²⁶⁴ leeringhen . *ende* wijsheiden . *ende* dat met
hem noch drie anderen liede saghen in die stad
van torns . **Op** dien dach *ende* vre . alsoe die glo
riose Iheronimus daer hi mi de selue . Se
uerus . een ghewarich ghetuyghe af was
20 als hi te mi quam . **Want** dan god woude dat
die heilicheit des hoghen gloriosen iheroni
mi²⁶⁵ . van sinen weerdeghe leuenne . de[r]²⁶⁶ werelt
niet verborghen en bleue . die bi na de hoogste
is van allen den ghenen die leuen . **Ende** op dat

[f°100v]

den ghenen diet ghenoege te volghene die voet
stapen sijnre heilicheit . **Wat** lone hi ghehadt had
de weten mochte . **Ende** alsoe dat dan wisten *ende* ver
namen dat hem soe groten loen ghegheuen es
5 **Aen** cleuen soudent te volghene die voetstapen
ende tekene sijnre heilicheit . **Want** die hope des
loens maect den arbeit licht . ¶ **Siet** inden da
ghe *ende* vre alsoe die gloriose iheronimus salich
leke starf . die glorie die hem ghegheuen²⁶⁷
10 soude werden . die dede hi te wetene den voer
screuenen Seuero . *ende* den drie anderen die met
hem waren . in deser manieren . des selues daegs
te Compleettijt . als seuerus in sinen huyse spre
kende was . van godleken spraken . met drien an
15 deren goeden kerstenen menschen . **Vanden** welken
de twee waren vanden cloesteren des eersamen
mertens . **Daer** hoorde hi te hans . **Ontelleke**
ende wonderleke suete stemme inden hemel . inder
locht *ende* inder eerden . hoe ghedaneghe hi nye
20 ghehoert en hadde . die onspreleec *ende* onghe
looffeleec waren . *ende* gheluydt van oerghelen *ende*

²⁶⁴ 100r15 ouergroter: ouer is superscript geschreven; rood invoegteken op de schrijffregel.

²⁶⁵ 100r22 iheronimi: De eind -i is verbeterd uit een u. Het tweede beentje van die u en de daaropvolgende -s zijn weggeschraapt, maar nog zichtbaar.

²⁶⁶ 100r22 der: Er zitten gaatjes in de letters, maar het woord is nog volledig leesbaar.

²⁶⁷ 100v9 Na ghegheuen is es geëxpungeerd en met rood doorgestreept.

van bo[]²⁶⁸ ende van allen gheluyde der wel
lydender instrumenten . die welke gheluyd
ghauen in hemel ende in eertrike . ouer al alsoe

[f°101r]

hem dochte . ende vander groter sueticheit deser
gheluyde . dochte hen dat van vrouden haer zie
len bij na vut haren lichaem spronghen . **H**en al
len was sere wonderleec te moede . **E**nde sij sloe
5 ghen haer oghen op inden hemel . ende si saghen
de licht . ertrike ende alle dat²⁶⁹ daer binnen was . **L**ich
tende met eenre claerheit . die seuenweruen
claerder was dan die sonne . **E**nde daer vut
quamen alle manieren van sueten roke . ende als
10 si dese ouerwonderleke dinghen saghen . **S**oe ba
den si gode dat hi hen liete weten . **W**aer omme
dat dese grote dinghen gheschieden . ende doen
quam een stemme vanden hemele . ende sprac aldus
tot hen . **E**n laet u niet wonderleke dunken
15 dat ghi dusdaneghe dinghen siet ende hoert .
Want die coninc der coninghen . ende here der heren
iesus christus . die comt dus feesteleec te
ghemoete der zielen des gloriosen Iheronimi
die nv van deser boser weerelt . in bethleem
20 **i**uda scedet . op dat hijse bouen ander zielen al
soe vele heerleker voerbaerleeker ende hooche
leeker bringhen in sijn rike . alsoe hi bouen dan
anderen blenket in verdienten des leuens . **H**eden
verbliden alle die oerdenen der inghelen ende

[f°101v]

singhen met sueter stemmen . **E**nde alle die scaren
der patriarchen ende propheten . dat choor der
apostelen ende der discipelen . **A**lle die heile
ghe **M**arteleren . die **C**onfessoren . die gloriose
5 moeder gods met alle den heileghen maegden
ende alle salighe zielen . comen nv te ghemoete
blideleec ende feesteleec haren lantsman met gro
ter begheerten . **A**lsi dit ghehoert hadden . soe
sweech die stemme . maer dat licht ende den sanc
10 ende dien roke bleef bi hen wel een vre lanc . eer
si af lieten . **H**ier omme lieue vader soe eest open
baer dat hi een es vanden hoogsten ende meesten
boorghers . ende es wonderleec ende groot ende seer
te ontsiene . bij na bouen alle heilighen . ouermids
15 der moghentheit die hem ghegheuen es . **N**iemen

²⁶⁸ 100v22 bo[]: Het woord is onleesbaar door gaten in het papier. De eerste letters zijn een b en een o met een nasaalstreep (on of om). De laatste letter is misschien een e met een nasaalstreep (en). Uit de context blijkt dat het om een muziekinstrument moet gaan. Mogelijk stond er bonghe. De betekenis van bonghe (MNW) is 'tympanum'.

²⁶⁹ 101r6 dat: Superscript geschreven en met een invoegteken op de schrijflijn.

en twifele daer ane hi mach bouen andere
santen vercrighen dat hij wilt . Ghelijc alsoe
sinen²⁷⁰ wille bouen den anderen meer aen cleeft
den godleken wille . Niemen en wane oec dat
20 ic soe coene ben . dat ic meyne ende segghe . dat
die gloriose Iheronimus inder glorien es . Bouen
sente ianne baptisten . daer onse here selue af
tuygt dat gheen meerder op ghestaen en es
onder de gheboorte van vrouwen . oft dat hij oec

[f° 102r]

bouen Peeteren ende Pauwelse . ende den anderen
XII Apostelen inder glorien wesen soude . Want
dese van christo vercoren ende gheheilicht waren
ende sijn . Nochtan al en waert niet redeleec
5 dat hi meerdere glorie inden rijke des hemels
hadde dan si . Ic en sie negheen redene . waer
omme dat men niet segghen en mach . dat ihero
nimus hen ghelijc ware inder glorien . Want
hi hen hier ghelijc heeft gheweest inder hei
10 licheit des leuens . God en es gheen vutne
mer der persone . Maer hi gheeft enen yeghe
leken dat hi verdient . Ende eest dat yemenne
dunct dat Iheronimus mindere glorien heeft
dan Iohannes baptista ende die Apostelen .
15 Het schijnt dat si lettelt mindere es . Want als men
aensiet die verdiente sijnre heilicheit . Sine
arbeide . sijn swaerheiden . sine pine . ende ab
stinencie . die hi ghedraghen heeft ende den
oerbore inder heilegher scrifturen . ende inder
20 warachtegher ouersettinghen . Ende hoe hi
beide de testamente ghetrouweleec ende wa
rechtichleec ouer ghesedt heeft²⁷¹ .
ende wat vruchten hi ghedaen heeft²⁷² niet alleen den
ghenen die nv sijn . Maer oec die namaels

[f° 102v]

comende sijn . Hij heeft gheoerdeneert den dienst
der heilegher kerken . Ende die dit alte male
aensiet . hem en sal niet duncken dat hi onghe
lijc es Iohannen baptistum . ende oec den apostelen
5 inder glorien . ¶ Want ic will v sake ver
tellen die ic sach in enen visioene . dat noch
niet viere daghe leden en es . Ende op dat de
waerheit niet verborghen en bliue . ende op dat
niemen oec niet meynen en sal dat ic dese prijs
10 van desen heileghen man . dus vermenichful
deghe om vleescheleker minnen wille . oft van
onweerscape . oft om eneghe andere sake

²⁷⁰ 101v18 sinen: De letters -nen zijn vervaagd en vlekkelig. Er zit een gaatje in het papier tussen de n en -en . sine
en wille zijn gescheiden door een smal verticaal lijntje.

²⁷¹ 102r22 Na heeft is niet alleen met zwart en vervolgens met rood doorgestreept.

²⁷² 102r23 heeft: In de rechtermarge en met invoegteken op de schrijffregel en in de marge.

Ende dat niemen daer ane en sal twifelen .
 dat ict van eneghen mensche verstaen hebbe
 15 maer bi eenre godleker openbaringhen die
 mi die almechteghe god bewijst ende ghe
 toent heeft . die sine heileghen verhoecht
 ende verheffende maect hijse groot . **Wat** loue
 ende wat behoerleker eren ic ghesien hebbe . inder
 20 vierder nacht hier te voren . als ic wert dinken
 de wat²⁷³ loue ende wat grootheiden dat ic ver
 gaderen mochte . in eenre corter epistelen van
Iheronimo . **Hier omme** alsic dus meynde daer
 af te scriuenne . Ende²⁷⁴ ouerpeinsde ene bequa

[f°103r]

me materie hier af te vendene . **Alst** quam
 ter midder nacht bevelde mi die slaep . doen
 was daer bi mi een grote schare²⁷⁵ van ynglen
Onder de welke dat twee manne waren . die
 5 ontelleken schone waren . ende waren lichtende cla
 rer dan die sonne . Ende si waren alsoe ghelijc
 dat tusschen hen beiden bij na negheen onder
 scheet en scheen te wesen . niet dan dat die
 een van beiden droech drie cronen op sijn hooft
 10 van goude ende van dierbaren ghesteinte . ende die
 ander die droech twee cronen . Ende dese twee
 mannen waren ghecleedt met ouerschonen man
 telen . die ouer al met goude ende met ghestein
 te bewarcht waren . ende si waren soe scone . dat
 15 niemen alselke schoenheit en connen ouer
 peinsen . Ende si stonden beide bi mi een luttel
 tijts . in eenre stilheit . **Daer** na sprac mi toe
 de ghene die de drie cronen hadde . ende hi
 seide . **C** Augustine ouerdinkestu wat dat
 20 tu Iheronimo te loue gheuen moghes ende
 voert bringhen . Inder warheit dit en hebstu
 met dinen ouerdinkene niet bekent noch ghe
 weten . **Maer** wi sijn hier beide ghecome op
 dat wi di onderwisen sine glorie . Dese

[f°103v]

mijn gheselle dien hier du siets . **Hi** es Ihero
nimus . ende des ghelijc als hi mi ghelijc heeft
 gheweest²⁷⁶ in leuene ende in heilicheiden . alsoe
 es hi mi oec in allen ghelijc inder glorien
 5 **Ende** wat ic vermach dat vermach hi . ende wat
 ic wille dat wilt hi . ende alsoe ic gode sie . al

²⁷³ 102v21 Tussen wat en loue is e met rood doorgestreept.

²⁷⁴ 102v24 Tussen Ende en ouerpeinsde zijn een o en een verticale trek (waarschijnlijk de staart van de letter p) met rood doorgestreept.

²⁷⁵ 103r3 schare: De h is in kleine letter boven het woord geschreven.

²⁷⁶ 103v3 gheweest: De tweede e is boven het woord geschreven.

soe siet hijne . ende bekentene . ende verstatene
In wiens aenscouwen onser ende alre²⁷⁷
 heilighen salicheit ende glorie es . **Ende** die een
 10 heyleghe en heeft niet meerdere noch mende
 re glorien dan die andere . dan in dien dat hi
 meer oft min bescouwet dat godleke aen
 schijn ende bekent . **Ende** die derde crone die ic
 15 meer draghe dan Iheronimus . dat es de crone
 der martelescap . daer ic dat leuen des lijfs
 met eynde . ende al eest dat sake . dat hi inder
 weerelt een warachtich martelere gheweest
 heeft ouermids menegherande arbeit . **Peni**
 tencie . **Liden** . **Armoede** . **Slaghe** . **Versmade**
 20 nessen ende ander dinghen . die herde swaer wa
 ren te draghen . die hi alsoe goedertierenleec .
 verduldichleec . ende blideleec om gode ghe
 leden heeft . ia en dat hi hem in siecheiden
 verblijdde ende vervroudde . om dwelke hi

[f° 104r]

dloen der martelescap verdient heeft . noch
 tan om dat hi vanden sweerde niet ghestoruen
 en es . soe en heeft hi dese dese derde crone
 niet . die ghegheuen wert in een teeken²⁷⁸ van al sel
 5 ker martyeliscap . ende die twee ander cronen
 sijn . die alleen ghegheuen werden den maegden
 ende leeraren . die hi draegt ende die hi verdient heeft
Hier toe antwordic alsoe mi dochte . **Mijn**
 here wie bestu . **Hij** sprac ic ben Iohannes
 10 baptista . ende ben hier tot di ghecomen omdat
 ic di condegghen soude . die glorie die²⁷⁹ Iheroni
mus heeft . **Op** dattuse cont sout maken onder
 den volke . **Ende** dit salstu weten . dat die glorie
 ende reuerencie . die eneghen vanden heileghen be
 15 wijst werdt . die wert hen allen bewijst . **Want**
 en waent niet dat inden hemel om eneghe
 hoecheit . haat oft nijt es alse inder weerelt
 sijn . **Maer** ghelijc dat inder werelt die een
 mensche lieuer²⁸⁰ bouen den anderen ware . dan onder
 20 hem . alsoe en eest inden hemel niet . **Want** ouer
 mids dat die onsprekeleke caritate . daer di sale
 ghe zielen deen²⁸¹ den anderen onderlinghe me
 de minnen . soe verblidet haer elke ziele alsoe
 seere van des anders glorien . als vander haers selfs²⁸²

²⁷⁷ 103v8 Na alre is heilighenit met rood doorgestreept en -it is geëxpungeerd. De g lijkt te zijn verbeterd uit de letter c.

²⁷⁸ 104r4 Teeken: De tweede e is boven het woord geschreven.

²⁷⁹ 104r11 Tussen die en Iheroni is ij met rood doorgestreept.

²⁸⁰ 104r19 lieuer: In de rechtermarge met rood invoegteken op de schrijffregel en in de marge.

²⁸¹ 104r22 deen: De tweede e boven het woord.

²⁸² 104r24 selfs: In de rechtermarge met ongeveer 4 mm ruimte tussen.

[f°104v]

glorien . Ende oec elc die daer meerdere es dan
die andere . hi woude dat elc vanden minderen
hem ghelijc²⁸³ ware . oft meerdere . Want eens
yeghelikes glorie es des anders glorie . ende al
5 soe verblidet hem die myndere . van des meer
deren glorien als oft hijse selue hadde . ia moch
te hi . hij soude hem lieuer die sine toe gheuen
Want die glorie die eens yegheleken es . die
es harer alre . ende die glorie hare alre . die es
10 eens yegheleken . Doen dese woerde ghe eyndt
waren sciet van daer alle dat gheselschap . Ende
alsic ontspronghen was vanden slape . ghevueldic²⁸⁴
in mi soe groten brant van²⁸⁵ mynnen . Hoe
daneghen dat ic nye te voren in mi²⁸⁶ ghevuelte en hadde
15 Ende voertmeer en was in mi negheene begheer
te . noch ghedachte des haets . noch der houerdien .
noch der moedicheit . God die alle dinc be
kent eer si gheschien die es des een ghetuyghe
dat na deser voerseider tijt alsoe groten brant der
20 caritaten in mi gheweest heeft . dat ic mi²⁸⁷ meer ver
blidede van eens anders goede . dan vanden minen
Ende meer hebbic sint begeert onder alle men
schen te wesene . dan daer bouen . Ende dat ic dit
aldus gheseit hebbe . dat en hebbic niet ghe

[f°105r]

daen om dat ic vercrighen soude eneghen name
des prijs oft des loofs . Maer op dat nieman
en meyne . dat dit ydel drome gheweest sijn .
daer onse ghedachte dicwile mede becommert
5 ende bedroghen wert . Ende men sal weten dat dicwi
le ghevallet . dat god grote verholene dinghen
weten latet ouermids visioene inden slaep . Hier
omme laet ons gode groteleec louen in sinen san
ten . laet ons sijn werken groteleec louen . want
10 si sijn volcomen . ende daer en es²⁸⁸ gheene²⁸⁹ ongherech
ticheit inne . Laet ons sente Iheronimus groteleec
eren . want hi in sinen leuen grote dinghen ende wer
ken ghewracht heeft . Ende dies heeft hi in sijnre
doot grote dinghen ontfaen . Hier omme es hij
15 groot inde middelt van ons . heilich ende hoghe
inder heilicheit sijns hoghen leuens . Groet heilich

²⁸³ 104v3 Tussen ghelijc en ware is wo met rood doorgestreept.

²⁸⁴ 104v12 ghevueldic: De tweede e in kleine letter boven het woord.

²⁸⁵ 104v13 Tussen van en mynnen, aaneengeschreven achter van is -den slape geëxpungeerd en met rood doorgestreept.

²⁸⁶ 104v14 in mi: In de linkermarge met invoegteken op de schrijffregel en in de marge.

²⁸⁷ 104v20 mi: Superscript geschreven met invoegteken op de schrijffregel.

²⁸⁸ 105r10 es: Superscript geschreven met invoegteken naast het woord en op de schrijffregel.

²⁸⁹ 105r10 Tussen gheene en ongherech is g met een zwart lijntje en met rood schuin doorgestreept. De dalende gerubriceerde lijn en de stijgende zwarte lijn kruisen elkaar.

ende hoghe . inder diepheit onsprekeleker wijscheit
 Groet heilich ende ouerhoghe inder grootheit
 der meerre glorien . die hij nv heeft . wonderleec
 20 glorioes ende met rechte te prisene . in miraclen .
 die nye ghesien noch ghehoert en sijn . noch niet
 ghewoenleec en sijn . sere te ontsiene . eerleec
 ende minleec . ouermids der macht ende der eren .
 Ende der ewigher glorien die hem ghegheuen es

[f°105v]

vanden Here . **Hier** omme biddic dat wine grote
 leken eren . ende en laet ons niet verswighen sinen
 loof . **Want** hi es groter eeren weerdich . **Laet** ons
 ten loue sijnre glorien sinen name condegghen on
 5 der den volke **Ende** gheenen mensche en sal ver
 wonderen dat wi hem dus verheffen ende louen
 den gheenen dien god dus groteleec gheeert
 ende verhaueu heeft . **Ende** alsoe en sal den mensche
 niet verdrieten . dat hi den ghenen eere dien god ghe
 10 eert ende ghemint heeft . **Niemen** en wane des
 dat iohannes . baptista . **Ende** den apostelen on
 ghelijc gheschiet . **In** dien datmen Iheronimu²⁹⁰
 hen ghelijct . want waert mogheleec . si souden
 dat wenschen ende begheeren . dat Iheronimus bo
 15 uen hen ware . in glorien ende in heilicheiden
Want sine glorie ende sijn salicheit . dat es hare
 glorie ende haer salicheit . ende hare glorie²⁹¹ die es
 de sine . **Die** eere ende dat lof ende die reuerencie
 die wi iheronimus bewisen die bewijzen wi enen
 20 ygheliken vanden heileghen . **Ende** wat dat harer
 enich bi sonderlincheiden bewijst wert . dat
 wert iheronimus bewijst . **Eest** dat sake dattu
 Iohannen baptisten . ende die **Apostelen** begheers
 te eerne . soe eert Iheronimus mede . **Want** hi es

[f°106r]

hen in allen ghelijc . **Hier** omme ghevuelt dat
 sonder eneghen anxt dat Iheronimus es ghelijc
Iohannen baptiste . **Maer** niet dat iheronimus meer
 dere es . **Want** gheen meerdere en es op ghe
 5 staen **Dan** Iohannes baptisten . Nu laat ons dan
 dat belien met alre deuocien ende met alre reuerencien²⁹² **Want** segghen wi
Iheronimus mendere . dan Iohannes . soe schinen
 wi te ontreckene de glorie Iohannes baptista . ende
 wi doen hem meer onghelijcs dan loues . **O**
 10 eersameghe vader ic hebbe die dese woerde
 ende²⁹³ dit werck mijnre onwijsheit ghesent . van

²⁹⁰ 105v12 Iheronimu: Aan het wordeinde is een uitgewiste -s nog zichtbaar.

²⁹¹ 105v17 die: Superscript geschreven en met invoegteken op de schrijffregel. Tussen glorie en die is dat met rood doorgestreept.

²⁹² 106r6 ende met alre reuerencien: In de rechtermarge, met invoegteken op de schrijffregel en in de marge.

²⁹³ 106r11 dit: Superscript geschreven en met invoegteken op de schrijffregel. Tussen ende en werck is dat geëxpungeerd en met rood doorgestreept.

puerer herten *ende van groter ynnegher begheer*
 ten mijnre ghedachten . *Ende al es dat sake dat*
 dit werck snoedeleec *ende niet volcomeleec*
 15 ghemaect en es . **Doch eest vut ynnicheiden ende**
 reuerencien ghemaect . *Ende ic bidde v dat ghi die*
 woordekenne mijns cleyns zannes die ic vander
 armheit mijnre onwijscheit gheoffert hebbe
 ten loue des heileghen Iheronimi . *Lesen wilt*
 20 niet belachende . **Maer effeleec . minleec ende liden**
 de . *ende dat ic hier in myn gheset hebbe . dan*
 behoert ten loue dus groten mans . dat wij
 tet mijnre onwijscheit . *ende der cortheit des brief*
*ende der*²⁹⁴ *onmetecheit . sijns loues*

[f° 106v]

Want al ware dat sake dat alle die tonghen
 der sterffeleker menschen alleen sijn loue voert
 brachten . si en soudent niet connen noch vermoghen
 te vollen te doene . **O** eersameghe vader ghe
 5 dinct mijns armen sonderen . alse du staet inder
 steden . daer dat lichaem des ouerheileghen Ihero
nim²⁹⁵ leegt . *ende beuelt mi sinen ghebeden .*
Want daer en twifele niemen ane . **Wat** dat
Iheronimus begheert dat mach hi van gode
 10 vercrighen . *Ende die biddet hi en wert in gheen*
re wijs bedroghen van sinen begeerten .
Hier eyndet Sinte Augustijns des heili
ghen bisscops epistele die hi²⁹⁶ **screef**
aen Chyrrillus den bisscop van iherusalem . van
 15 **den loue ende weerdicheit des ouerheilighen**
mans Sente iheronimus .

²⁹⁴ 106r24 Tussen der en onmetecheit is onmetecheit met rood doorgestreept . De letters ec zijn in kleine letter onder het woord geschreven.

²⁹⁵ 106v7 Iheronim: Het afkortingsteken voor -us is uitgewist, maar er werd geen -i van de genitiefuitgang in de plaats geschreven.

²⁹⁶ 106v13 seindede is met rood doorgestreept.

3

Woordenlijst

Voor de woordverklaringen werden in eerste instantie de woordenboeken geraadpleegd die online beschikbaar zijn via de Geïntegreerde Taalbank (<http://gtb.inl.nl/>). Voor een aantal *realia* en andere woorden die niet in bovengenoemde woordenboeken zijn opgenomen, werden ook andere bronnen geraadpleegd. Zie voor volledige verwijzingen de bibliografie achteraan. De geraadpleegde bronnen worden in de woordenlijst als volgt afgekort:

MNW	<i>Middelnederlands Woordenboek</i>
VMNW	<i>Vroegmiddelnederlands Woordenboek</i>
WNT	<i>Woordenboek der Nederlandse Taal</i>
EB	<i>Encyclopedia Britannica</i>
VD	<i>Van Dale Groot woordenboek van de Nederlandse taal</i>
VDetym	<i>Van Dale Etymologisch woordenboek</i>
R	<i>Rice, Saint Jerome in the Renaissance</i>

abstineerde	94r21	abstineeren	WNT	zich onthouden
abstineerdere	6r19	>abstineeren		onthouder
abstinencie(n)	2r13, 5v16, 102r17	abstinentie	WNT	onthouding
achter setten	1r14	achtersetten	MNW	iets op de achtergrond schuiven, er niet over spreken
achterspraken	4r3	achtersprake	MNW	achterklap, laster
aen cleven, aen cleeft	100v5, 101v18	aencleven	MNW	iets aankleven, gehecht of getrouw blijven aan, nauw verbonden zijn met
af ghetoghen	95r10	aftien	MNW	zich onttrekken aan, zich niet inlaten met
af laten	93v14, 101v11	aflaten	MNW	iets laten varen, nalaten, staken, verlaten
afdwaen	3r6	afdwaen	MNW	afwassen, uitwissen, zuiveren
altoes	94v13+23, 99r4	altoos	MNW	altijd, bij iedere gelegenheid, telkens, gestadig
ander(en)	1v19, 2v18, 3r7, e.v.	ander	MNW	tweede
armen	94r24	arm	MNW	sober, schraal, armoedig
arrianen	9v24+25	ariaan	WNT; VD	aanhanger van het arianisme, als ketterij bestempelde leer

				binnen het christendom die de goddelijkheid van Christus loochende (ca.4de-5de eeuw n.C.), genoemd naar de priester Arius (ca.250-336)
baren	7v4	bare	MNW	storm, hoogwater
becommert	105r4	becommeren	MNW	als voltooid deelwoord: behept, verstrikt, bevangen
bedinghen	94v9, 99r5	bedinge	MNW	gebed
bedroghen	106v11	bedriegen	MNW	iemand in iets teleurstellen
beg(h)eerte(n),	3v16, 99r20+22, e.v.	begeerte	MNW	verlangen, verzoek
begheeren, beg(h)eerde, beg(h)eers, beg(h)eert	3v24, 9v3, 96v16, e.v.	begeren	MNW	verlangen, willen, wensen
bekennen	8r11	bekennesse	MNW	kennis, inzicht
bekinnenne, bekennen, bekende, bekent, bekinde, bekentene	5r10+14, 94v4, e.v.	bekennen	MNW	onderscheiden, herkennen; kennen, weten
belien	96r5, 106r6	beliën	MNW	belijden, erkennen, geloven in
beluyken	97v16	beluken	MNW	omsluiten, omvatten
benedijnghe	3r24	benediinghe	MNW	prijs, lof, dankzegging, eer
bequame	102v24	bequame	MNW	aan het doel beantwoordend, gepast, geschikt
bereet	1v9	bereiden	MNW	bereiden, gereed maken, klaar maken
bereet, bereidt	95r21, 95v1+3	breet (maken) of breden	MNW	bekend maken, verbreiden
berrende	8r13	berren	MNW	branden
bestoten	7v7	bestoten	MNW	tegen iets aanstoten, beuken (van de wind)
bethleem (iuda)	98r21, 99v5, 101r19	Bethlehem	VMNW; EB; Rice, 55	Bethlehem, plaats in Judaea, volgens het evangelie de geboorteplaats van Jezus. Hiëronymus zou er een klooster hebben gesticht en er bij zijn dood in 420 begraven zijn.
beuaen	98v2	bevaen	MNW	vervullen (fig.)
beueelt, beuelt	8r21, 106v7	bevelen	MNW	opdragen, iemand de zorg voor iemand of iets aanbevelen
beuinden	8v9, 95v11	bevinden	MNW	vernemen (uit een boek), opgetekend vinden
beulecten	93v1	beveleken	MNW	bezoedelen
bevelde	103r2	bevellen	MNW	vellen, ten val brengen, doen vallen

berueert	3r12	rueren	MNW	iemand bewegen tot een of andere daad, aanzetten tot
bewaert	3v14, 4r2, 4v4	bewaren	MNW	behoeden, beschermen
binnen (te ~ ben)	95v12	binnen, (te ~ zijn)	MNW	op de hoogte zijn, goed weten
blickende	97v2	blicken	MNW	schitteren (fig.)
bloteleec	5r19	bloot	MNW	onbedekt, ongewapend, eenvoudig
boese, booser	3r11, 6v21, 101r19,	boos	MNW	slecht, zedelijk verdorven
cabele	7r23	cabel	MNW	kabel, kabeltouw, ankertouw
caldeeusche	95v15	chaldeeuws	WNT; VD	taal van de Chaldeeuwen, een Aramese stam die sinds ca. 1200 v.C. in het zuiden van Babylonië woonde
candida	10r10	Candida		Een stad, welke precies bedoeld wordt is niet duidelijk. Er bestaat een gemeente die zo heet in Campanië, Italië.
cardinale, cardinael	1v21, 2v17	cardinael	MNW	hoofd-, voornaamste
caritate(n)	5v21, 7r24, 104r21, e.v.	caritate	MNW	reine liefde, christelijke liefdadigheid, barmhartigheid
cesseren	8r6	cesseren	MNW	ophouden
clyve	93v17	cliven	MNW	kleven, blijven vastzitten
coendere	98r12	coene	MNW	moedig, dapper, rustig
coenre	1r10, 101v20	coene	MNW	stout, vermetel, overmoedig, driest
comenscap	7v10	coopmanscap	MNW	datgene waarin men handel drijft, koopwaar, handelswaar, lading
compleet(t)ijt	97r10, 100v13	compleettiijt	MNW	rond 7u 's avond, het tijdstip van de completeen, het avondgebed, het laatste gebed van de getijden van de dag
confessoer, confessoren	2r12, 6r19, 101v4	confessoor	MNW	iemand die weliswaar gepijnigd werd om het geloof, maar daarvoor niet de marteldood stierf; bij uitbreiding ieder vroom christen, wiens leven één geloofsbelijdenis was, maar een natuurlijke dood stierf. Dit is de gewone opvatting in het Mnl., die met die van heilige overeenkomt.
confessoorscap	1v18	zie confessoor		levenswijze als confessoor
cont	1v2, 94r3, 100r12, e.v.	kond (doen, maken, werden)	MNW	verkondigen, bekend maken, bekend worden

coster	10r11	coster	MNW	koster, kerkambtenaar belast met o.a. de zorg voor het kerkgebouw
creatueren	1r3, 8r5, 93v6, e.v.	creature	MNW	schepsel, levend wezen
cruyme	6r6	crume	MNW	overgelaten of overgebleven stuk van een spijs
cuyne	1r21	cume	MNW	bijna
damaso	9r25	Damasus	EB	Damasus I, paus van 366 tot 384
denne	7r24	denne	MNW	vloer, verdek
deruen(n)e, deruende	4r19, 94r13, 98r11	derven	MNW	ontberen, missen; zelfst. gebruikt: ontbering
dochte	101r1+2, 104r8	dunken	MNW	dunken, voorkomen, toeschijnen
dooctors	2r17	doctoer	MNW	geleerde, leraar
dooctors	2r17	doctoer	MNW	geleerde, leraar
eenpaerleec	8r5	eenpaerlijc	MNW	eenparig, gelijkmatig, gestadig, aanhoudend
eerleke	93v18, 105r22	eerlijc	MNW	de eigenschappen van een man van eer hebbende, edel
eerlike	98r15	eerlike	MNW	eervol, op een edele, gepaste wijze
eersameghe	106r10	eersam	MNW	eerwaardige
effeleec	106r20	effenlike	MNW	billijk
elyas	94r8	elias	VMNW	Elia, profeet, bijbelfiguur
enechlec	5r3	enichlike	MNW	in eenzaamheid
epistele(n), depistele, epistolen	6v14, 8v8, 9r5, e.v.	epistele	MNW	brief
evenkersten	3v4	evenkerstijn	MNW	medechristen, medemens, naaste
exponeerder	6v11	>exponeren	MNW	uitlegger, uitlegger
eynde	1r24	ende	MNW	plaats, oord
ganse	2r19	gans	MNW	oprecht, volkomen, zuiver
gemeynlec	95v8	gemeenlijc	MNW	algemeen, gewoon, veelvuldig voorkomend
geslechten	1v3	geslachte	MNW	de mensen, geslacht, generatie
geuechelecheit	4r12	gevoechlijcheit	MNW	geschiktheid, betamelijkheid, het in acht nemen van de juiste maat
gheboorte	101v24	geboorte	MNW	kinderen, het kroost
ghebreydelt	4v6	gebreidelen	MNW	breidelen, bedwingen, betomen
ghebruyct, ghebrukene, ghebruken, gebruyken	1v6, 5v1, 7v16, e.v.	gebruken	MNW	genieten, beschikken over

ghecalengiert	3v8	calangeren	MNW	aanmerkingen maken op iemand, hem hekelen, met woorden aanvallen
ghedeckt	7r24	decken	MNW	bedekken, van een dek voorzien
ghefenijnde	94v22	gevenijnt	MNW	vergiftigd, venijnig, boosaardig
ghelesen	5v20	lesen	MNW	plukken
gheloent	7v16, 96r11	loenen	MNW	belonen, vergelden
gheloken	3v15	loken	MNW	sluiten
ghemaecte	94r18	maken	MNW	bereiden
ghemaghert	94r12	mageren	MNW	mager maken, vermageren
ghematiciteit	1v22, 3r8+14, e.v.	gematiciteit	MNW	gematigdheid, matigheid, zelfbeheersing
ghemeinen	98v13	gemeen	MNW	ontuchtig
ghemeynen	97v6	gemeen	MNW	gewoon, gewoonlijk
ghenaken	99r5	genaken	MNW	nabij komen, in de nabijheid komen van, naderen
ghenoechdoene	3v3	genoech (doen)	MNW	voldoening of genoegdoening geven, boete doen
gherechticheit	1v22	gerechticheit	MNW	rechtvaardigheid, rechtschapenheid
gherechtuerdicht	3v1	rechtverdigen	MNW	straffen, de rechtmatige of verdiende straf op iemand toepassen
gheroert, gheruert	1v14, 8v10	roeren	MNW	vermelden, spreken van, behandelen
gheryuene	4v5	geriven	MNW	aangenaam zijn, behagen, aanstaan
ghestadegher	94v9	gestadich	MNW	stadvastig, bestendig, trouw
ghestaden	99r2	gestade	MNW	bestendig, duurzaam
ghestreken	7v13	striken	MNW	gaan; hier: de haven binnenlopen
ghetrocken	6r13	van trecken	MNW	tot zich trekken, aan zich verbinden
ghevaet	5v24	vaten	MNW	in het vat doen of gieten, vooral van wijn en bier
gevallan	96v6, 105r6	gefallen	MNW	overkomen, gebeuren, geschieden
ghevest	7r23	vesten	MNW	vastmaken
ghevestet	93r23, 99r14	vestigen	MNW	sterken, zedelijke kracht aan iemand geven
ghevesticht	4v24, 7r6	vestigen	MNW	in het bezit van iets bevestigen, hem zekerheid daarvan geven
ghevuegt, vuegt	95r10, 98r4	voegen	MNW	zich tot iets zetten of stellen, zijn aandacht schenken of zich wijden aan; zich voegen, zich schikken, naar of in iets

ghevult, ghevuelde, ghevult	4v10, 97r1, 104v12, e.v.	gevoelen	MNW	bemerken, gewaarworden
ghewracht	1r21, 1v12, 1v20, e.v.	werken	MNW	verrichten, doen, uitvoeren, tot stand brengen
ghierich	96v1	gierich	MNW	begerig, verlangend, gretig
gloria patri	6v15	gloria patri	VMNW; VD	eer aan de Vader, de kleine of trinitarische doxologie, de lofprijzing aan de Heilige Drieenheid, waarmee in het getijdengebed de psalmen worden afgesloten
gore	4r17	gore	MNW	geur
heermitaedgien	3r17	hermitage	MNW	kluizenaarsleven
heremite(n)	6r25, 94r11+14	heremite	MNW	kluizenaar
heresyen	6v21	heresie	MNW	ketterij
hier omtrent	93v20	hieromtrent	MNW	hier in de buurt of nabijheid
houerdien	104v16	hovaerdie	MNW	trots, hoogmoed
inden gront ghezeylt	7v8	seilen - enen (iet) in (den) gront seilen	MNW	iemand in de grond varen, door zeilen zijn schip doen zinken; bij uitbreiding, iem./iets in het verderf storten, tot de ondergang brengen
inghekeert	5r3	inkeren	MNW	in zichzelf keren, zich bezinnen over
iohannes	10r3	Johannes van Jeruzalem (John of Jerusalem)	EB	Johannes van Jeruzalem (ca.356–417), bisschop vanaf ca. 387, was met Hiëronymus verwickeld in een twist over de leer van Origenes.
iohannes baptista, ianne/iohannen baptistum/baptiste(n)	94r9, 101v22, 102r14, e.v.	Johannes	VNMW	Johannes de Doper, bijbelfiguur
iubilacie	5v1	jubilacie	MNW	groote vreugde, zaligheid, zinsverrukking
iuda: zie bethleem				
kympe, kempen	6v18, 93r20	kempe	MNW	strijder (fig.), voorvechter, beschermer
laghen	99r4	lage	MNW	hinderlaag
lantsman	101v7	lantman	MNW	medeburger, bewoner van hetzelfde land
leereren, leerare	2r18, 93r	leerre	MNW	leraar, kerkleraar
lester	94r24	lest	MNW	laatste
lettel	102r15	luttel	MNW	weinig
lichtelekere	97v15	lichtelijk	MNW	gemakkelijk
lichtende	94v15	lichten	MNW	licht geven, schitteren, schijnen
lidende	106r20	liden	MNW	lijden, dulden, dogen
loen, lone	5r15, 100v2+4	loon	MNW	loon, beloning, vergelding.

luttel	98r12, 103r16	luttel	MNW	beetje, weinig, in geringe mate
materie	103r1	materie	MNW	onderwerp, stof
meden	95v16	meden	MNW	Medië, in de oudheid een gebied in het noordwesten van Perzië
melodye	4r9	melodie	MNW	welluidende klank, liefelijk klinkende muziek of gezang
melodyen	6r2	melodie	MNW	genot, genoeg, vreugde
mertens	96v18			Maarten/Martinus van Tours (ca. 316 -397), bisschop
messchien	8r24	misscien	MNW	overkomen, gebeuren, treffen, alleen van ongelukkige lotgevallen
middell	3v20	middel (sonder ~)	MNW	ongestoord, onafgebroken, zonder voorbehoud of restrictie
mids	98v23	mids	MNW	door, met
minne(n)	1v16, 2v1, 5r24, e.v.	minne	MNW	de liefde van of tot God
moghentheit	97r13, 101v15	mogentheit	MNW	macht
moriane	94v2	moriaen	MNW	moor, bewoner van Mauretanië, zwarte
myn	106r21	min	MNW	minder
mynne(n)	1v10, 9r16, 104v13	minne	MNW	de liefde van of tot God
mynnen	1v10	minnen	MNW	liefhebben, beminnen; van de liefde van of tot God
name	105r1	name	MNW	titel, naam, predicaat
neem des ware	8r18	waernemen	MNW	acht slaan op, letten op
neue	10r1+3	neve	MNW	neef; vriend, bekende, geloofsgenoot.
nochtan	104r1	nochtan	MNW	hoewel, alhoewel, niettegenstaande
noesen	8r23	nosen	MNW	schaden, kwaad doen, benadelen
nu ter tijt	93v23	nutertijt - tijt	MNW	tegenwoordig, heden, thans
nydicheit	7r5	nidicheit	MNW	nijd, haat, kwaadwillige gezindheid
nye	1v7, 94r17, 95v10, e.v.	nie	MNW	nooit
nyewer	98r2	nieuwer	MNW	nergens
o(e)rbo(o)rleke,	1v20, 2r 16,	orbaerlijc	MNW	nuttig, dienstig, heilzaam
orborlexte, oerborleec	2v17, e.v.			
oerbore	102r19	orbare	MNW	een belangrijke of gewichtige taak of werkzaamheid
ombevanghen	98v6	ommebevaen	MNW	omvangen, omgeven, omringen
onbeulect	2r24	onbevlecket	MNW	onbezoedeld, rein

onderlaet	3v20	onderlaet (sonder ~)	MNW	zonder ophouden, zonder tussenpoos, onafgebroken
ondervindeleke	97r20	ondervindelijc	MNW	wat onderzocht kan worden, hier lijkt echter het tegenovergestelde bedoeld: onnaspeurbaar, ondoorgrondelijk
onghelijc(s)	105v11, 106r9	ongelijc	MNW	onrecht
onghenooest	6r8	ongenoost	MNW	ongedeerd, ongehinderd, niet benadeeld
onghestegher	7v3	ongestadich	MNW	onstandvastig, veranderlijk, wispelturig, onbetrouwbaar
ontbindere	6v8	ontbinder	MNW	verklaarder, uitlegger
ontbliuen	6r24	ontbliven	MNW	gebrek, tekortkomingen
ontbonden	95r25	ontbinden	MNW	ontvouwen, verklaren, uitleggen, duidelijk maken
ontsiene	101v14, 105r22	ontsien	MNW	vrezen, ontzag hebben voor
ontspronghen	104v12	ontspringen	MNW	opschieten, wakker worden, ontwaken
ontvruchtende	93v19	ontvruchten	MNW	bang zijn voor, vrezen, ontzag hebben voor (God)
onversceidene	5r23	onversceiden	MNW	verenigd, onverdeeld, onafscheidelijk
onweerscape	102v12	onwerscap	MNW	minachting, geringschatting, verachting
onwijsheit, onwijscheit	106r11+18+23	onwijsheit	MNW	onwetendheid, dwaasheid
op ghelopen	7v7	oplopen	MNW	met een vijandige bedoeling naar iemand toelopen of toegaan, iemand gewelddadig aanvallen
opsette	1r11	opset	MNW	voorbedachte raad, opzet
oreb	6r9	horeb	VMNW	de berg in de Sinaïwoestijn waar Mozes van God de wettafelen ontving
ouer een draghen	94r10	overeendragen	MNW	overeenstemmen, overeenkomen, gelijk zijn aan
ouer senden	96v2	oversenden	MNW	toezenden, sturen naar
ouer(/)ghesedt	95r18, 102r22	oversetten	MNW	vertalen
ouerghevuert	4v15	overvoeren	MNW	voeren naar, overbrengen
ouermids	2v24, 94r9, 9822, e.v.	overmids (vgw.)	MNW	aangezien, daar
ouermids	94r1, 95r12, 96r19, e.v.	overmids (vz.)	MNW	door middel van, door, met; om, wegens, door
ouersetter	6v5	oversetter	MNW	vertaler
ouersettinghen	102r20	oversettinge	MNW	vertaling

ouerste(n)	9v22, 96r10	overste	MNW	hoogste, bovenste; opperste, voornaamste, aanzienlijkste
palen	6v24	pael	MNW	paal, grenspaal, grens; regel, wet
passien	2v8, 5r23	passie	MNW	de passie, het lijden en sterven van Christus
patriarchen	101v2	patriarke	MNW	aartsvader, Abraham en zijn nakomelingen
pelgrimaedgien	6r7	pelgrimage	MNW	verblijf in een vreemd land , bedevaart, pelgrimstocht
penitencie	103v18	penitencie	MNW	boetedoening, zelfkastijding
pine	97v23, 89r3	pinen	MNW	zich inspannen, zijn best doen, trachten, pogen
pine	102r17	pine	MNW	pijn, leed, ontbering, inspanning, zwaar werk
poente(n)	1v13+14+19, e.v.	poent	MNW	een punt of onderdeel in een bewijsvoering, een verhaal enz.
prelaten	6r18	prelate	MNW	bekleder van een hoog kerkambt, kerkvoogd, prelaat
prise, prijs	1r1, 1r9, 8r7, e.v.	prijs	MNW	lof, het prijzen
qualekere	95v22	qualike	MNW	slechter, minder goed
quite	99v23	kwijt	MNW	berooft van, verstoken van, zonder
ran	2v7	rinnen	MNW	vloeien, stromen
rayen	7r17, 8r10	raey	MNW	straal, lichtstraal
rechte	95v16	rechte	MNW	net, juist, geheel
rechts	94v22	rechts	MNW	juist, volkomen, geheel en al
rechtvoert	97r5	rechtevort	MNW	aanstands, terstond, dadelijk, onmiddellijk
regement(e)	1v24, 3v11, 5v6	regiment	MNW	bestuur, macht
relieue	6r6	relief	MNW	overblijfsel, overschot, rest
reuerencie(n)	3r23, 104r24, 105v18, e.v.	reverentie	MNW	eer die men iemand om zijn eigenschappen of zijn waardigheid bewijst, verering, eerbied
roke(n)	97r9, 99v24, 101r9, e.v.	roke	MNW	reuk, geur
royere	7v1	roeder	MNW	roer, riem of boom
rufine	10r3	Tyrannius Rufinus	EB	Tyrannius Rufinus van Aquilea (ca. 345-410), was was met Hiëronymus verwickeld in een twist over de leer van Origenes
sacke	94v1	sac	MNW	de maagzak, buik
sake	95r2, 97v21, 99v8, e.v.	sake	MNW	geval
salmen	6v13+16, 97v14	salm	MNW	psalm

samarien	10r5	Samria	VNMW	Samaria, stad en streek in Israël
Samuel	94r8, 95r5+7, e.v.	Samuel	EB	profeet, bijbelfiguur
sant(en)	9v12, 101v17	sant	MNW	hetzelfde als sint(e),sent(e), heilige
scedet	101r20	scheiden	MNW	scheiden uit het aardse leven, sterven
scouwen	9r17+18	schuwen	MNW	schuwen, vermijden, oppassen voor
sculdich was	3r24	schuldich (sijn)	MNW	behoren, moeten
secten	6v20, 9v13+16, e.v.	secte	MNW	geloofspartij, afdeling die van de erkende geloofsleer afwijkt
seedebareghe	3r8	sedebaer	MNW	door vaste beginselen bestuurd, zedelijk
sende brief, sentbrief	96v22, 98r20	sendebrief	MNW	ambtelijke brief, missive
sentencien	95r22	sententie	MNW	uitspraak, spreuk, zin
setter	6v13	van setten	MNW	schrijver
seuerus, seuero	96v18, 100r14, 100v11, e.v.	Sulpicius Severus	EB	Sulpicius Severus (363-420/5), christelijke auteur uit Aquitanië. Hij was een volgeling van Martinus van Tours (316-397), van wie hij de eerste hagiografie schreef.
siecheit	94r24	siecheit	MNW	toestand van ziekte, het ziek zijn
sins	98v14	sin	MNW	denkvermogen, verstand, begrip
sint	104v22	sint	MNW	sinds
slaghe(n)	6r14, 103v19	slach	MNW	tegenslag, onheil
snoede(n)	94v4, 98v20	snode	MNW	armelijk, onaanzienlijk, onwaardig
snoedeleec	106r14	snodelijc	MNW	weinig waard, pover
someghe	96r20	somich	MNW	een deel van, het een en ander, deels
sonderen	93v13, 106v5	sonder	MNW	zondaar
sotheit	1r10	sotheit	MNW	dwaasheid, dolheid, onverstand
spieghel	6r18	spiegel	MNW	voorbeeld, toonbeeld
stadeleec	4v23	stadelijc	MNW	gestadig, aanhoudend, bestendig
staet	3r3, 3r9+12	staet	MNW	ambt, positie
stamerende	93v2	stameren	MNW	stamelend
starcheit	9r11	starcheit	MNW	sterkte, kracht
state, staet	1v17+18, 2r7, e.v.	staet	MNW	staat, levenswijze, levensinrichting
stedighen	4v6	stedich	MNW	koppig, onverzettelijk, halsstarrig

sueticheit	5v1, 101r1	soeticheit	MNW	genoegen, zaligheid
swaerheiden	102r17	swaerheit	MNW	ontberingen die men zich zelf oplegt, zelfkastijding
sweren	9r18	swere	MNW	ziekte, pijn
te hans	100v17	tehant	MNW	aanstonds, terstond, dadelijk
teekenen, tekene(n)	1r19, 94v24, 96r20, e.v.	teken	MNW	teken, wonderteken, wonder, wonderwerk
temptacien	7v7	temptacie	MNW	verzoeking
thebayden	9v22	thebaïde	VDetym	Thebaïde, woestijn, streek in Boven-Egypte waar het monnikenwezen tot bloei kwam
titel	1r1	titel	MNW	hoofdstuk
toe leegt	1r9	toeleggen	MNW	toeschrijven aan, op rekening stellen van
tonder gebracht	3r18	onderbringen	MNW	overwinnen, onderwerpen
tonghe(n)	1r3, 93v2+17, e.v.	tonge	MNW	tong, volk, taal
tonrs, torns	96v20, 100r17			de franse stad Tours
torre	6v23	toren	MNW	toren, zuil, steunpilaar (fig.)
traghe	7r2	traech	MNW	traag, lui loom; nalatig
tremonensis	8v4			Cremona, stad in Lombardije, Italië
tribulacien	5v15	tribulatie	MNW	kommer, van God gezonden plagen en bezoeken
tseghenheit, thegenheid	6r23, 6v1	tegenheit	MNW	tegenspoed, rampen
tuygde, tuygt	94r19, 101v23	tugen	MNW	plechtig of uitdrukkelijk, naar waarheid verklaren, als waar mededelen
tyro	10r9	tyrus	VMNW	Tyrus, Griekse naam voor de Fenicische havenplaats Surs
uerblijdere, verblidere,	6r23, 6v1	>verblijden	MNW	iemand die zich verblijdt, verheugd
uoerledender	3v3	voreleden	MNW	voormalig, vroeger, vorig
varene, vare	98r4, 98v7	varen	MNW	gaan
vaste	4v19	vaste	MNW	herhaaldelijk, steeds, voortdurend
verbeidende	98v9	verbeiden	MNW	wachten op, afwachten, verwachten
verbli(j)den, verblijdde, verblidet, verblidede	96v16, 100r5, 101r24, e.v.	verblijden	MNW	zich verblijden, zich verheugen
verborren	94v3	verbornen	MNW	verbranden
verduysterde	8r9	verduustert	MNW	donker, zwart, blind voor geestelijk licht

vergadert, vergaderen	98r22, 98v15, 102v22	vergaderen	MNW	bijeenbrengen, verenigen, verzamelen, bijeenrapen
verhauen	3v17, 10r19	verheffen	MNW	opheffen, optillen
verhauen	3r10	verheffen (refl.)	MNW	trots of hoogmoedig worden
verhauen, verheffende	1r17, 102v18, 105v8	verheffen	MNW	verheffen, tot een hogere positie, eer, aanzien brengen
verheffen	105v6	verheffen	MNW	verheffen, iemands lof verkondigen, verheerlijken
verhoghet, verhoecht	97r17, 102v17	verhogen	MNW	verheffen
vermetelheit	1r10	vermetelheit	MNW	bluf, grootspraak; ook: eigenwaan, aanmatiging
vermoghen, vermach	7v23, 103v5, 106v3	vermogen	MNW	tot iets in staat zijn, iets vermogen of kunnen (doen)
veronledichde	94v24	veronledigen	MNW	zich bezig houden met iets, zich aan iets wijden
verpeinsde	97v11	verpensen	MNW	bedenken, met zijn denkvermogen bereiken of omvatten
versament	1r4	versamenen	MNW	bijeenbrengen, samenbrengen, verzamelen
versiert	1r11	versieren	MNW	bedenken, verzinnen
versmadenisse	103v19	versmadenisse	MNW	hoon, smaad
verstenesse(n)	2r5, 5r3	verstandnisse	MNW	verstand, rede
verstonken	4r15	verstinken	MNW	bederven, vervuilen
verstroyt	95r16	verstrooyen	MNW	uiteengaan, teloor gaan, te niet gaan
versuchter	6r21	>versuchten	MNW	iem. die zwaar of diep zucht, zuchten slaakt
versuekene	99v5	versoeken	MNW	bezoeken
versuemelecheit	3v4	versumelijcheit	MNW	nalatigheid, onachtzaamheid, zorgeloosheid, traagheid
verthoende	9v14	vertonen	MNW	verschijnen, zich vertonen
veruochten	3r17	vervechten	MNW	bevechten, bestrijden
vervroudde	103v24	vervrouwen	MNW	zich verblijden, zich verheugen; vrolijk, blij, opgewekt zijn
verwonnen	98v4	verwinnen	MNW	overwinnen, te boven komen
vespertide	94v8	vespertijt	MNW	omstreeks vijf of zes uur in de namiddag, de vooravond
vetter	6r6	vet	MNW	rijk, overvloedig, vet
vlechs	6r20	vlecke	MNW	zedelijke smet, vlek; zedelijk gebrek
vleesch, tvleesch	3r5+18, 7v5 e.v.	vleesch	MNW	lichaam, ook: het zinnelijke in de mens, de zinnelijke natuur als tegengestelde van de geest
vleescheleker minnen	102v11	vleeschlijc	MNW	genegenheid, gehechtheid, gevoel van verbondenheid

voerbaerleeker	101r21	vorebaerlijc	MNW	in eer of aanzien zijnde, vootreffelijk
voerscreuen(en)	100r14, 100v11	voreschreven	MNW	boven (vroeger) geschreven, genoemd, vermeld
voert bringhen	103r21	vorebringen	MNW	voor de dag brengen, aanbrengen, vermelden
voertmeer	104v15	vortmeer	MNW	voortaan, in het vervolg, dadelijk erna
volspreken	97r8	volspreken	MNW	naar waarde onder woorden brengen
vorseiden, voerseiden	5v2, 104v19	vorseit	MNW	vroeger besproken of vermeld, boven genoemd, voornoemd
vroede	1v5	vroede	MNW	verstand, inzicht, wijsheid
vruchten	102r23	vrucht	MNW	ontzag, vrees
vutnemer	102r10	utenemer	MNW	hij die voorkeur heeft, die onderscheid maakt tussen verschillende mensen
waghe	7v3	wage	MNW	stroom, bewogen water, hoge golven of vloed
wane, waenst(u), waent	93r18, 95v22, 97v3 e.v.	wanen	MNW	menen, denken, geloven
ware ghenomen	4r6	waernemen	MNW	denken te, willen, van zins zijn
weerscap	6r2	wertscap	MNW	in acht nemen, zich aan iets houden
werf, eenwerf, seuenweruen	94r24, 94v6, 101r7	werf	MNW	maaltijd, gastmaal, feestmaal, feest
werken	1r2, 1v2+20, e.v.	werc	MNW	keer, maal, werf
yeghelijc, yegheleken, yeghelikes	8r17, 102r11, 104v4, e.v.	ieghelijc	MNW	(goede) daad, handeling, werk
yemenne	102r12	ieman	MNW	ieder, elk
ynneghe, ynnich	2r3, 5v7+20, e.v.	innich	MNW	iemand
ynnicheiden	106r15	innicheit	MNW	innig, vroom, godvruchtig, devoot, aan God gewijd
yponen	8v6, 96v13	Hippo	EB	innigheid, vroomheid, devotie
				Hippo, stad aan de noordkust van Afrika in de buurt van het tegenwoordige Annaba in Algerije. Augustinus was hier bisschop van 396 tot 430 n.C.

Bibliografie

Burghardt, Walter John. "Saint Jerome." Encyclopaedia Britannica. Laatst gewijzigd 02.02.2017. Geraadpleegd 21.05.2017. <https://www.britannica.com/biography/Saint-Jerome>.

Deschamps, Jan. "De Middelnederduitse vertaling van de Hiëronymusbrieven uit het Middelnederlands overgeschreven." *Leuvense Bijdragen, Bijblad*, 43 (1953): 93-100.

Deschamps, Jan. *Middelnederlandse handschriften uit Europese en Amerikaanse bibliotheken*. Leiden: Brill, 1972.

Di Girolamo, Costanzo. Inleiding in *Libru di lu transitu et vita di misser sanctu iheronimu*, uitgegeven door Costanzo di Girolamo, vii-xlvi. Palermo: Centro di studi filologici e linguistici siciliani, 1983.

Fraker, Charles F. Jr., "Gonçalo Martínez de Medina, the Jerónimos, and the Devotio Moderna." *Hispanic Review* 34, nr. 3 (1966): 197-217.

"Klooster van de Broeders van het Gemene Leven te Gent," Het Rijksarchief in België. Geraadpleegd 13.05.2017. http://search.arch.be/eac/eac-BE-A0500_114405_DUT.

Lambert, Bernard. *Bibliotheca Hieronymiana manuscripta. La tradition manuscrite des oeuvres de Saint Jérôme. Tome III B*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1970.

Lanzoni, Francesco. "La leggenda di S. Girolamo," in *Miscellanea geronimiana. Scritti varii pubblicati nel XV centenario dalla morte di San Girolamo*, uitgegeven door Vincenzo Vanutelli, 19-42. Rome: Tipografia Poliglotta Vaticana, 1920.

Mertens, Thom. *Teksteditie. I Middelnederlandse handschriften. Syllabus (versie 1.2.)* Universiteit Antwerpen: Letterenfaculteit, 2010-2011.

Muzerelle, Denis. *Vocabulaire codicologique : répertoire méthodique des termes français relatifs aux manuscrits*. Paris: CEMI, 1985.

Pauwels, Jan. "Constant Philippe Serrure (1805-1872)." In *Les seigneurs du livre. Les grands collectionneurs du XIXème siècle à la Bibliothèque royale de Belgique*, tentoonstellingscatalogus uitgegeven door Marcus de Schepper, Ann Kelders en Jan Pauwels, 141-151. Brussel: KBR, 2008.

Rebenich, Stefan. *Jerome*. Londen: Routledge, 2002.

Reynaert, J. *Catalogus van de Middelnederlandse handschriften in de bibliotheek van de universiteit te Gent. De handschriften verworven na 1852 (Deel 1)*. Gent: Faculteit van de Letteren en wijsbegeerte, 1996.

Rice, Eugene. *Saint Jerome in the Renaissance*. Baltimore, London, 1985.

Scheepsma, W.F. *Deemoed en devotie. De koorvrouwen van Windesheim en hun geschriften*. Prometheus: Amsterdam, 1997.

Serrure, C.P. “Het geestelyk Kasteel. Gedicht der XVe eeuw.” In *Vaderlandsch museum voor Nederduitsche letterkunde, oudheid en geschiedenis. Derde deel*, uitgegeven door C.P. Serrure, 217-218. Gent: H. Hoste, 1859-1860.

Staubach, Nikolaus. “The importance of the church fathers for devotio moderna,” in *The reception of the church fathers in the west. From the Carolingians to the Maurists. Volume 1*, uitgegeven door Irena Backus, 405-469. Leiden: Brill Academic Publishers, 2001.

Stooker, Karl en Theo Verbeij. *Collecties op orde. Middelnederlandse handschriften uit kloosters en semi-religieuze gemeenschappen in de Nederlanden. Deel 1. Studie*. Leuven: Peeters, 1997.

Stoop, Patricia. *Schrijven in commissie. De zusters uit het Brusselse klooster Jericho en de preken van hun biechtvaders (ca. 1465-1510)*. Hilversum: Verloren, 2013.

Websites

Bibliotheca Neerlandica Manuscripta & Impressa. Geraadpleegd 8.5.2017. <https://bnm-i.huygens.knaw.nl/>.

Encyclopedia Britannica. Geraadpleegd 20.5.2017. <https://www.britannica.com>. (voor verklaringen *realia* in de woordenlijst)

Woordenboeken

MNW: Jacob Verdam, Eelco Verwijs en F.A. Stoet (red.). *Middelnederlands Woordenboek*. Den Haag: Nijhoff, 1885-1952. 11 dln. Online raadpleegbaar op gtb.inl.nl.

VNMW: W.J.J. Pijnenburg, K.H. van Dalen-Oskam, K.A.C. Depuydt, T.H. Schoonheim e.a. (red.). *Vroegmiddelnederlands Woordenboek*. Leiden : Instituut voor Nederlandse Lexicologie, 1989-1999. 26 dln. Online raadpleegbaar op gtb.inl.nl.

WNT: M. de Vries en L.A. te Winkel e.a. (red.). *Woordenboek der Nederlandse Taal*. Den Haag/Leiden: Nijhoff/Sijthoff, 1882-1998. 29 dln. Online raadpleegbaar op gtb.inl.nl.

Van den Boon, T. en R. Hendrickx (red.). *Groot woordenboek van de Nederlandse taal* (15e herziene ed.). Utrecht: Van Dale, 2015.

Van Veen, P.A.F. en N. van der Sijs (red.). *Etymologisch woordenboek: De herkomst van onze woorden* (2e dr.). Utrecht: Van Dale Lexicografie, 1997.